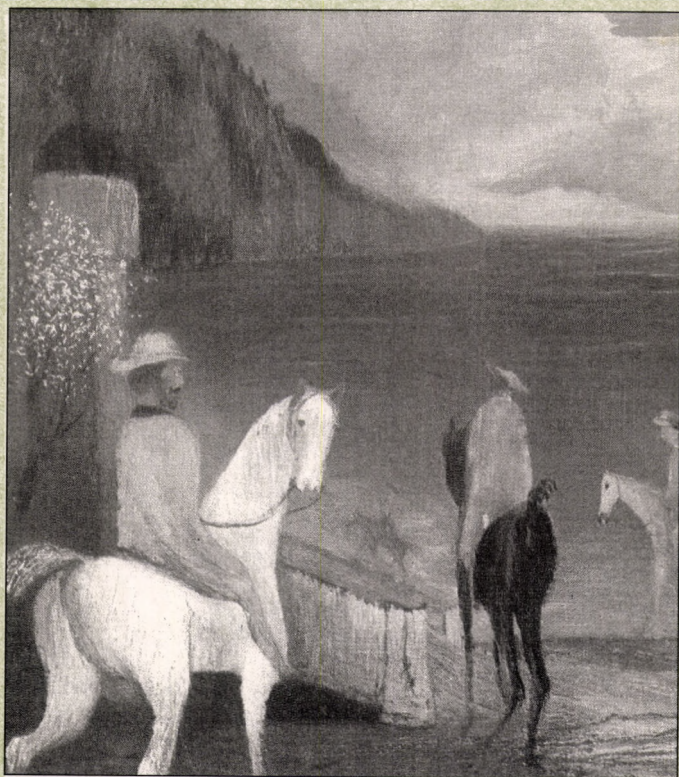

ÚJ FOLYAM XII. 11-12. SZÁM BUDAPEST, 2003. DECEMBER / ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

GRANASZTÓI GYÖRGY ÉS TAR PÁL ANTALL JÓZSEFRŐL
MARTONYI JÁNOS: EURÓPA VÁLASZÚTON – BOD PÉTER
ÁKOS ÉS MATOLCSY GYÖRGY A GAZDASÁGPOLITIKÁRÓL
– VÁRKONYI ÁGNES: II. RÁKÓCZI FERENC ÉS KÖZÉP-EURÓPA
– KÖRMENDY ZSUZSA: ORWELL A NEMZETRŐL – NÉGY
ÚJ REGÉNY: KOZMA, MOHÁS, RAKOVSZKY, TOLVALY –
KERÉK-BÁRCZY SZABOLCS: HITEK ÉS TÉVHITEK AZ USÁ-RÓL

HÍREK. Mint a napi sajtó hírt adott róla, a vezető művészekből és értelmiségiekből álló társadalmi zsüri első helyen jelölte Prima Primissima Díjra a Magyar Szemlét az írott sajtó kategóriájában. Lapzártánk után, december 11-én dől el, hogy a VOSZ zsűrije a három első hely melyikére sorolja lapunkat. Úgy véljük, a jelölés komoly szakmai és erkölcsi elismerést jelent a Magyar Szemle számára. Ezúton köszönjük meg a társadalmi zsüri megbecsülését.

A Magyar Szemle-estek sorozatában november 4-én Deák Ferencről beszélgetett a Batthyány Lajos Alapítvány előadótermében Zlinszky János és Gergely András. A beszélgetést Gróh Gáspár vezette.

November 24-én mutattuk be a Magyar Szemle Könyvek új kötetét, Granasztói György *Mi történik itt?* című esszégyűjteményét. A könyvet lapunk régi szerzője és barátja, dr. Mádl Ferenc köztársasági elnök méltatta, majd Kodolányi Gyula beszélgetett Granasztói Györggyel.

A 2002. évi adójuk 1%-át a Magyar Szemle Alapítványnak ajándékozók jóvoltából 88 615 forintot kaptunk az APEH-től. A megérkezett összeget folyószámlánkon tartalékoljuk. Kérjük olvasóinkat, támogassanak bennünket ebben a formában is.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2002) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 5600 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Livia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XII.	11–12. SZÁM	2003. DECEMBER	
GRÓH GÁSPÁR	<i>Egy Deák-file, avagy a hír csak maga a tény</i>		3
VÁRKONYI ÁGNES	<i>Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában</i>		8
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>Fénykép – Antall Józsefről</i>		31
TAR PÁL	<i>Utazások Antall Józseffel</i>		44
KÖRMENDY ZSUZSA	<i>Félelem nélküli sorok a nemzeti érzésről</i>		51
CZETTLER ANTAL	<i>Az Allende-kíséret II.</i>		68
BORBÁNDI GYULA	<i>A másik Magyarország hangja</i>		87
BOD PÉTER ÁKOS	<i>A kormányzati taktikázás csődje</i>		100
MATOLCSY GYÖRGY	<i>Négy választás – két gazdaságpolitika 2002–2004</i>		108
GRÓH JÁNOS	<i>A lélek tájain</i>		129
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>A lengéscsillapító</i>		159
CZAKÓ GÁBOR– BANGA FERENC	<i>Magyar rémmesék: Harangszentelés</i>		172

1% METAFIZIKA	José Ortega y Gasset: <i>A forradalmak alkonya</i>	175
	KÖRKÉP	
ELEK TIBOR	<i>Valótlan, világtól idegen</i> (Rakovszky Zsuzsa: <i>A kígyó árnyéka</i>)	178
STURM LÁSZLÓ	<i>Élet és szerep</i> (Tolvaly Ferenc: <i>A szélhárfa lakói</i>)	186
HORÁNYI KATALIN	<i>A túlélés filozófiája</i> (Mohás Livia: <i>Jessze fája</i>)	190
BEKE GYÖRGY	<i>A diktatúra árnyéka –</i> <i>tündérmesében</i> (Kozma Mária: <i>Sárkányfogvetés</i>)	195
BODONYI ILONA	<i>Tények a múltból</i> (Solymossy Péter: <i>Magyar revízió</i> <i>svéd szemmel</i>)	200
TÓTH KLÁRA	<i>Good bye Lenin!</i>	203
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Év végi politikai mérleg</i>	207
KERÉK-BÁRCZY SZABOLCS	<i>Hitek és tévhitek</i> <i>az Amerikai Egyesült Államokról</i>	213
MARTONYI JÁNOS	<i>Európa válaszüton</i>	225
	<i>Summaries</i>	232
	<i>E számunk szerzői</i>	235

E számunkban Gróh János Csontváry Kosztka Tivadarról szóló tanulmányát illusztráltuk a művész képeivel. A fedélen: a *Tengerparti sétalovaglás* című kép részlete.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Deák Ferenc

EGY DEÁK-FILE, AVAGY
A HÍR CSAK MAGA A TÉNY *am*

A Deák-évnek lassanként vége. Sorolhatnánk a közhe-
lyeket az ilyen emlékévekről: hogy nagyjainkra nem
kampányszerűen kell emlékezni, hanem azzal kell szol-
gálni örökségüket, hogy az a mindennapjainkba épül,
s hogy a nemzet közös tulajdonát jelentő klasszikusok
örökségét nem szabad pártpolitikai játszmák keretében ki-
használni, napi célok jegyében földarabolni, kisajátítani,
mert az ilyen emlékezések a mai gyakorlat szerint el-
választhatatlanok az őket kísérő botrányoktól, polémiák-
tól. Nem csak a jelenkor nyavalyáit megtapasztalva tű-
nődhetünk ezen, értekeztek róla már elődeink, sőt,
ahogyan ironikusan szokás mondani, már a régi görögök
és rómaiak is.

Írással foglalkozó embereknek érdemes e közhelyé
vált megjegyzéseket számítógépükben önálló *file*-ként is el-
menteni, mert minden év emlékévé, és ha mégsem, akkor
a nemzeti ünnepeket kísérő konfliktusok alkalmával vál-
nak e mondatok aktuálisá. Ilyenkor aztán elegendő az el-
mentett mondatok behívása, s csak az alkalomhoz kell il-
lesztetni őket, s kész is a fájdalmasan igaz cikk.

Deákról lévén azonban szó, nem illendő elviccelni
a dolgot. Még akkor sem, ha az ünneplés meghatározója fő-
ként a stílustalanság volt, de ha erről íránk, akkor megint
csak Deák volna a vesztes, aki sok méltatlan homályba felej-
tett gondolkodású, életműví klasszikusunk között is vesz-
tesnek számít. Nem szokás ugyanis újraolvasni manapság
olyan nagyon társait sem, ne higgyük, hogy Széchenyi

Deák Ferencről / idézetek
Deáktól

vagy Kossuth, netán Eötvös József gondolatai ismertebbek. De akik jókat veszekedtek, akiknek személyes sorsában akadt valami színesebb vagy pszichológiai szempontból érdekesebb szerelmi história, egyszerűen valami színpadiasabb elem, mégiscsak közvetlenebbül vannak jelen az utókor emlékezetében, mint akik csak gondolkodtak. (Széchenyiről lehet mozgalmas, képileg is sodró lendületű filmet csinálni: de mit kezdhetne Deákkal az akciófilmek tempójához szokott filmes?)

Deák a maga idejének sem volt bálványozott hőse, nem tartozott korának heroikus alakjai közé. Nem olyan alak volt, amilyenek – mondjuk – Jókai szerette látni kortársait, pedig az a kor valójában az ő látásmódjának a kora volt, amelyben úgy illett megjelenni, ahogyan azt Jókai ábrázolta. Deák nem illett ebbe a galériába. Nem volt félisten, bár gondolkodása, intellektusa révén ott volt a helye kora hőroszai között.

Autoritás, akitől nem kellett tartani, hiszen vele olyan jó otthoniasan, megyegyűlésekről ismert módon lehetett együtt lenni. Jólesett, hogy van valaki, akinek nem a megbízatása, a hierarchiában elfoglalt helye adja a tekintélyt, hanem ő ad rangot annak, amivel foglalkozik. Érezték a jelentőségét annak, hogy valakit ugyanaz az alaposság és igényesség vezet, ha hétköznapi, ügyvédi munkaként egy rablógyilkost véd a bíróságon, mint mikor megyei, majd országos s végül európai jelentőségű ügyekben jár el. Ettől vált hiteles személyiséggé, feddhetetlenné.

Deák nem moralista, hanem mértéket teremtő, morális lény volt. Természete szerint, és politikáját tekintve is. Ettől azonban még nem lett volna közszeretetnek örvendő ember: a kiemelkedő erkölcsi értékek általában nem szoktak népszerűséggel társulni. Deákról azonban megannyi olyan kis történet, anekdota járta annak idején, amelyek azt bizonyították, hogy hősüket nemcsak tisztelik, hanem szeretik is kortársai.

Ennek a szeretetnek alapja az a szeretet lehetett, ami ma is átsüt azokon az írásain, amelyek nem valamely szűkebben szakmai kérdés megoldásával kapcsolatosak.

Kevésbé ismert az a levél, amit gyámleányához, Vörösmarty Ilonához intézett annak tizenhetedik születésnapja alkalmából. „Parainesis” ez is, mint Kölcseyé, de míg azt sokszor mint nemzetpolitikai alapvetést szokták idézni, itt valami egészen másról van szó. Tudjuk, Deák maga is árvaságra jutott, s ebből adódóan mindig is szívén viselte az árvákról való gondoskodást, amibe beletartozott a Vörösmarty árvák javára szervezett, mai szóval élve: informális gyűjtés is.

Ez a levél nem csupán intelmek gyűjteménye. Persze az is, de legalább ilyen fontos Deák lelkivilágának, gondolkodásmódjának, érzelmi világnézetének megismerése szempontjából. Amikor összefoglalja a boldog és termékeny élet belső feltételeit, olyan normákat fogalmaz meg, amelyek saját életének alakításában is meghatározóak voltak.

Azt gondolnám ezért, hogy a többnyire inkább lehangoló, mint méltó emlékezéseket hozó Deák-évtől való búcsú alkalmából, a méltatlanságokat némiképp talán enyhítendő, érdemes ebből az írásból idéznünk, a politikusról amúgy is több szó esik. Sajnos nincs egy olyan Deák-breviáriummunk, amely kiszakítaná veretes, de sokszor talán nehezen követhető (kor)stílusa fogságából azokat a gondolatait, amelyben nemcsak önnön szobraként a „haza bölcsé”, hanem a ma emberéhez szóló, igazi bölcs és szeretetreméltó ember. S mert Deák igazi, egy tömbből faragott ember, erkölcsi tanítása, a mindennapi életre vonatkozó tézisei önmaguknál többet jelentenek.

„Boldogságunk nem csekély részben önmagunktól függ, s boldogtalanságunkat többször okozzák önhibáink, mint mások gonoszsága.”

„Ha önérzetünk nem vádol, lelki nyugalmunk a szerencsétlenség közepette is elcsüggedéstől.”

„Túrd el, ha kell, az igazságtalanságot, de igazságtalansággal ne viszonozd azt. Sokkal keserűbb emléket hágy maga után azon igazságtalanság, melyet máson elkövettünk, mint amelyet másoktól szenvedünk, s a legfájdalmasabb, legtartósabb szemrehányás az, mit önkeblünkben olvasunk, mert azt sem későbbi bánatunk, sem jótéteink nem képesek egészen elnémítani.”

„Az embereket pusztá eszközöknek soha ne tekintsd, bármilyen alant álljanak is. Tiszteld mindenkiben az emberi méltóságot.”

„Nemcsak vágyainkról kell lemondani tudni, hanem szenvedélyeinket is kell fékezniük, s a fölhevült indulatot keblünkbe visszafojtanunk, nehogy kitörése által magunknak kárt tegyünk, vagy mások iránt méltatlanok legyünk. Aki önmegtágadással nem bír, az vágyainak, szenvedélyeinek s indulatának rabja.”

„Ha valakivel jót tettél, felejtsd el, s ne számíts viszonzásra, sőt még hállára se. A hálátlanság is kevésbé fog bántani, ha hállára nem is számítottál, midőn pedig nem várt hállával viszonzozzák jótevényedet, kétszeresen jól fog esni szívednek.”

„Egészséges testű s lelkű ember, ki önbecsét érzi, de magát túl nem becsüli, nem szokott apprehensív lenni. Ne latolj tehát túlcsigázott érzékenységgel minden szót, melyet vitatkozás hevében vagy enyelgés közben kivált azok mondanak, kikről tudod vagy fölteheted, hogy téged sérteni bizonyosan nem akarnak.”

„Ha ... rosszat hallasz valakiről, óvakodva hidd el. A hírnek s pletykának gyakran semmi alapja nincs s a legtöbb esetben nagyítóva s eltorzítóva terjed tovább. Az emberiség általában és az egyes emberek is nem ritkán olyan jók, minők lehetnének s lenniök kellene, de ritkán oly rosszak, minőknek őket a gonosz akaratú rágalom festi. És ha kénytelen vagy is elhinni a hallott tény, mert valóságán lehetetlen kételkedned, ne ítéld azonnal, ne kárhoztass kíméletlenül. A hír, még ha való is, csak magát a tényt mondja el, s hallgat azon előzményekről, melyeknek talán kényszerítő hatalma a tényt előidézte s melyek a tettet magát gyakran más alakban tüntetik elő.”

Talán nem kell mondani, hogy mindez nem üres beszéd volt. Deák nemcsak egy fiatal lány lelkének palléro-

zása érdekében fogalmazta meg mindezt és más tanácsait, hanem jól fölismerhetőek ezek az elvek politikai tevékenységében, de már ifjúkori ügyvédi védőbeszédeiben is.

Ebben a józan realizmusban gyökeredzik maga a *ki-egyezés*, ami a magyar közgondolkodás átformálását, tehát valóságos tartalmát tekintve voltaképpen radikális fordulat. Mert elfogadtatásához azt a homályos-romantikus birodalmi emlékezetet kellett visszametszeni, amelynek valóságos alapjai már réges-régen semmivé lettek, s amelyeknek egykori megalapozatlanságát már a *Pragmatica sancti*óban elismerte az akkori hatalmi elit. Deák kíméletlen realizmussal és egyúttal jogi pragmatizmussal látta a világot. Közjogi alapon állt, ahogyan azt egy jogvégzett embertől, ügyvéd-politikustól, igazságügy-minisztertől el is várhatjuk, de a jogi spekulációknál előbbre valónak tekintette a realitásokat. Ahol a tételes jog a valóság törvényeit keresztezte, az utóbbiaknak adott elsőbbséget. Mert, közjogi alapok ide vagy oda, úgy gondolta, hogy a jognak kell az életet, a közjót szolgálni, s nem fordítva. Amiből az is kiderül, hogy jobb nekünk, ha Deákra emlékezünk, mint ha a Deák-évre...

GRÓH GÁSPÁR

K

X 93: 1848 előtt

II Rákóczi Ferenc

KÖZÉP-EURÓPA II. RÁKÓCZI FERENC POLITIKÁJÁBAN

*„Jobban bízom egy jól megalapozott
tárgyalásban, mint a fegyverekben.”*

II. Rákóczi Ferenc

K.: Várkonyi
Agnes

Három évszázaddal ezelőtt, 1703 tavaszán kezdődött Magyarország történetének leghosszabb szabadságharca. A könyvtárnyi hazai és külföldi szakirodalom és viták ellenére még ma is sok a levéltárakban porosodó dokumentum, a tisztázatlan kérdés, a feltárára váró terület. II. Rákóczi Ferenc fejedelem államának közép-európai politikája csaknem terra incognita, szélesebb körökben jószerével ismeretlen föld. A kutató történeisztt is egy krimibe illő fejlemény vezette el a felismerésre: Rákóczi az európai hatalmi átrendeződés idején, 1702–1714 között a szomszéd országok, a mai Közép-Európa országai történetében nevezetes alternatívát kínált.

1704 legelején Ráday Pál intimus secretarius és Okolicsányi Mihály, II. Rákóczi Ferenc követei nagyobb körútra indulnak: a lengyel főurakat, a svéd királyt és a porosz királyt kell felkeresniük. Elképesztő biztonsági intézkedések között. Ráday borkereskedő áruháját öltötte magára. Okolicsányi Mihály pedig, az evangélikus köznemesség egyik közismert személyisége, akit a felségárulási per idején Rákóczival együtt letartóztattak, azt képviseli, hogy csupán egyházi ügyben járnak, a magyarországi protestánsok nevében segélyért fordulnak XII. Károly svéd királyhoz. Ráday a valódi instrukción kívül magával vitt egy másik szöveget is, amely teljesen eltért az elsőtől, tartalma homályos és semmitmondó. Ez kell felmutatnia, ha mégis gyanút fogna valaki, vagy ha letartóztatnák őket. Borke-

elemzés

reskedő, egyházi személyiség, lényegtelen ügy! Miért volt szükség erre a rejtőzködésre, erre a háromszoros biztosításra? Tudjuk, hogy a korszak egyik jellemvonása, védeni kell az információkat. Mondhatnánk, ebben az esetben majdnem rendkívül jól sikerült. Legalábbis a történetírásban nem merült fel, hogy ez a követség is Rákóczi Közép-Európa-koncepcióját vázoló instrukciókat vitt magával. Majdnem természetes is. Rákóczi közép-európai politikájára az eddigi hatalmas szakirodalomban kevés utalást találunk.

Mellőzve a historiográfiai áttekintést, csak utalhatok rá, hogy a gyanútlan felejtést több szemléleti, elvi, kutatástechnikai, politikai és tudományos körülmény táplálta. Közismert, hogy a romantikus felfogás a szabadságharcban csupán fegyveres küzdelmet látott, a Habsburg-uralkodó és a magyar rendek háborúját, vagy még inkább leszűkítve: a kurucok és labancok csatározását. Nem csodálkozhatunk, hogy az ifjú, mindössze 29 éves Szekfű Gyula is 1913-ban a Rákóczi-szabadságharcot Habsburg–magyar közjogi probléma képletével írta le. A magyar szabadságharc társadalmi tartalma, és az a tény, amit Rákóczi többször is kifejtett, hogy Európa közös ügye volt, akkor még kevés figyelmet keltett.

Annyit mégis meg kell említeni, hogy ebben a vonatkozásban két hadtörténész tört ki a Habsburg–magyar, kuruc–labanc reláció szűk köréből: Markó Árpád az 1930-as években többször is megállapította: a Rákóczi-szabadságharc az egész Európát átfogó spanyol örökösödési háború szerves része volt. Perjés Géza pedig, Rákóczi születésének háromszázadik évfordulója alkalmára, az 1976-ban igen nagy tudományos apparátussal készült tanulmánykötetben megjelent írása Rákóczi és Bercsényi 1701–1702 folyamán készült emlékirataira és terveire irányította a figyelmet. Ugyanakkor kapott minden addiginál nagyobb figyelmet Rákóczi és kormányzókörenek államszervező,

országépítő munkája, társadalompolitikája és a Benda Kálmán szerkesztésében megjelent kötet Rákóczi európai diplomáciájáról. Sőt e kötete lapjain az akkor még megosztott világ különböző felfogású kutatói randevúztak, s a heves eszmecsereket jellemző egyik fő kérdés úgy szólt: hol volt Rákóczi Magyarországa? Kelet-Európában, vagy Közép-Európában? Igen sokan a térség országait – Lengyelországot, Horvátországot, Csehországot, az Erdélyi Fejedelemséget, a Magyar Királyságot és a német fejedelemségeket, sőt bizonyos vonatkozásokban beleértve Moldvát és Havasalföldet is Közép-Európának vagy Közép-Európa keleti térségének tekintették. Rákóczi politikájában nem egy csapásra, de a szabadságharc nyolc éve alatt következetesen és egyre élesebben kirajzolódott az a felfogás, hogy ennek a térségnek az országai egész Európa akkori legfőbb célját, a hatalmi egyensúly megteremtését a maguk érdekéi érvényesítésével szolgálhatják.

A borkereskedőnek álcázott diplomata instrukcióit valószínűleg 1703 decemberében vagy 1704 elején dolgozták ki. Azzal egy időben, hogy a tokaji táborban a csatlakozó főurak, vármegyék és városok letették a hűségesküt, és közösségüket konföderációnak nevezték. Rákóczi kialakította a központi kormányzati testületeket: a Cancellariát, a Consilium Aulicumot, Manifestumában tájékoztatta a külföldi országokat, hogy Magyarország lakossága fegyvert fogott állami önrendelkezésének visszaszerzéséért. A Manifestum címezése – *Universis Orbis Christiani principibus et respublicis* – szerint Rákóczi Európa közös asztalára helyezte Magyarország ügyét. Hagyományos olvasatban ez annyit jelentett, hogy segítséget várt a korabeli Európától. Híveivel együtt tudatában volt, egymaga a török háborúban kivérzett ország gyenge, külföldi segítségre van szüksége, pénz, fegyver, diplomáciai támogatás nélkül kevés reménnyel veheti fel a harcot a korabeli Európa legjobb haderejével szemben államisága védelmében.

A Manifestum közzétételével közel egy időben kiáltványokat küldött szét a szomszédos országokba. Horvátországot, Morvaországot, Sziléziát konföderációra szólította fel, és hatékony lépéseket tett a rácok megnyerésére is. Ebben a közegben értékelhető, hogy Ráday követi instrukciója Lengyelország, Poroszország, Svédország konföderációjának tervét vázolta fel. Rákóczi lengyel–svéd–porosz–magyar konföderációs tervének alap gondolatát a fejedelmi instrukció 3. pontja foglalja magában: *„A mostani háborúban akár a francia akár a Habsburg győz, felborul az európai hatalmi egyensúly, és a győztes elnyomja majd a németalföldieket, meg a német birodalmi fejedelmeket. ... Magyarország ahogy a múltban igen erős fékezője volt mind a Porta, mind az ausztriai ház törekvéseinek, a jövőben is bástya lenne hatalmi törekvéseik ellenében, ugyanakkor biztos sarkköve, az európai hatalmi egyensúlynak.*

A Manifestum három kulcsszó: a hatalmi egyensúly, a konföderáció és a nagyhatalmak törekvései.

A hatalmi egyensúly teóriája iránti érzékenység és érdeklődés a magyar politikai kultúrában az ország egységének, önállóságának és békéjének igényére vezethető vissza. A gondolatot – amelyet még Thomas Wolsey kardinális fogalmazott meg a 15–16. század fordulóján, és a 17. század első felében Francis Bacon emelt elméletté, majd Hugo Grotius összegezett a nemzetközi jog szintjén – a vesztfáliai béke megalkotói építették Európa egységes programjába. Többek között azzal az elgondolással is, hogy ne legyenek többé háborúk, és az egymással megbékélő országok összefoghatnak, hogy visszaszorítsák Európa szívéből a keresztény világot állandó rettegésben tartó oszmán birodalmat. Európa nagyhatalmai és kisebb országai békében éljenek egymással, és biztonságban kereskedjenek. A hatalmi egyensúly elvében vélték megteremteni a 17. század második felének vágyott állapotát, a stabilitást. Az Erdélyi Fejedelemséget befoglalták a vesztfáliai békébe, de Közép-Európa

a békerendszer sérülékeny területe maradt. Azzal pedig egyáltalán nem számoltak a vesztfáliai béke megalkotói, hogy mi lesz ezzel a térséggel, ha az oszmán birodalmat visszaszorítják a Balkán küszöbére.

Merőben új helyzet következett be a hatalmi egyensúly értelmezésében azzal, hogy Magyarországnak a másfél évszázadon át törökök megszállta területét a Szent Liga csapatai visszafoglalták, és Közép-Európa kikerült Isztambul hatalmi köréből. Számolt ezzel az angol politika, kifejezésre juttatta Daniel Defoe: a just Balance of Power is the Life of Peace. Még ki sem tört a spanyol örökösödési háború, és Rákóczi már úgy gondolkozott, hogy a háború kimenetele felborítja a hatalmi egyensúlyt. S a szabadságharc folyamán mindvégig az európai hatalmi erőviszonyok változásait a hatalmi egyensúly szempontjából minősítette.

A szomszéd országokkal kialakítandó konföderációnak a magyar politikai kultúrában gazdag hagyományai voltak. A 15 éves háborút lezáró rendi konföderáció az örökös tartományokban az osztrák rendekkel a török elleni védelmet és a Habsburgok dinasztikus válságának megoldását szolgálta. Bethlen Gábor konföderációs tervei, elsősorban a csehekkel, – beleértve a térség közös pénzrendszerének megalkotását – politikai-gazdasági stabilizációt szolgáltak volna. A Zrínyi Miklós horvát bán környezetében keletkezett *Elmélkedés* konföderációs terve a vasvári béke (1664) traumájától sem függetlenül a szomszéd országokkal kötendő szerződésben a közös parlamenttel és szabad kereskedelmet biztosító megállapodással a túlélést, az erőgyűjtést szolgálta, s a jövőre is tekintve, kétségektől sem mentesen számolt a két szomszédos nagyhatalommal, az oszmán birodalom és a Habsburg Birodalom hatalmi törekvésével.

Rákóczi ismerte ezt az *Elmélkedést*, egyik példánya a péceli Ráday-levéltárból került elő, s ennek alapján felté-

telezhető, hogy 1705. évi kiadásában vagy kiadási tervében Ráday Pálnak jelentős szerepe volt. A lényeg mégis az, hogy Rákóczi és kormányzóköre, ha épített is a hagyományokra, már az újkori Európa hatalmi átrendeződésére figyelve látta kívánatosnak, hogy a térség kisebb országai összefogjanak. Tudomásunk szerint Rákóczi az első, aki az európai hatalmi egyensúly elvét és a közép-európai országok konföderációját összekapcsolta.

1702-ben, Lengyelországban készített tervezetükben már felvázolták, hogy Magyarország, Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség konföderációt köt, és ez *„biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt”*. Már ekkor körvonalázódik az elgondolás, hogy a svéd támadásnak kitett Lengyelország és a Habsburg Birodalomba betagolás ellen államisága védelmében fegyvert fogó Magyarország szövetsége a nagyhatalmak között egyensúlyozó tényező lehet. A francia királynak küldött feltételekben figyelemre méltó, hogy a francia király támogassa ezt a lengyel–magyar szövetséget, és Magyarország új kormányát a lengyel királysággal együtt foglalja be majd a spanyol örökösödési háborút lezáró békébe. *„Az egyesült két állam Franciaországgal szövetkezve Európa egyensúlyát biztosítaná.”*

1704 elején Ráday Pál lengyel–svéd–porosz követségének instrukciói már részletesen és kimerítően vázolják a konföderáció tervét. Az instrukciók tanúsítják, hogy Rákóczi egységben látta Európát, politikai tájékozódásában a hatalmi egyensúly elve az iránytű.

Az előkészületek titokban folytak és a követküldések-nél szokásos titoktartást a pillanatnyi helyzet ugyancsak megkövetelte. Lipót császár már beleegyezett, hogy angol–holland közbenjárással béketárgyalásokat kezdjenek a magyarokkal, ugyanakkor Thalmann konstantinápolyi követét utasította, érje el – akár Magyarország déli részének felajánlása árán is –, hogy a törökök támadják meg Rákóczi hadait. A svéd király Lengyelországban nagy területeket

foglalt el, II. Ágost lengyel király pedig a Habsburg-császár szövetségébe menekült. A francia-bajor seregek még sikerrel törnek kelet felé, s a francia király már döntött, hogy segíje a magyar vállalkozást.

Rákóczi azonban ezzel a követséggel a kizárólagos francia orientációtól eltérő, önálló külpolitikai akcióba is kezdett, s bár minden jó politika többféle megoldással próbálkozik, lépése nem volt veszélytelen. Ez a terv egyaránt számol a Habsburg- és a francia győzelemmel. Amíg tehát az 1702. évi memorandumok a lengyel–magyar perszonáluniót francia segítséggel tervezték létrehozni, Rákóczi 1704. évi követutasítása a Habsburg Birodalomtól és Franciaországtól egyaránt független, kifejezetten közép-európai hatalmi elképzelést vázol fel. Nyilván számolt a lengyelországi realitásokkal. XII. Károly király elsőpró katonai főlényel hatolt be az országba.

A lengyel–svéd–porosz követség célja egyértelműen egy közép-európai szövetség létrehozása volt. A svéd királynak szóló előterjesztésben Rádaynak közölnie kell, hogy Svédország vegye fel Magyarországot a svéd–porosz szövetségbe, és segítse a magyar–lengyel szövetség létrehozását. Feltételei rendkívüliek. Nem kér sem katonai, sem pénzügyi támogatást, pedig szüksége lehetne rá. Ezzel szemben sokkal több diplomáciai jószolgálatot kíván: a megkötendő európai békében Svédország is garantálja Magyarországot önállóságát, és hathatósan működjenek közbe a magyar–lengyel védelmi szövetség létrehozásában. S ami nagyon lényeges, mindezt közölje az angol és a holland kormánnyal.

A porosz királynak előterjesztendő követi instrukció óvatosabb, hiszen Poroszország a spanyol örökösödési háborúban Lipót császár szövetségese. A követnek itt azt kell első lépésként elérnie, hogy a poroszok ne támogassák a császárt. Kiemelve a protestánsok érdekeit viszont a követnek hangsúlyoznia kell, hogy az önállóságát visszanyert Magyarországot – éppen úgy, mint régen – tényező lehet

az európai hatalmi egyensúly kialakításában. Kérik tehát, hogy a kedvező alkalmat kihasználva kösse meg a szövetséget. Ha Ausztriával békét kötnek, Poroszország garantálja, hogy a császár a törvényes új magyar kormányral a megállapodását megtartja. A protestánsok nevében Okolicsányi Mihály külön előterjesztést adott be. Ismertette a protestánsok veszteségeit Lipót császár országlása idején, majd hangsúlyozta, hogy a szabadságharcral megváltozott a helyzetük. Végül egyházi köntösben megismétli a porosz királynak is előadott központi gondolatot: vegye fel, vagy vétesse fel a protestáns fejedelmek ligájába a magyar református és evangélikus rendeket, és vállaljon garanciát a békéért.

A lengyel tárgyalások iratai hiányosak. Ráday útja elején felkereste Elisabeta Sieniawskát és Montméjan abbét, a francia lazarista misszió főnökét. A volhíniai, oroszai, krakkói és belzi lengyel palatinátus rendjeihez Platthy Sándor tanácsost, a Consilium Aulicum tagját küldte Rákóczi. Mivel a szabadságharc első hónapjaiban a lengyel–magyar határ mentén élő lakosokat a felkelők fegyelmezetlensége, főleg pedig a felkelés színe alatt garázdálkodó rablók miatt tetemes kár érte, Platthy feladata volt, hogy ezeket a sérelmeket orvosolja, elsimítsa, és stabilizálja a viszonyokat. Ugyanakkor közvetítenie kellett Rákóczinak február 6-án, tehát Ráday elindulásával egy időben kelt igazságszolgáltatást ígérő levelét s azt, hogy fel kívánja idézni a két nemzet közös királyok alatti békés életét.

Felmerült olyan értelmezése a követségnek, hogy az Rákóczinak a lengyel királyságára történt meghívásával kapcsolatos. A hazai és a lengyel szakirodalom azonban már tisztázta, hogy a követség teljesen független attól a meghívástól, amelyet különben *Emlékirataiban* Rákóczi tévesen 1703-ra tett. Valójában 1704 tavaszán, jóval a Ráday-követség elindulása után történhetett a meghívás. Rákóczi pedig ekkor a szabadságharc országos feladatai miatt nem vehette komolyan meghívását a lengyel trónra, de

azért sem, mert tudta, hogy sok a jelölt, a választást a katonai erőviszonyok szabják meg, és XII. Károly svéd király szándéka dönt. A lengyelországi viszonyokat több forrásból is jól ismerték, és a hírek, tájékoztatások hitelességét ellenőrizhették. Rákóczi és Bercsényi annak idején személyesen élték át az ország váltólázás állapotát, 1704 elején pedig tudták, hogy a varsói konföderáció svéd elvárásnak is engedve II. Ágostot megfosztotta királyi méltóságától, és több királyjelölt neve is szerepelt a különböző hatalmi csoportok terveiben. Jelenthet tehát annyit is Rákóczi utalása a két ország perszónáluniós idejére 1704. február 6-án keltezett levelében, hogy bárki is lesz a király, az akkori békés életet kívánja Rákóczi a maga részéről biztosítani a két ország között. Annál is inkább, mert a nagyon részletes svéd és porosz követi utasításban fel sem merül Rákóczi esetleges személyes aspirációja a lengyel trónra.

A négyes szövetség terve az európai hatalmi egyensúly gondolatrendszerében annyit jelentett, hogy ez a szövetség megteremti a térség stabilizációját, s ily módon tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában. Mintegy jelzés volt a svéd király számára is, ha nyugalmat akar, érdeke, hogy segítse ezeknek az országoknak az összefogását. Ettől függetlenül is a konföderáció stabilizációs erő lehet a térségben a nagyhatalmak törekvéseivel szemben. Érdekes, ahogy Rákóczi és köre Magyarország történeti szerepét értelmezi: lehetőségei szerint „a múltban” – a török és a Habsburg hatalom között – is lehetőségei szerint a két hatalom terjeszkedését korlátozta.

Rákóczi 1704. évi tervezete tudomásunk szerint nem kapott pozitív méltánylást, de egyértelmű elutasításban sem részesült. Ugyanakkor Anglia bécsi követe, George Stepney azonnal felfigyelt egyik következményére. Jelentéséből tudjuk, hogy a bécsi svéd követ április 10-én volt audiencián a császárnál, és felajánlotta a király közvetítését az esetleges béketárgyalásokon. Lipót császár úgy adott ki-

térő választ, hogy közölte a követtel, gróf Kinsky kancellárral tárgyalja meg az ügyet.

A magyar követség protokolláris eredményének számított, hogy Varsóban június 2-án Ráday is jelen volt a választáson, amikor a svéd király jelöltjét, Leszczyńsky Szaniszlót a lengyel rendek egy része uralkodójának kiáltotta ki. A diplomáciai szokásokhoz képest is külön jelentősége van annak, hogy Rákóczi gratulált az újonnan megválasztott királynak, és biztosította együttműködési szándékáról.

Elgondolását, hogy a közép-európai országok konföderációja az európai hatalmi egyensúly rendszerébe illeszkedik, 1705 tavaszán a lengyel és a svéd udvarba küldött követségnek adott instrukciója egyértelműen kifejti. Ráday az erdélyi fejedelemmé választott Rákóczi utasításaival azután indult el május végén az időközben Boroszló közeléig jutott XII. Károly udvarába, miután megérkezett a hír, hogy a svéd uralkodó összehívta Krakkóba a Leszczyńsky Szaniszló királyt megkoronázó országgyűlést.

Rákóczi tervének lényegét követi utasításában így indokolta: *„azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és az egész kereszténységnek szolgálhassunk”*. Rádaynak ki kell fejtenie, hogy a lengyel–svéd–magyar szövetséggel megerősített két ország, Magyarország és Lengyelország együttesen olyan erőt képvisel, amely képes ellenállni a Habsburg Birodalom hódító törekvéseinek. Tájékoztassa a svéd uralkodót, hogy a selmeci béketárgyalások alkalmával előadta azt a tervét a tengeri hatalmak tárgyalásokat közvetítő követeinek, mely szerint az európai hatalmi erőegyensúly kialakításában a közös érdeknek és a protestánsok igényeinek jobban megfelelne, ha Magyarország szövetségre lépne a svéd és a lengyel királlyal. Anglia és Hollandia követei nem zárkoztak el a terv elől. Hangsúlyozza, hogy a három szövetséget kötő ország ereje jobban biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt, mint a Habsburg

Birodalom. A követi utasításokra jellemzően alternatív ter-
veket tartalmazó szöveg 4. pontja ismételten visszatér az
európai erőviszonyok stabilizálásában a hármas szövetség
jelentőségére. Kérje Ráday őfelségét, hogy *„javasolja Anglia
legfenségesebb királynőjének és a hatalmas Holland köztársaság-
nak, hogy a három állam tervezett unióját, ennek segítségével
egész Európának a keresztény fejedelmek közötti örök békének jö-
vendőbeli állandóságát és a modern háború megszüntetését közve-
títő alapját... megteremtsek és a jelenlegi háborút e kikövezett
úton helyesen vezessék el a legmegfelelőbb, igazságos békéhez.”*
A szöveg értelme nyilvánvaló: a három közép-európai or-
szág szövetsége fontos feltétele az európai hatalmi egyen-
súlynak, e térség békéje nélkül Európa békéje nem lehet
teljes és teherbíró.

Hasonló szellemben utasítja a fejedelem Rádayt a len-
gyel királynak előadandó javaslatról. Ebben természet-
esen nagy hangsúllyal emeli ki a két ország közös múltját,
de számol a korszerű követelményekkel. A most létreho-
zandó szövetségben a két ország között a szabad kereske-
delmet kívánja biztosítani, a nemesek mindkét országban
hasonló jogokat élvezzenek, és ne fizessenek határvámo-
kat. Az európai hatalmi egyensúlyt nem fenyegeti, sőt erő-
síti Magyarország önállósága, miként azt a svéd királynak
is kifejtette. A császár szövetségesei – vagyis Anglia és Hol-
landia – nem fogják ellenezni a hármas szövetséget, mivel
ők is a maguk előnyét tartják szem előtt. Ha pedig ez
a háború az általános európai békével lezárul, a svéd–len-
gyel–magyar csapatok együttes erővel Oroszország ellen
fordulhatnak.

Rendkívül jellemző Rákóczi törekvéseire követi utasí-
tásának záró része. Javasolja, hogy a hármas szövetség ter-
vét ne csak a krakkói országgyűlésen terjesszék elő, ha-
nem közöljék a tengeri hatalmakon kívül a francia királlyal
is. Ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy Lengyelország
ne szakadjon pártokra. Mivel Szaniszló királlyal szemben

erős ellenzék áll, nem szeretné, ha Mikhal Radziejowski bíboros felelevenítené az ő jelöltségének tervét, így Ráday viszi magával Rákóczi 1705. május 8-án Egerben kelt, a primásnak írt levelét.

A következő években sem változott az alapvető szándék, hogy a közép-európai országokkal szövetséget hozzon létre a Magyar Konföderáció kormánya. Alkalmazkodva a hatalmi erőviszonyok viharos változásához, Rákóczi úgy módosította szándékait, hogy a katonai realitásokkal számolva tudja eredeti elképzeléseit érvényesíteni. Elsődleges indítéka, az ország önállóságának biztosítása szervesen összefüggött a közép-európai országok szövetségével, mivel ez biztosíthat védelmet a nagyhatalmakkal szemben. Szervesen illeszkedik az európai hatalmi egyensúly követelményébe, így nemcsak egyetlen lehetőség, hanem biztosíték is, hogy ezek az országok ne legyenek kiszolgáltatva a birodalmak hódításainak.

Az eddigiek alapján indokolt kérdés, hogy ha Rákóczi ilyen következetesen vázolta a közép-európai országok szövetségében az összefogás közös erejét a nagyhatalmak terjeszkedésével szemben, miért kötött 1707 őszén szövetséget Péter cárral? Különösen, ha nem felejtjük el, hogy korábban Oroszországgal szemben vélte védelmi szövetségnek a lengyel–svéd–magyar konföderációt? Rákóczi politikájában is megfigyelhető, ami minden korabeli reális politikára jellemző, hogy követte a gyorsan változó katonai erőviszonyokat, alkalmazkodott a lehetőségekhez, és az eredeti tervét ennek alapján próbálta érvényesíteni. Ez kiderül a meglehetősen hosszúra nyúlt, és részleteiben már a szakirodalomban alaposan megtárgyalt, de ebből a szempontból még nem vizsgált orosz tárgyalásokból. Világosan kifejezésre jut ezekben Rákóczinak Közép-Európa biztonságára vonatkozó szándéka.

Péter cár 1707. április 27-én, amint I. József császárt értesítette, Savoyai Jenő hercegnek ajánlotta fel a lengyel ko-

ronát. Nyilván számolva a visszautasítással, ugyanekkor készítette el utasítását Rákóczihoz küldött követének, Dávid Corbea cári tanácsosnak a lengyel korona és az orosz szövetség ajánlatával. A cárnak van szüksége rá, hogy érdekei szerint rendezze a lengyel trónkérdést. Instrukciója ebből a szempontból diplomáciai mestermű, sok tényezővel számol és jól kellett ismernie Rákóczi korábbi szándékait. Felajánlott szövetségének feltétele, hogy Rákóczi fogadja el a lengyel koronát. Ismertetve ennek előnyeit és a visszautasításból származó hátrányokat, többek között a követnek elő kell adnia: *„A cár bízik Isten kegyelmében, hogy igazságos fegyverével és jó hadseregével (melyről kimutatást küld Rákóczinak) a háborút rövid idő alatt a fejedelem javára befejezi... Azután szomszédi barátságban és szövetségben a kereszténység javára sok dolgot hajthatnak végre.”* Pénzt is felajánl, s szinte üres lapot nyújt Rákóczinak: *„a fejedelem meghatalmazott minisztere egyéb hasznos dolgokat is elintézhetne...”* Közli, hogy kész békét kötni bizonyos feltételek mellett a svédekkel, és a Habsburg kormányzat katonai akcióiban Rákóczi csapatai ellen eddig eredményesen felhasznált rációkat megbékíti és elvonja I. József császár és magyar király oldaláról. A cárt sürgeti az idő, még május 23-a előtt gyors választ, titkos írásos értesítést vár Rákóczitól, mégpedig külön futárral.

Rákóczi viszont felismerte, hogy kikötésekkel élhet. Ezért fontos a szerencsi táborban 1707. május 24-én keltezett utasítása, amelyet Nedeczky Sándornak, a lublini országgyűlésre a cárhoz küldött követének adott. A cár meghívását *„annál nagyobb megilletődéssel fogadta, mentül kevésbé vágyott a lengyel trónra. Hiszen hazája szabadságáért fogott fegyvert, legfőbb kötelességét hazája gondviselésének tartja. De fájó szívvel nézte Lengyelország felháborodott arcát is, mely annyi különféle álarc torzalakját viselte...”* Azért kényszerült szóltanul nézni eddig a szomszéd rokon nép küzdelmeit, mert nagyon elfoglalták saját hazájának ügyei. Ezután pedig a kö-

vetnek ki kell fejtenie a fejedelem fenntartásait és kívánságait. Javasolja, a cár inkább Lengyelország békéjét keresse. Szaniszló királyt elismerte a császár, elismerték a franciák, hollandok, az angolok és a poroszok királynak, Rákóczi úgy látja, hogyha elfogadná a trónt, az újabb európai háborúra vezetne. József császár és a svéd király ürügyet látna benne, hogy „Lengyelországot felosszák, Magyarországot leigázzák”. Miután a francia király elismerte Szaniszló koronáját, aligha akarhat újabb királyválasztást. *„Adja vissza a cár Lengyelország szabadságát, erősítse meg annak trónját, segítsen a sanyargatott nemzetet, adjon a népnek biztonságot, magának dicsőséget, a kereszténységnek örökké tartó halhatatlan koronát... A cárt inkább Lengyelország szabadságának szeretete, mint Szaniszló király iránti gyűlölet vezesse. ... A cár legnagyobb dicsősége az lenne, ha visszaadná a nyomorgatott Lengyelország szabadságát, s trónjára lengyelek akaratával oly uralkodót emelne, ki szoros szövetségben élne vele.”* Szükséges, hogy a két ország királya külön szövetséget kössön az erdélyi fejedelemséggel, mert ez a szövetség biztonságot nyújthat a török ellen. Feltétlenül rá kell bírnia a rácokat, hogy letegyék a fegyvert, és a magyarok mellé álljanak. Végül azt javasolja, halassza el a cár a lengyel királyválasztást. Rákóczi a cár második, 1707. június 8-án eléje került ajánlatát sem fogadta el, hanem azt válaszolta, hogy mivel Lengyelország szabad állam, a cár semmiképpen nem akarhatja megcsonkítani szabadságát és korlátozni a királyválasztást. Őt Lengyelország primásának és nagytanácsának kell meghívnia, addig érvénytelen a cár meghívása, amíg a lengyelek maguk meg nem döntenek, kit kívánnak királyuknak.

Feltehető – bár csak a további forrásfeltárás tisztázhatja megnyugtatóan –, hogy Rákóczi az ónodi országgyűlést valóban a francia–magyar–lengyel–orosz (esetleg a porosz) szövetség reményében nyitotta meg. A magyar és a lengyel országgyűlés csaknem egy időben mondta ki az

interregnumot: Ónodon 1707. június 13-án, Lublinban július 11-én. A magyarországi interregnum kinyilvánításának háttérében az egyik politikai érdeket, Franciaország igényét, a feltételét a kilátásba helyezett magyar–francia szövetségnek, nem utolsósorban Károly főherceg spanyol királlyá történt elismerése következtében is – már alaposan feltárta a történetírás. További magyarázatot adhat az ónodi interregnum jellegére vonatkozóan az, hogy Rákóczi lengyel királysága és a Lengyelországgal kötendő szerződés meglehetősen bizonytalan volt még. Hangsúlyozzák, hogy I. Józsefet, mint örökös királyt nem ismerik el, és a királyválasztást későbbre halasztják.

Az orosz tárgyalások ma ismert nagyon hiányos anyagból is egyértelműen kiderül, hogy Rákóczi olyan feltételeket szabott, amelyek Lengyelország integritását biztosíthaták, s emellett Magyarország és Lengyelország szövetségét más országokkal lehetővé tehetnék, és a rációkkal megegyező katonai helyzetüket megerősítik. Különösen fontos Rákóczi 1707. augusztus 6-án, Munkácson keltezett instrukciója Nedeczky Sándor és Klobusiczky Ferenc teljhatalmú megbízottainak. Az instrukciót az európai politikáról adott nagy szabású áttekintés vezeti be. Vácsolja tehát a követ Rákóczinak – amint az utasítás írja – a magyar nemzet helyzetéről és az európai háborúról való nézeteit. Hangsúlyozza, hogy a fejedelem meglátása szerint a Habsburg Birodalom hangadó államférfiai Magyarországot mindenáron ki akarják reszketni az általános békéből és Lengyelországról ugyanígy gondolkoznak, nem engedik majd, hogy befoglalják az általános európai békébe. Lengyelország helyzetét nyomorúságosnak látja, és úgy véli, maguk a lengyelek is érzékelik rohamos hanyatlásukat. A svéd király pedig fegyverrel akar törvényt írni Európának, kizárólagos teljhatalomra tör. Rákóczi fő célja, hogy hazája szabadságát megnyerje, neki saját országa érdekét kell szembe előtt tartania. Nagy szerencse, ha az ország a szabadság ügyében hasonló helyzetben

lévő szomszéd országgal szövetkezhet. *„A nemzet boldogulása a béke és a szerződések kötésében rejlik.”*

A rendkívül terjedelmes utasítás hosszan foglalkozik azokkal a szigorú feltételekkel, amelyek alapján Rákóczi elfogadhatja a lengyel koronát. Többszörös biztosítékra van szüksége Svédország és a Habsburg-kormányzat támadása ellen, de arra is, hogy a cár ne sajátítsa ki Lengyelország kormányzását. Rákóczi nem akar bábkirály lenni, s szuverén hatalmat kíván szerződésében biztosítani. Mint lengyel királynak adjon a cár külön pénzbeli és katonai támogatást, 20 ezer katonát és 40 ezer tallért. Megkívánja, hogy a cár királyi méltóságának kijáró tisztelettel bánjék vele, távollétében a lengyel földön lévő orosz hadsereget az ő parancsnoksága alá rendelje. Béküljön meg a svédekkel. A bajor választót hívják meg a magyar trónra. Ez előbbre viszi a cseh és a sziléziai kapcsolatok ügyét is. Sarkalatos feltétele a szövetségnek, hogy a cár ígéretéhez híven vigye végbe, hogy rác határőr egységek hagyjanak fel katonai támadásaikkal a magyarok ellen és álljanak a Magyar Konföderáció oldalára. Az európai általános békébe pedig foglalják be Magyarországot, Lengyelországot és Oroszországot is.

Rákóczi végső döntése előtt bekérte a Senatus és az Erdélyi Tanács véleményét. Az Erdélyi Tanács Opiniója azért érdekes, mert kifejezésre juttatja, hogy a konföderáció gondolata szélesebb körben élt a magyar politikai kultúrában. A Erdélyi Tanács a korra jellemző szókinccsel és kifejezési formákkal méltányolta Rákóczi meghívásának jelentőségét: *„Szívünk nem kevésbé örvendez rajta, hogy Isten az Felséged Méltóságos személyét nemcsak az maga tulajdon Nemzete és vére előtt tette dicsőséges emlékezetre méltóvá, hanem még az idegen Nemzet előtt is böcsössé és kellemetessé, hogy ne csak jó emlékezetekkel tündököljék köztök és szép híre és tündöklő emlékezete Felségednek, hanem még Isten arra bírta elméjeket is, hogy az Felséged Királysága alatt remélhessenek maguknak megmaradást és boldogulást. Kit az mindeneket bölcsen*

igazgató nagy Úr Isten maga felséged Méltóságának örök emlékezetire, édes nemzetünknek állandó vigasztalására örvendetességgel koronázza.” A továbbiakban azonban nagyon is reálisan számolnak a körülményekkel. Ha a lengyel Respublika megválasztja – írják Rákóczinak – ne vonja meg a királyságtól magát, és kövesse Báthory István király „*dicső példáját*”. Ha nem választják meg, akkor viszont azt javallják, hogy Péter cárral és a lengyel Respublikával „*örökös és állandó colligatiót*” mindkét hazával hozzon létre. Vagyis az Erdélyi Tanács Lengyelországgal tartós szövetséget javasolt. Ez a vélemény csupán annyit jelez, hogy Rákóczi tervei Közép-Európáról nem voltak egészen elszigetelt elképzelések Erdélyben sem.

Ezek a diplomáciai lépések elég jól kifejezik Rákóczi politikai elgondolásának átfogó, összetett jellegét és azt, hogy sokféle megoldással számol. A lengyel királyságot többek között csak azzal a feltétellel fogadja el, ha azzal a lengyelek egyetértenek, és a cár különböző garanciákat ad Lengyelország szabadságának biztosítására. Ezeket részben Rákóczi – már mint lengyel királyként – kötné ki. Ugyanakkor a lengyel–magyar szövetség elképzelése szerint lehetőséget ad a kapcsolatok bővítésére Csehországgal és Sziléziával, a bajor választóval. Továbbá a rácokat megbékíti a cár, és Rákóczi pártjára vonja.

A rác kérdést Benda Kálmán részletesen kidolgozta. A közép-európai konföderáció szempontjából különösen fontos, hogy a rác határörökkel már 1698–1700-ban is számoltak, és a szervezkedés során fel is vették vezetőikkel a kapcsolatot. 1704 elején, a lengyel–svéd–porosz konföderációval egy időben, Rákóczi ismét kísérletet tett megnyerésükre. 1707-ben pedig a lengyel–magyar–erdélyi konföderáció terveiben Rákóczi a rácoknak a régi magyar királyok alatt elnyert területi különállást szándékozott biztosítani a Dráva és a Száva közében, teljes autonómiát: követeikkel részt vehetnek a magyar országgyűlésen, mintegy társor-

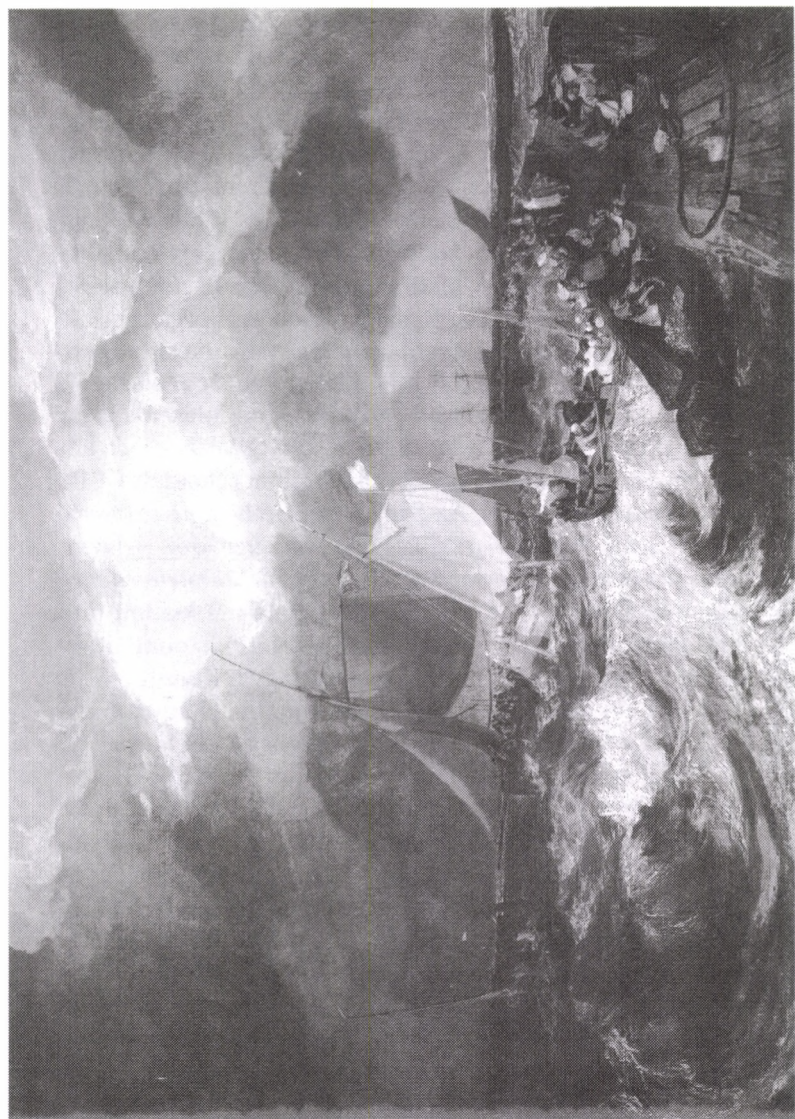
szági ranggal, vallásukat szabadon gyakorolhatják, és a föld birtoklása tekintetében hajdúvárosi kiváltsággal élhetnek.

Miért maradt kívánság, megoldandó kérdés, szép álom Rákóczi közép-európai konföderációs terve? Az okok sokfélék. Seregszemlét itt nem tarthatunk. A terv bonyolult volt, sokféle érdeket kellett egyeztetni, és az idő rövid. Az erőviszonyok pedig gyorsan változtak. Ezt Rákóczi és kormányzóköre nagyon is jól tudta. Úgy tűnik, a lengyel korona elnyerésével Rákóczi már 1708 tavaszán leszámolt. 1708 márciusában a cár mellé küldött követe utasításában írja, hogy a lengyelországi királyság nem valószínűsíthető meg: *„látjuk, hogy azon uraknak is nagyobb része, az kik annak előtte választásunkat sürgették, azon szándékuk mellől elállván, magokat Augustus királyhoz csatolták”*.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a rendkívül felkészült és mozgékonny Habsburg-diplomáciát. A Casa Austriaca kormányzóköre az összefogás terveire rendkívül érzékenyen figyelt, és minden kezdeményezést igyekezett megghiúsítani. 1703 végén 1704 elején például hiába készítette elő Rákóczi köre a magyar–lengyel–porosz–svéd konföderáció érdekében követküldési tervét, a Habsburg-kormányzat titkos hírszerzése jól működött. A követség előkészületeiről időben értesültek a Burgban, és a hivatalos diplomácia gyorsan lépett. Lipót császár rendkívüli követe, Sinzendorf gróf 1704. február 8-án már XII. Károly király előtt állt, és benyújtotta emlékiratát: Magyarországon lázadás zajlik, a rebellesekkel a király ne álljon szóba, különben is Lipót császár már biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Sinzendorf 1704. február 9-én már meg is kapta a választ: a svéd király a felkelőkkel nem ért egyet, nincs irántuk részvétellel, és minden együttműködési ajánlatukat visszautasítja.

Ráday társaival pedig még csak most indult el. XII. Károly tehát még mielőtt bármit is sejtethett volna Rákóczi valódi terveiből, már bőven el volt látva információkkal,

hogy Magyarországon csak zavargás, néhány izgága magyar lázadása, rebelliója zajlik, a protestánsok vallásszabadságáért pedig fölösleges szót emelniük, hiszen azt már szavatolta a császár. Tehát a svéd király mindenható kancellárja, Carl Piper gróf eleve előítélettel eltelve fogadta Ráday Pált, a magyar konföderáció tanácsosát, nem sejtve, hogy talán az ő személyes sorsa is most dől el: öt év múlva a poltavai csatában orosz fogságba esik, és ott is hal meg. A kor diplomáciai szokásai szerint azonban a király, bár szívélyes *Memorialéban* fejezte ki elkötelezettségét Lipót császár mellett, nem zárkózott el teljesen Rákócziól. Utasította bécsi követét, hogy ajánlja fel közvetítését Lipót császár és a magyar konföderáció tárgyalásaira. A későbbiekben is megfigyelhető, a Habsburg-kormányzat rendkívüli figyelmet szentel Rákóczi közép-európai terveinek. 1707-ben például Lengyelországban is sikerrel erősítette meg befolyását. A módszerekről a Staatsarchiv Polonica állagában bőséges információkat kaphat a szerencsére ma már korlátlan kutatási lehetőségekkel rendelkező kutató. Az viszont szinte mulatságos, hogy a rácok megnyeréséért milyen versenyfutás zajlott a Habsburg császárok és Rákóczi között. Črnojević Arzén püspök, annak ellenére, hogy a szabadságharc idején mindvégig Bécsben tisztességes fogságban volt, jól kihasználta ezt a helyzetet. I. József királynál elérte, hogy valamennyi kiváltságlevelüket megerősítette és katonai vezetőjüket, Tököli-Popovičićot aranylánccal és nemeslevéllel tüntette ki. A Habsburg birodalmi kormányzat ugyancsak felismerve a térség jelentőségét, határozott közép-európai politikát vitt. A hierarchikus rendezési elv alapján, az egyes országokat közvetlen központi irányítással a birodalmi érdek szerint kívánta összefogni, beleértve a megosztó eljárásokat és azt is, hogy az egyes országokat vagy etnikai közösségeket különleges kiváltságokkal, ked-

vezményekkel, nemegyszer a másik, a szomszéd ország vagy közösség rovására emelte ki. Annak ellenére, hogy a 17. század végéről és a 18. század elejéről fennmaradtak olyan javaslatok is, amelyek kifejtették, hogy a birodalomba tagolt országoknak egyenlő gazdasági és kormányzati lehetőségeket kell a központi kormányzatnak biztosítania. A morvaországi és sziléziai rendeket 1708. július 8-i kiáltványában történeti példákra hivatkozva szólítja csatlakozásra. Hangsúlyozta például, hogy Bocskai István erdélyi fejedelem a bécsi békébe foglalta a cseh és morva rendekkel váltott garancialeveleket. Rákóczi egységben látta Európát, és a hatalmi egyensúly elve a közép-európai országok békéjét biztosító garanciául szolgált elgondolásaiban. Ez a gondolati tengelye a szatmári béketárgyalások hét hónapra elhúzódó ideje alatt két alkalommal is kiadott (1710, 1711) híres röpiratnak. Az *Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről* (*A Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaire de la Hongrie*), a külföld tájékoztatására kiadott mű, már címével is jelzi, hogy a térség hatalmi központjait érdeklő ügyről van szó, amennyiben a Magyar Konföderáció érdekeit egy fiktív lengyel tanácsos mondja el egy ugyancsak fiktív birodalmi nemes úrnak. Szent István *Intelmeire*, az első magyarországi államelméleti műre és Grotius érveire hivatkozva utal vissza a vesztfáliai béke alapelveire. Az európai hatalmi egyensúly szempontjaival érvelt a szabadságharc történetének utolsó röpirata, az utrechti béketárgyalások résztvevői között kiosztott mű is, amelyben az Erdélyi Fejedelemség befoglalását a háborút lezáró békébe ugyancsak az európai egyensúly szempontjából is kívánatosnak látja. 1718 elején Rákóczi a porosz király követének, Flemmingnek fejtette ki, miként lehetne az utrechti és rastatti békék kedvezőtlen megállapodásait úgy módosítani, hogy korlátozzák a császár hatalmát és „helyreállítsák az igazságos egyensúlyt Európában”.

Rákóczi Közép-Európa országait konföderációval összefogó tervei mélyen gyökereztek a térség országainak múltjában, és az adott új európai körülményekhez alkalmazkodva kaptak új megfogalmazást. Rákóczi leszögezte, hogy az ország szabadsága csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd ország is egyetért, konföderációs tervét beillesztette az újkori Európa legfőbb követelményébe, a békét biztosító hatalmi egyensúly koncepciójába. Alkalmazkodott és alkalmazkodást kívánt. Felismerte, hogy Magyarország önállósága ebben a szűkebb nemzetközi közegben biztosítható. Közép-Európa stabilizációja pedig szerves része, mintegy feltétele az Európa békéjét garantáló hatalmi egyensúlynak.

A közép-európai országok konföderációjának létrehozásával próbálkozó tervek és törekvések már a modern Európa megoldandó problémájához kapcsolódnak. Ezek szerint Magyarország, az Erdélyi Fejedelemség, Horvátország, Morvaország, Szilézia, Lengyelország, Poroszország konföderációja ezeknek a kisebb országoknak a védelmét szolgálnák a nagyhatalmak hódító szándékaival szemben, és kereskedelmi szerződés kötné őket össze. A konkrét tervek a gyorsan változó katonai viszonyokat követték, de a lényeg változatlan: Rákóczi mindvégig hangsúlyozta, hogy ezek a kisebb országok összefogva stabilizálják a belső viszonyokat, és nélkülözhetetlen tényezők az európai hatalmi egyensúly megteremtésében. A konföderációs tervek állandó és talán legfőbb követelménye, hogy ezek a kisebb országok garantálják egymást, és közösen is kerüljenek be az európai univerzális békébe. Én úgy látom, hogy amikor Rákóczi az európai hatalmi egyensúly és Magyarország, Erdély, Lengyelország és más országok békéje, védelme szempontjából hangsúlyozta a térség államainak konföderációját, a kora-újkor krízisekkel sújtott évszázadában Közép-Európa hivatását fogalmazta meg. A terv nem lehetett más, mint merész álom, de hogy égető

kérdést kívánt megoldani, azt Anglia és Hollandia növekvő érdeklődése és megértése is igazolta.

Miért nem sikerült Rákóczinak a szomszéd országokkal kötendő konföderáció? Miért maradt csupán álom? Az okok felfejtése további tárgyyszerű kutatásokat igényel. Annyi bizonyos, nem egyetlen ok játszott közbe. Az idő rövid volt, és a terv merész. Viharos gyorsasággal változtak a katonai erőviszonyok, és a háborúk korabeli szokásai sem segítették a megegyezést. Úgy vélem azonban, hogy a magyar történetírás azzal is régi mulasztását törleszti, ha feltárja a magyar történelemnek Rákóczi államában is megfogalmazott, Közép-Európa stabilizálásával kapcsolatos folyamatait, és azt az alternatívát, amely ezekben a tervekben a térségnek az egész kora újkori Európában betölthető szerepére utal.

VÁRKONYI ÁGNES

Antall József

K.: Gramscioi György

FÉNYKÉP – ANTALL JÓZSEFRŐL

Antall Józsefre emlékezve azt kérdezem magamtól, kire gondolok, a politikusra, a személyiségre, vagy arra az emberi alakot öltő, beteljesülő vágyálomra, amelyről szüleinktől, néhány életben maradt nagyszülőtől kezdve anyian és oly reménytelenül ábrándoztak 1948–50, a fordulat évei óta. Hogy lesz még egyszer tisztességes politikus az ország élén.

Pátosszal telt, túlfűtött szavak ezek? Az emlékezet fényeiről elképzelhető, hogy az agy a forrásuk, s hogy sugaraikban szavak rezegnek. Tetszetősen is hangzik. Csakhogy más a szó, más a szavakból rakott és mindig összedőléssel fenyegető épület, vagy éppen a szózuhatag, a szóáradat, a szavakkal megvalósuló habverés, más megint, amikor lecsukott szemmel nézi az ember a képet, nincs hang semmi, csak kép. A kép az kép, a szív és az érzelmek formálják. Viszont a szavak által élünk, s amit lehet, el is rontunk velük, a képeket is. Vegyük azért figyelembe, bárkiből lehet Karinthy Frigyes Connan Doyle-paródiájának hőse, azaz mesterdetektív (Herlok Solmesz). Ő az, aki szemhéjára, álcázásképpen, nyitott szemet fest, hogy azt higgyék, lát, pedig lehunyta a szemét. Ilyen, csak lecsukott szemmel előállítható képről mondanék el, inkább rosszul, mint jól, valamit. A szavak jelentik tehát a fényt, mert maga a kép elmondhatatlan. Így tehát ez a fénykép nem fotó, hanem inkább küzdelem a szavakkal.

Futólag ismertem Antallt, mint történészt. Sőt, homályosan emlékszem egy kissé goromba levelére is, amelyet

faulmész

a *Történelmi Szemle* című folyóiratnak küldött, mert kifogásokat emelt tanulmányának közlésével kapcsolatban. Az egyik szerkesztő voltam ott akkor, rémlik, hogy megoldottuk az ügyet. Első, hosszabb beszélgetésünkre a francia első beosztott fogadásán került sor, egy napsütötte teraszon, valahol a Hűvösvölgyi út közelében, 1989 tavaszán. Szó sem volt szakmai ügyekről. A háttérben a kelet-európai „forradalom szafarira” érkezett francia parlamenti képviselők nevetgéltek, pezsgőt ittak. Szafarinak hívtam azt a jelenséget, hogy ebben a furcsán zaklatott időszakban egymásnak adták a kilincset a nyugati politikusok, csoportkép az MDF székhelye, az Ó utcai faház előtt, azután a Parlamentnél, lehetőleg délelőtti fényben az Alkotmány utca felől, biztatás és vállon veregetés a rendszerváltó ellenzék meglátogatott képviselőinek, sajtóértekezlet, irány haza, repülővel, lehetőleg másnap reggel.

Első találkozásunk a ritka esetek egyike volt, amikor egy villanás megelőlegezett valamit a jövőből, csak hogy ez persze jóval később derült ki. Amikor már a jövőből is múlt lett. Egyébként történelmi előszület, különösebb lelkesevést biztosan nem éreztem a terasz szélén. Nem állíthatom azt sem, hogy mágikus erő, sodró lendület áradt volna felém Antall felől, amely, így működnek a klisék, a karizmatikus bűvkörébe ragadott volna, hogy fellökjön engem is a történelem színpadára. Mondom, ilyesmiről szó sem volt. A szemei viszonylag kicsik, a hangja nem túl kellemes, a beszédmódjában bizonyos fölényesség és távolságtartás.

Csalódást okozott, hogy a szafarizókról szóló, egyébként kipróbált és akkoriban némiképp sikeres fejtegetésemet egy kézmozdulattal vette csak tudomásul. Ellenben, átvéve a szót, miután néhány jelzővel elintéztük a Kreml agg vezetőit, minden átmenet nélkül azt fejtegette, hogy a szovjet rezsimekben a beteg államférfiakat elképesztően magas színvonalú orvosi ellátásban részesítik, ideértve

a legjobb, akár külföldi orvosokat, gyógyszereket, eszközöket.

Valamivel korábban barátaim, Illyés Mária és Kodolányi Gyula hoztak kapcsolatba a szerveződő MDF-fel, ahol Joó Rudolftól kaptam a feladatokat a külkapcsolatok bonyolításában. Tagnak is felvettek, jóllehet Lakitelken nem jártam. A nép-nemzeti szárnyat sem ismertem, igaz, Für Lajossal egy szobában voltunk az egyetemen és akkoriban kapcsolatunk kifejezetten baráti volt.

MDF-külgügyér mivoltomban voltam jelen tehát azon a fogadáson is. Antall kíséretében kellett lenni, és szükség esetén tolmácsolni. Ezen hamar túlestünk. Mai fejjel visszagondolva a jelenetre azt hiszem, hogy jellemző volt az akkori társas kapcsolatok primitív zavarosságára. Saját szereptévesztésem az volt, hogy bizalmaskodtam. Hivatalos kötelezettségemmel alig törődtem, ehelyett a partnerek kárára élcelődtem a hátuk mögött, az önmutogató élcelődés kedvéért. Rendezett körülmények között ilyen helyzet aligha állhatott volna elő.

Igaz, itt kétségeim is vannak. A helyzetnek éppen az volt a lényege, hogy zavaros volt, rendezetlen, ezért bármi lehetett belőle. Az Antall-fényképnek ez az egyik szívbeemarkoló részlete. A háború után szétvert magyar polgári, vagy „úri” középosztály tagjai úgy vonzódtak hozzá, úgy húzódtak a közelébe, mint lepkék a lámpafényhez. Az én lelkesedésem, túlfűtöttségem oka az volt, hogy régen láttam rokonnak láttam, afféle nagybácsinak. Pedig alig egy évvel korábban, szűk baráti körömben még általános meggyőződés volt, hogy peremhelyzetű, esélytelen emberek vagyunk. Félbemaradt kelet-európai lények, ahogy Witold Gombrowicz leírta a *Ferdydurke* című regényében.

Most, az ellenzéki mozgolódással megfordult a helyzet. Egyre több olyan emberrel lehetett találkozni, aki úgy beszélt, mint egy régi ismerős, s akiről hamarosan kiderült, hogy közös barátaink, éppenséggel rokonaink vannak. An-

tall előtérbe kerülésével ez a folyamat felgyorsult. Egyre többen lettek, akik Antall személyén keresztül saját szét-hullott környezetükre ismertek, újra megtaláltak valamit, és felkavarta őket a létezésnek és az összetartozásnak ez az új, váratlan és elfelejtett érzése. Ráadásul ő is, és más ellenzéki politikusok is, szabadon beszéltek a nyilvánosság előtt, nem a gyűrt papírjaikba temetkezve, mint a Kádár-korszak közhelycsapjai. Még ha más nem is, ez az egyszerű tény már fordulatot jelzett. Az annyira vágyott őszinteség visszatérését jelképezte. Egyszer, régen kellett hogy legyen egy ilyen, jobb világ. De az is lehet, hogy új, csak néhány hetes illúzió részei vagyunk: majd megint jönnek a tankok, mint 56-ban, amikor előbb naivul azt hittük, itt az új világ kezdete, azután meg alig győztünk lapítani.

További találkozásaink során egyébként magától értetődő természetességgel azonosítottuk Antallal különféle személyes kapcsolatainkat, barátokat, ellenfeleket, hasonlóan megélt helyzeteket, s volt úgy, hogy az egész társasjátékra emlékeztetett. Kezdeti tartózkodásom megszűnt. Politikai érettsége, tapasztaltsága, magabiztossága is sokkal nagyobb volt, mint az enyém. Úgy néztem rá, mondom, mint egy tekintélyes rokonra, akivel kapcsolatban nincs kétség, csak menni kell utána.

Az emberi jellem felismeréséhez Antallnak különleges orra volt. Iróniája, mint minden jó elbeszélőé, saját maga és hallgatósága számára is képes volt távolságot teremteni, alakot rajzolni. Anekdotákra épülő, a társas életben kicsiszolódott elbeszélőtechnikája igen hatékonyan működött a politika környezetében. Tömören tudott helyzeteket érzékelni, érzékeltetni és megértetni. Történelmi és családi tapasztalataival pedig tovább gazdagította a látványt, bemutatta, hogy sok minden előfordult már a múltban is. Ehhez járult kiváló emlékezőtehetsége. Mindent megjegyzett a zezugos életutak részleteiről. Az átalakuló, frissen szerveződő politikai elit tagjainak többségéről is-

mert annyit, mint egy jó hírszolgálat. Általában nem kellett nyomoznia, legfeljebb egy-két kérdést feltennie. Istenem! Ma már tudjuk, hogy voltak sorsdöntő tévedései is. Kinek ne lennének.

Fényképemen Antall gyakran jelenik meg külföldi államférfiak társaságában. Mitterrand francia elnökkel, még a választások előtt, a Béla király úti rezidencián találkoztunk. Antall kezdte, a szokott kitűnő elemzéseivel a belpolitikai helyzetről, a szovjet jelenlétről, a határon túli magyarokról. Mitterrand válasza elvont volt és eléggé semmitmondó. Többször is összeresztünk, mert a vele szemközti falon lévő, hatalmas, kerek, elektromos falióra dörrenéshez hasonló zajt hallatott, a percmutató, egyébként ötletszerűen, rövid nyikorgás után olykor ütésszerű hangot hallatva ugrott tovább. Hamarosan úgy éreztem, homokzsákok puffannak mögöttem, és a francia elnök is egyre mérgesebben nézett arra. Mintha ez az óra ütött volna ki belőle egy különös eszmefuttatást. Igen, váratlanul, először Antall Józsefnek fejtette ki akkor Mitterrand, hogy Trianon igazságtalan volt, a békekötésben játszott francia szerep végzetes volt, Magyarország súlyos következményekkel fizetett érte, és a tragédiát Franciaország mélyen átérzi, felelős is érte. De, tette hozzá, a határokhöz ma már nem lehet nyúlni. Miután eljöttünk, az autóra várakozva megállapítottuk, hogy ilyet nem hallottunk. „Az órával álltunk bosszút Trianonért” – tért napirendre Antall, fanyarul, a hallottak felett. Az ügyhöz tartozik, hogy két nappal később Mitterrand Bukarestben, a nyilvánosság előtt is elmondta a gondolatát, amiből elég nagy zavar is lett.

Mitterrand volt a hőse egy másik, mondjuk így, regionális jelenetnek. Antall elmondása szerint a párizsi nagy európai csúcserkeztet színhelyén, a folyosón állva beszélgettek Václav Havel cseh elnökkel. A házigazda népes kísérettel vonult feléjük, s meglátva őket megállt mellettük. Mosolyogva jegyezte meg: „Látom, közvetlen és bensősé-

ges a kapcsolat önök között. Ennek szívből örülök.” Majd hozzátette: „Tekintettel a régi történelmi kapcsolatra, gondolom közös nyelvükön, magyarul beszélgetnek” – azzal továbbment. Antall szerint megrántották egymás kabátujját Havellel, nevetésüket elfojtandó kinéztek egy ideig az ablakon. Nem volt olyan társasági helyzet, amelyet Antall ne tudott volna megoldani a saját stílusában. Ha a nyelvük nem is volt közös, a K. u. K-tól örökölt abszurd humoruk annál inkább. Számos jó történet keringett akkoriban (Antall és az angol királynő arany evőeszközei, Erzsébet angol királynő, Antall és a visegrádiak az ünnepi fogadáson stb.), de azok más lapokra tartoznak.

Ismert, hogy Antallnak egyedülállóan átfogó külpolitikai felfogása volt térségünk jövőjéről, a volt szovjet övezetről és az euroatlanti szövetség értelméről. Egész politikája, ideértve annak gyakorlati megvalósítását is, rendszerbe illeszkedett már hivatalba lépése előtt. Ennek lettem magam is az egyik sakkfigurája. Régi meghívásom volt Berlinbe, 1990 őszén akartam kiutazni, be akartam fejezni a disszertációm. Megvolt a szerződésem, benne a lakásom címe és a telefonszámom is, amit csak azért említetek, mert akkor itthon reménytelen volt telefonhoz jutni. A végzetem másként akarta. Antall 1990 nyarán, elsőként a volt szocialista tábor miniszterelnökei közül látogatást tett a NATO-központban, és igen lelkesen tért haza. Választás elé állított. Úgy mordult rám, hogy némi habozás után feladtam berlini tervemet, és elvállaltam a NATO melletti magyar diplomáciai képviselőt, ami egyben, természetesen a belgiumi és luxemburgi követséget is jelentette. Úgy érezte, jó esély van, hogy az ország rövid időn belül NATO-tag legyen, s ennek megvalósítását jelölte ki legfőbb feladatommá.

Róla őrzött fényképemnek újabb erős részleteit őrzöm ezzel kapcsolatban. Életem nagy fordulatát idézte elő a megbízás. A munka során, mondhatni nagyon hamar

és mindennél erőteljesebben értettem meg, hogy az eddigi zavaros helyzeteknek vége, a munka az első, a humor, a rokon érzés mellékes, bár nem kell elfelejteni, kiengedni, anekdotázni csak percekig, a rövid szünetekben lehet, ha lehet, a jutalom, a hála pedig nem politikai kategória. Majd máshol, máskor fogunk elszámolni. Ha marad kívül, teném hozzá mai fejjel. Egyezségünk a NATO-ra szólt (majd később az Európai Unióra is), a személyes vonzódások persze megmaradtak, de a lényegét már nem érintették.

Egyszer, még az elején, talán 1990 végén, egy diplomáciai vacsorán fontos értesülést szereztem, amit gyorsan kellett vele közölni. Tudtam, hogy várja a hírt, az volt az utasítás, hogy először a titkárságára telefonáljak. Este 11 után hívtam a számot, s meglepetésemre felvették, ismeretlen férfihang szólt a kagylóba. Kérdeztem, kivel beszélek. „Antall József, hát te ki vagy?” – felelte. Mindennél tanulságosabb volt a jelenet, egyedül dolgozott az irodájában, ő vette a telefont is, csak a lényeg érdekelte, meg sajnos a lényeghez tapadó sok-sok, túl sok részlet is. Ez sötét folt a képen. Túl sokat dolgozott, mindent elolvasott, mindent megbeszélt, rengeteg hülyeséget hallgatott végig.

A NATO, és általában Brüsszel jelentősége miatt kapcsolatunk különleges volt. Lassan és később jöttem rá, hogy a tény erős ingerültséget váltott ki a minisztériumban. A legfontosabb fejleményekről ugyanis nem „másutas” táviratot küldtem, hanem úgynevezett főnöki levelet, amelyet a Malév-gép pilótája vitt közvetlenül a kabinban és a repülőtérrel egyenesen továbbították a kabinetbe. Később már több „másutast” küldtem, de haragosaim eszén nehéz volt túljárni. Mi bizalmatlanok voltunk, ők pedig fel voltak háborodva ezen. Ha hazajöttem, mindig a miniszterelnök hívatott, amibe nehéz volt belekötni. A kocsit magam vezettem, ami akkor még nem minősült szabálytalannak.

Négyszemközti beszámolóom végén általában helyzetelemzést kértem tőle brüsszeli használatra. Részletes

feljegyzéseket készítettem, és Antall üzenetével azután felkerestem néhány kapcsolatot. Az előny az volt, hogy a kollégákkal kötetlenül lehetett beszélgetni, ami sok új információt eredményezett, s persze magam is kipróbáltam, mi a fogadtatásuk a budapesti gondolatoknak.

A sort mindig Manfred Wörner főtitkárral kezdtem. Wörner még 1990 őszén látogatást tett Magyarországon, s Antall beajánlotta a bizalmába. Ebben is szerencsém volt. Antall nagy hatást tett a főtitkárra, tudásával, katonás fellépésével, de még a lovak szeretetével is. Wörner viselkedése olyan volt, mint egy civilbe öltözött tábornoké, erős kézzszorítás, recsegő hang, kemény német humor, ami az egyenes beszéd benyomását kelti. Mindig hangoztatta, milyen nagyra tartja a magyar miniszterelnököt. Wörner tekintélye jóval nagyobb volt a NATO-ban, mint a tényleges főtitkári hatalma. De éppen emiatt, a konszenzusra épülő döntéshozatal során, a kényesebb helyzetekben nagy szerepe volt. A NATO-főtitkár német származása két okból is fontos volt számunkra: nagy fogékonyság és érdeklődés az ország iránt, nem utolsósorban 1956-tal kapcsolatos fiatalkori emlékei miatt, valamint erős elkötelezettség a transzatlanti gondolat mellett, amely Antall József külpolitikájának is fő elve volt.

Rendszeresen bombáztuk Wörner a NATO biztonsági garanciái iránti igényeinkkel. Persze tudtuk, mit jelent az „*out of area*”, vagyis, hogy ez ellentétes a washingtoni szerződéssel. Viszont, mondtuk, vége van a hidegháborúnak is, most minden változik. Tény, hogy Wörner megértette a szorongásainkat, és a lehetőségek szerény keretei között próbált bizonyos formulákkal, kétértelműségekkel enyhíteni rajtuk. De azért ez már majdnem játék volt a tűzzel. Amikor három jegyzőkönyvíró jelenlétében ismerttettem az úgynevezett Kvicinszkij ügyről szóló bizalmas üzenetet, látványosan az asztalra csapott, de nem mondott semmit. Jellegzetes NATO-jelenet volt. (Kvicinszkij szovjet

miniszterhelyettes néhány héttel a szovjet csapatok tervezett kivonulása előtt zsarolt és jelenetet rendezett a miniszterelnököknek, állítva, hogy a vörös hadsereg nem fog kivonulni.)

Később Wörner egy fogadáson elmondta, ismertette az esetet a NATO Tanács (a tizenhat nagykövet) előtt, és kért, mondjam meg a „főnökömnek”, hogy a tájékoztatása fontos volt. Akkoriban tanulgattam, hogy a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatában minden apróságnak örülni kell, hogy a sok kis lépés a fontos, de még fontosabb a folyamatos sugárzás. Ami állandó iszapbirkózást, sziszifuszi munkát jelent. Szóval örülni kell annak is, hogy valami állítólag fontos volt. Ráadásul a többiek a sugárzást és a háttérrel figyelik elsősorban. Antall a gyökeresen megújult, régi értékei alapján mélyen nyugati elkötelezettségű ország képét sugározta. Az első időkben jórészt az ő személyén keresztül ítélték meg bennünket. De már 1992 végén szíven ütött az egyik nagykövet csípős megjegyzése. „Nézzé! A maga tisztelt miniszterelnöke olyasmit sejtet a fellépésével és a nagy formátumával, amit, finoman szólva nem támasztanak alá a magyarországi tapasztalatok. Úgyhogy maguknál a valóság és az illúzió közti különbség elég nagy.” Nehezen tettem túl magamat a dolgon, nyers üzenet volt arra vonatkozóan, hogy ne ugrabugráljak annyit.

Még az elmúlásról szeretnék mondani valamit. Nem Antall betegségéről és haláláról, mert az túl személyes. 1994 nyarán vonultam vissza a külszolgálattól. Akkoriban jelképes összefüggést véltem Baudouin belga király, Antall József és Wörner halála között. Távozásuk után nekem sem volt már helyem Brüsszelben. Mindhárom temetésen ott voltam, ezért többször elgondolkoztam azon is, milyen nagyok voltak a szertartások közti különbségek, milyen sajátos volt minden esetben az igény a közös emlékezet formálásával kapcsolatban.

Baudouin királlyal a bemutatkozó látogatásom során beszéltem először és utoljára, az sem tartott tizenöt-husz percnél tovább. Mégis, rajta keresztül tapasztaltam meg először, mit jelent egy uralkodó erőteljes és jóindulatú jelenléte. Hadsegédével, Mertens tábornokkal rendszeresen találkoztunk, s mindig jót beszélgettünk, egyre több találkozást kezdeményeztem vele. A kérdésekből és a válaszokból, olykor az újra visszatérő témákból arra a meggyőződésre jutottam, hogy partnerem fogékonysága, intelligenciája a királyét tükrözi. Vele is ismertettem tehát Antall elemzéseit, s Mertens később hűségesen jelentette, mi érdekelte a királyt. A Törökország jelentőségéről szóló eszmefuttatás különösen felkeltette az érdeklődését, többször is visszatértünk rá. Más alkalommal az volt a diszkrét üzenet, hogy az EU-val folytatott társulási tárgyalásokon nem indokolt, miért nem esik szó a szociálpolitikai problémákról. Ez a sajátos kapcsolat nem volt magától értetődő. Nagyszabású, építkezéshez hasonló rendbe illeszkedett. Tudni lehetett, hogy hasonló kapcsolatok tömege hálózta be Belgiumot, történetek keringtek Baudouin informális, de igen erős befolyásáról a politikai életben.

Sugárzás volt ez is, jó szándékot, sőt olykor úgy éreztem, aggodást is sejtetett. A hatalom és a fölény fennhéjázásának ellentéte volt ez, lelki finomságot olvastam ki belőle. Antallra ugyanez volt a jellemző. Egy ízben például közös ismerősünket küldte Brüsszelbe, hogy látszólag mellékesen és diszkrétén figyelmeztessen egy barátunk csínytevésére. Miniszterelnökként közvetlenül sohasem tehetett volna ilyesmit, de mégis megkísérelte, hogy megvédjen egy bajtól, ami persze rá is visszahullott volna. Az EU társulási szerződés aláírása után, a hazafelé tartó kománygépen kiderült, lehet, hogy Bécsben kell leszállni az otthoni vihar miatt. Az egész napi feszültség után a gépen Antall azzal foglalkozott a legtöbbit, hogy ki hogyan jut majd haza. Fiam, akit felcsempesztünk a gépre, utólag elmondta, a mi-

niszterelnöknek külön gondja volt arra, hogy helyet szorítson neki egy gépkocsiban. Kétszer is odajött ezért hozzá. Végül mégis Budapesten szálltak le.

Baudouin halála után alig egy évvel nem élt már Antall és Wörner sem. Wörner Antallhoz hasonlóan szenvedett a gyógyíthatatlan betegségtől. 1994 elején a legnagyobb próbatételnél, az úgynevezett AWACS-ügyben szerencsénkre még ő tartotta kézben az ügyeket. (Egy adott pillanatban Magyarországon, a délszláv háború közvetlen fenyegetése miatt komolyan felvetődött, hogy a stratégiai feladatot ellátó megfigyelő repülőgépeket, az AWACS-eket a korábbi engedélyt felülvizsgálva ki kell utasítani a magyar légtérből. Ami veszélyes következménnyel fenyegetett a NATO tagságot illetően.)

Igazi válság volt ez, akkor úgy éreztem, közel voltunk a katasztrófához, hajszálon múlt négy év minden erőfeszítésének sikere. A feszültség hosszú volt és kilátástalannak tűnt. Végre, öt órával a Wörner által adott ultimátum lejárta előtt, megoldódott a dilemma Budapesten. Vasárnap reggel Wörnert a lakásán hívtam fel, hangja ugyanolyan felismerhetetlen volt, mint évekkel korábban Antallé a Parlamentben. Négy-öt szót váltottunk mindössze. Később, nagykövetek mesélték, hogy aznap estére összehívta a NATO Tanácsot, személyesen számolt be arról mi történt az elmúlt hetekben. Egyik utolsó látogatása volt a NATO épületében. Később, amikor újból és újból, afféle rémálomként visszagondoltam erre az esetre, már úgy élt bennem a végkifejlet, hogy a felhők közül a nagybeteg embert maga „a Jóska” húzta oda, arra az estére.

Antall József betegsége 1993 nyarán fordult ismét rosszabbra. Beszélgetéseinkre továbbra is igényt tartott, talán két ízben találkoztunk még. De a hivatalos résszel húsz perc után végeztünk, csapongva beszélgettünk. Egy megjegyzésemre válaszul nagyon kifakadt a homeopátiával kapcsolatban. A világ nagy csacsiságai közé tartozik, ő írta

róla az egyik első tanulmányt Magyarországon. A magyar miniszterelnöknek, mondta, az a dolga, hogy minden erejét az ország vezetésére fordítsa, az orvosoké meg az, hogy a betegségéből kigyógyítsák. Mindenki foglalkozzon azal, amihez ért.

Úgy hallgattam, mintha egy hosszabb, általam nem ismert beszélgetés részletének lennék a tanúja. Első találkozásunkat juttatta eszembe, amikor talán szintén valami hasonló történt. De mostanra valami nagyon megváltozott. A politika feszültsége, az embertelen terhek, a magány és a betegség, feltételezem, beszédében, gondolkodásában erősebben domborították ki mindig határozott racionalizmusát, mint valaha.

Beszélgetéseink folyamán, a dolgozósobájában oldalról húzta székét a tárgyalóasztalhoz, jobb könyökét támasztotta meg rajta többnyire. Magam is szembefordítottam vele ilyenkor a székemet, és a térdemen lévő füzetbe jegyzeteltem, ami nem a legkényelmesebb. Ma már úgy emlékszem vissza erre a helyzetre, mintha valahol a Somló környékén üldögéltünk volna egy családi pince előtt, malomkő asztalnál, diófa árnyékában. Antall Józsefet nyári öltözékben látom és fehér kalapban. Mint egy Rippl-képen. A dombokkal, szőlőkkel, gabonaföldekkel, fehér présházakkal és facsoportokkal tagolt, napsütötte pannon tájat nézegetjük.

Gondolatait és érzéseit gyarló módon összegző, utolsó üzenetembe az kerül, hogy az efféle vármegyei nemesi családok, mint az övé is volt, sok-sok nemzedéken át ismertek mindent és mindenkit, megtanulták azt is, hogy elszántan és alázattal kell gondját viselni azoknak, akikért felelősséget éreznek. Nem birtokolták a szőlőket, nem az övék volt a bor, nem vágták vigyázzba magukat a gazdák, ha alkonyatkor ősei elkocsiztak a présházak között a hegyről lejövet. És mégis sok minden az övék volt, mert a többiek a magukénak tartották, tisztelték, követték őt is, szüleit is és a felme-

nőit is. Ismertek mindenkit a környéken, megsüvegelték őket. Antall József a nagy fordulat idején nem megváltóként érkezett a szabadságot akarók közé. Okosabb, finomabb és jobb ember volt nálunk, ezért emeltük magunk fölé.

GRANASZTÓI GYÖRGY

Antall József

K.: Tar Pál

UTAZÁSOK ANTALL JÓZSEFFEL* *cu*

1990–1991

A miniszterelnök több külföldi utazásán én is részt vettem. Július elején Antall részt vett a Pentagonale kormányfői értekezletén Velencében. Ez a nemzetközi regionális szervezet még a közép-kelet-európai rendszerváltozások előtt jött létre abból a célból, hogy elősegítse a régi „vasfüggöny” két oldalán élő népek közeledését. A nyugati oldalról Ausztria és Olaszország, a keleti oldalról Csehország, Magyarország és Jugoszlávia vettek részt benne.

Én, családommal, kocsival érkeztem Magyarországról Velencébe. Otthon töltöttük a szabadságunk egy részét, mert a fiam és a lányom is meg akarták ismerni az új Magyarországot, amelyért ők is sokat dolgoztak. Velencében csatlakoztunk Antallhoz és kíséretéhez. Élveztük e csodaszép várost, és vártuk a konferencia kezdetét.

A kormányfői találkozó a Szent Márk térrel szemben lévő szigeten, a San Giorgio Maggiore bazilika melletti ősrégi kolostorban zajlott le. A delegációk tagjait reggel vaporettók szállították át a Canale di San Marco másik oldalára. Amíg a kormányfőkre vártunk, bementünk a bazilikát megnézni. Az ott tartózkodó bencés barát, amikor megtudta, hogy magyarok vagyunk, megmutatta Szent Gellért síremlékét. Bizony nem tudtuk, hogy a szentet a török elől oda menekítették, és hogy a háború előtt még jelentős magyar zarándokhelynek számított. Amikor Antall is megérkezett, elmondtam neki a történetet, amely nem szerepelt

ny } * Részlet a szerző Antall József emlékének ajánlott, most megjelent önéletrajzi kötetéből. *re:ület*

az előkészítő anyagokban sem. Az akkori Külügyminisztérium nem foglalkozott szentekkel, legyenek azok akár magyarországiak is. Antallnak kapóra jött az információ, rögtön a felszólalása elején felidézte, mint a „genius locit”, a hely szellemiségét, Szent Gellért tevékenységét és jelentőségét Magyarországon, azt az időszakot, amikor csatlakoztunk az európai kultúrkörhöz.

Emlékezetes marad számunkra feleséggel Antall párizsi látogatása. Annál is inkább, mert akkor és ott született meg a Batthyány Alapítvány megalapításának gondolata. Az ötlet Granasztói Györgytől, a későbbi brüsszeli nagykövettől származott. Rendezzünk egy nagyszabású vacsorát Párizs politikai és gazdasági elitjével, amelynek a sztárja Antall lesz. A vezető jobboldali politikusok mellett hívjunk meg bankárokat, nagyvállalatok vezetőit, a kulturális és társadalmi élet meghatározó személyiségeit. Természetesen borsos áron, ahogy ez kapitalista országokban divat. Antall beleegyezett, hogy a vacsora vége felé kiüljön a pódiumra, és válaszoljon egy újságíró kérdéseire. A választás Giesbérre, a Figaro neves munkatársára esett.

A terv gyakorlati kivitelezése nagy részben az én feladatomban lett. Szerencsére sok segítséget kaptam, többek közt Chirac pártjától, az RPR-től. Chirac maga is ott volt, éppúgy, mint Giscard d'Estaing és még sokan mások. Antall nagy sikert aratott, a vacsora nagy tetszést keltett, és sok pénz folyt be a kasszába.

Másnap reggel kocsival mentünk egy megbeszélésre, és beszámolhattam Antallnak a vacsora sikeréről és pénzügyi eredményéről. Feltettem neki a kérdést, hogy milyen célra használjuk fel a pénzt. Valószínűleg már előre kigondolta ezt, mert habozás nélkül válaszolt: „ebből a pénzből egy alapítványt kell létesíteni a politikai tudományok ápolására a mi táborunk szellemiségében. Azt szeretném, hogy az alapítvány Batthyány Lajos, a mártír miniszterelnök nevét viselje.” Így született meg a Batthyány Lajos Alapítvány.

A szóban forgó megbeszélés egyébként Michel Rocard francia miniszterelnöknél volt. Enyhe szemrehányásokkal fogadta Antallt az egész ellenzéki jobboldalt mozgósító vascora miatt, de ettől függetlenül a beszélgetés jó légkörben folyt le. Franciaországnak érdeke volt az Antall-kormányt támogatni, mert nem akarta a terepet teljesen átengedni a németeknek. Ugyanakkor a két kormány politikai színe, mondhatnám ideológiája, eltérő volt, hiszen 1990-ben a szocialisták uralkodtak Franciaországban. Rocard ebédet adott Antall tiszteletére, ahol ez a különbség meg is mutatkozott. Rögtön az ebéd elején a francia miniszterelnök arra kérte magyar kollégáját, hogy jellemezze neki Kádár Jánost, aki ugyebár harminc évig kormányozta Magyarországot. Nyilván sok miniszterelnök érezhetett jó adag irigységet emiatt. Antallnak láthatóan nem sok kedve volt Kádárról beszélnie, és így válaszolt: „Ady Endre, a nagy magyar költő, amikor a 20. század elején Párizsban élt, ezt írta egy cikkében: itt már mindenütt a szocializmus és a középszerűség emberei uralkodnak. Ez volt jellemző Kádárra is” – fejezte be Antall. Rocard-nak szinte elakadt a lélegzete, amikor végighallgatta a tolmácsot, egy időre nagy csend lett az asztal körül. Azután másról kezdtünk beszélni.

Antall az ősz folyamán többször is járt Párizsban. Hivatalos „állami” látogatására Bonnból érkezett. Ez természetesen nem a véletlen játéka volt, hanem így lett kiterelve. Egy bizonyos rangsorolást jelzett Magyarország új, kialakulóban lévő kapcsolatrendszerében. Egyben annak a felismerését is mutatta, hogy az Európai Unióban Németország és Franciaország játsszák a motor szerepét.

Franciaország a Földközi-tenger térsége, a Maghreb és Afrika, valamint a Közel-Kelet felé a legnyitottabb. Oda kötik a földrajz, a történelem és az érdekei. A mi térségünk-től elválasztják az Alpok és a germánok. A berlini fal leomlása után rögtön attól kezdtek félni, hogy Németország eluralja Közép-Kelet-Európát. Ugyanakkor, és egyben pa-

radox módon, ezt természetesnek tartották. Inkább védekezésre, mint támadásra rendezkedtek be. Igyekeztünk rábírni a franciákat nagyobb szerepvállalásra, erőteljesebb fellépésre, több beruházásra Magyarországon. Egyik érünk az volt, hogy így lehet a legjobban elkerülni a német túlsúlyt. Ezt meg is értették, de végül is nem tellett többre az erejükből. Franciaország így is előkelő helyet tölt be politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatainkban.

Mitterrand köztársasági elnökkel lefolytatott tárgyalások és az általa Antall tiszteletére adott díszebéd is a fentiek jegyében történtek. A hangulat komoly, de elég hűvös maradt. Rányomta persze bélyegét a francia elnök személyisége is, aki ritkán tudott felmelegedni. Pedig tudjuk, hogy amikor még a régi rendszer idején Budapesten járt, már „felfedezte” Antallt, mint ellenzéki politikust, és őt tartotta az új korszak legígéretesebb személyiségének.

Az ebéd alatt Elisabeth Gigou mellett ültem, aki akkor az európai ügyek minisztere volt. Akkortájt terjedt el a hír, hogy a japán Suzuki vállalat tárgyalásokat folytat a magyar hatóságokkal egy üzemnek magyarországi telepítéséről. Gigou kifejezésre juttatta a francia kormány aggályait emiatt, és szinte fenyegetően mondta, hogy ha megadjuk a japánoknak az engedélyt a letelepedésre, az bizony nem fogja elősegíteni Európához való csatlakozásunkat. Azt válaszoltam neki, hogy szívesen vennénk, ha a francia autóipar szintén érdeklődne Magyarországra. Akkor a franciák még nagyon félték a japán ipar európai térhódításától. Azóta ez lényegesen megváltozott, a japán gazdasági nehézségek hatására.

Hagyjuk el Franciaországot egy időre, hogy elmondhassam, amit első kézből, Antalltól tudtam meg a Varsói Szövetség Tanácsának utolsó, moszkvai üléséről. Az ülés előtt a magyar parlament határozatot hozott arról, hogy Magyarország ki kíván lépni a Varsói Szerződésből. Antallnak tehát ezt kellett képviselnie, és ha lehet, elérnie Moszkvában. Jól

jött, hogy Magyarország volt a soros elnök, így Antall elnökölt. A lengyelekkel és a csehekkel való egyeztetés ugyanis nem volt túl eredményes, ők még a szövetség átalakításában gondolkodtak. Antall ezért, mint elnök, azt a javaslatot tette, hogy oszlassák fel a szerződést. Ellenkező esetben a magyar parlament döntése alapján Magyarország ki fog lépni belőle. Amikor megértették szavaimat, mesélte, a Gorbacsov mögött ülő marsallok dühös arccal és fenyegető kifejezéssel felemelkedtek székeikből, de ő leintette őket. Hozám fordult, és azt mondta, hogy lehet, hogy nekem van igazam, meg fogják vizsgálni javaslatomat. Egyébként ez is történt, és a Varsói Szerződés pár hónap alatt megszűnt létezni, feloszlott! Az az intézmény, amely évtizedeken át rettegésben tartotta Nyugat-Európát és fenyegette az Egyesült Államokat, egyszerűen eltűnt a föld színéről. Antall joggal érezte úgy, hogy egy valóban történelmi eseménynek volt aktív, sőt meghatározó szereplője – kezdeményezte a varsói paktum feloszlását, amelyet sem a lengyel, sem a csehszlovák elnök nem támogattak, mielőtt Gorbacsov nem jelezte egyetértését Antall felvetésével. Feltehető természetesen, hogy Gorbacsov már gondolkozott ezen a lehetőségen, és talán jól jött neki Antall javaslata. Egyébként Gorbacsov a nyugati hatalmakat is többször meglepte „engedékenységgel”. Ez tűnt ki Condolezza Rice visszaemlékezéseiből is, amikor a Fehér Házban Gorbacsov Bush elnök és az amerikai delegáció nagy csodálkozására beleegyezett a Vörös Hadsereg kivonásához Kelet-Németországból.

Antall szeretett volna büszke lenni teljesítményére, és úgy gondolta, hogy ez öregbíteni fogja Magyarországot tekintélyét is. Ellenfelei és bírálói ezt azonban megtagadták tőle. Kétségbe vonták Antall szerepének jelentőségét, sőt tagadták a történet hitelességét is. Furcsa felfogás, amely lekicsinyelni igyekszik az ország külföldön is elismert politikusait kicsinyes belpolitikai és személyes megfontolások miatt.

A Varsói Szerződés már említett orosz katonai vezetőivel volt alkalmam találkozni a magyar Parlament épületé-

ben az intézmény feloszlásának idején. Nagydarab, zordon kinézésű katonák voltak, tele kitüntetésekkel a mellükön. Antallhoz jöttek tisztelegni a feloszlatási dokumentumok aláírása után. Bizonyára szokatlan volt számukra ez a szerepkör a volt csatlós állam demokratikusan megválasztott és Moszkvától már nem függő miniszterelnökénél. Ez már egy új világ volt, akkor is, ha a szovjet csapatok még több mint egy fél évig Magyarország területén tartózkodtak.

Antall még egyszer járt Párizsban, az EDU, a konzervatív pártok nemzetközi szervezetének kongresszusa alkalmából. Az összejövetel a párizsi városházán lett megrendezve, a házigazda a polgármester, Chirac volt. Még a kongresszus vége előtt indultunk Strasbourgba, ahol Antall ünnepélyes keretek között átvette a Schumann-díjat. Alain Poher megtartotta szavát, mert tudta, hogy Antall indította el Magyarországot az Európába vezető úton.

Antall legnagyobb diplomáciai bravúrja amerikai útja volt, amely alkalmából Bush elnök állami látogatásnak (state visit) minősített keretek között fogadta a magyar miniszterelnököt. Ehhez hozzátartozott a hivatalos ceremónia a Fehér Ház pázsitján, ahol a hadsereg négy fegyverneme felvonult a miniszterelnök előtt, és ahol a két államférfi rövid, de ünnepélyes beszédet mondott. Gyönyörű, kissé szeles idő volt. Nehéz leírni érzéseinket! Negyvenéves szovjet függőség után a független Magyarország első demokratikusan választott miniszterelnökét fogadta az Egyesült Államok elnöke.

Érdemes volt erre várni, ezért dolgozni! Ilyen és ehhez hasonló gondolatok és érzések kavargtak bennünk. It's has fanest hour! Antall teljesen a történelmi pillanat magaslatán volt. Csak ő, aki gyerekkora óta „atlantista” volt, tudta igazán felmérni az esemény jelentőségét. A kis Magyarország szoros baráti kapcsolatba került az egyetlen talpon maradt szuperhatalommal, amelynek elnöke olyan nagyra becsülte a magyar miniszterelnököt, hogy kikérte tanácsait. A nap a díszvacsorával (state dinner) fejeződött

be a Fehér Házban. Mindenképpen ez marad életem legemlékezetesebb vacsorája, pedig azóta is elég sok ilyen eseményen vettem részt. Megint két beszéd volt, Antall papír nélkül mondta el a sajtóját, amely kitűnő volt. Amerikai asztaltársam így fordult hozzám: „Most már tudom, hogy miért ő a magyar miniszterelnök.” Azt hiszem, ez volt Antall legsikeresebb műfaja: az aránylag rövid pohárköszöntő, ahol egyszerre tudott politikus és történész, komoly és fennkölt lenni. Külföldi hallgatóira ez mindig nagyobb hatást gyakorolt; mint a túl cinikussá vált magyar közönségre, a sajtóról nem is beszélve. Újságíróinkat csak az érdekelte az egészből, *hogy* hány millió dollár hitelt kaptunk Amerikától. Elkészerítő volt alpári gondolkodásmódjukat tapasztalni. Antall filozofikusabban vette a dolgot, mint én. Látod, ide jutottunk negyven év alatt! – mondta.

Az amerikai út nagyon gazdag volt eseményekben. Az első állomása egyébként New York volt, ahol különféle találkozókkal mellett Antall fellépett a Foreign Relations Council ülésén. Ez az intézmény egyébként Amerika legrangosabb külpolitikai műhelye. Az eseményt beárnyékolta Zwack Péter újdonsült nagykövetnek a bejelentése, hogy Antallt az ő felkérésére Soros György fogja bemutatni, és méltatni az összegyűlteket előtt. Ez nem lett előre egyeztetve, és Antall nagyon elkomorodott a hír hallatára. Egy óriási limuzinban ülve New York utcáin vitattuk meg a helyzetet. Antall először azt akarta, hogy valaki más mutassa be, ne Soros. Ehhez azonban már túl késő volt, a meghívók már régen kimentek. Erre azzal fenyegetődött, hogy akkor nem megy el. Jeszenszky Gézával végül sikerült meggyőznünk, hogy nagyon rossz benyomást keltene távolmaradása egy előre beharangozott rendezvényről. Végül is beleegyezett.

TAR PÁL

Orwell, George
1909

FÉLELEM NÉLKÜLI SOROK A NEMZETI ÉRZÉSRŐL*

K.: Kömendi Zsolt „A kommunizmus nem más,
mint a gyökértelenek hazafisága”
(A cethal gyomrában)

George Orwell, szkepszisét sosem hallgatván el, gyakran foglalkozott az angol lelkeséggel, az angol beállítottsággal. A *Hódolat Katalóniának* lapjain azt írja, hogy a milíciában szolgáló spanyol férfiak, ha idejük engedte, mindig megbeszélték a tapasztalataikat, és őszinte lelkesedéssel beszéltek a Huescában mellettük harcoló franciákról. „A franciák nagyon bátrak – mondták neki –, bátrabbak, mint mi.” Orwell udvariasan tiltakozik, de a spanyolok bizonygatják neki, hogy ez tényleg így van, a franciák bátrabbak, ráadásul sokkal jobban értenek a kézigránáthoz és a géppuskához. Orwell a következőket jegyzi le a beszélgetés nyomán: „Egy angol inkább levágná a fél karját, semhogy ilyesmit mondjon.”

Érdeemes itt egy pillanatra megállnunk.

A 30-as évek vége felé Orwell már kifejezetten tartott attól, hogy a brit baloldal, a hatásos kommunista befolyás nyomán sajátosan „bolszevizálódik”. Ellenszérumot keresvén, komoly erőtartalékokra talált az átlag-angol mentalitásban egy esetleg rájuk kényszerített totalitarizmus ellen. Amikor az angolokról szóló elemzéseit olvassuk, meglepődve érezhetjük, hogy mindaz, amit ő honfitársai mellett fölhoz, milyen sokszor érvényes a magyarok beállítottságára is. Például a józanság, a szélsőségektől való irtózás.

* Részlet a szerző *Hódolat George Orwellnek* című, a karácsonyi könyvvásárra megjelenő könyvéből (XX. Század Intézet).

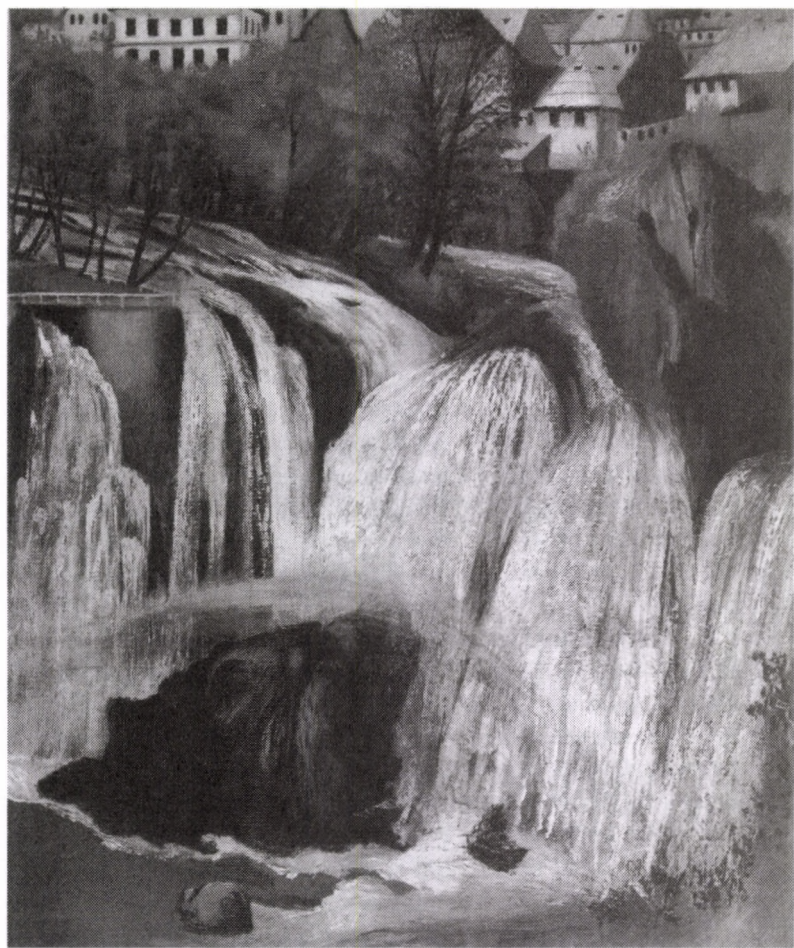

Orwell nem idealizálja az angol mentalitást, sőt, többnyire szeretetteljesen gúnyolódik rajta, de erőt érez benne, miképpen a nyugati civilizáció hagyományában, szabadságeszményében.

Mi, magyarok szívesen olvasunk az angol lelkiségről, mert nyelvi rokonok nélkül itt, a Kárpát-medencében mi is gyakran éreztük úgy a századok során, hogy mentalitásunk, vérmérsékletünk pozitív és akár negatív irányban is, de eléggé eltér a szomszédokétól. Túlzott jelentőséget természetesen ne tulajdonítsunk ennek, de mégis érdekes, hogy a britek földrajzi értelemben, mi pedig nyelvi értelemben vagyunk „szigetország”. A metaforikus hasonlóságok itt nagyjából meg is szűnnek. Egy gyarmattartó világbirodalom nyilvánvalóan még romjaiban is különbözik egy olyan országtól, amely sosem birtokolt gyarmatokat.

Ám elég sok századot éltünk át elnyomatásban ahhoz, hogy a magunk milyensége, sajátosságaink számbavétele fontossá váljon. Jellegünk, természetünk, tulajdonságaink így hol vigaszként, hol erőforrásként szolgáltak. (Petőfinél, Adynál, Németh Lászlónál). Szerb Antal ugyanígy analizálta soha meg nem tagadott magyarsága mellett zsidóságát, Ortega a spanyolok karakterjegyeit. A szocializmus idején ilyesmiről négy évtizeden át nem volt tanácsos beszélni, s ma sem folyhat a témáról nyílt diskurzus: nagyon könnyű ez ügyben stigmákat kapni. De ha tárgyunk egy veszélyes kor félelemmentes gondolkodója, akkor magunk sem retteghetünk bizonyos végiggondolni valóktól.

A magyar mentalitástól meglehetősen idegen a szélsőségesség. Ennek az mélyén ott van a rabságban tartottak óvatossága éppúgy, mint egy bizonyos egyensúlyra törekvés, amely még közmondásaink elemzésével is kimutatható. Sok mindentől megóvott minket ez a sajátos tartózkodás. Nincs kizárva, hogy túlélésünk, megmaradásunk záloga volt egyúttal.

JAJCEI VÍZESÉS

Csakhogy a huszadik században Kelet-Közép-Európában még az is hátrányunkká vált, ami a szigetországban előny lehetett, vagyis a szélsőségektől, a kétféle totalitárius államtól való irtózás. Semmire sem mentünk józanságunkkal. Veress Laura-Luise memoárjában leírja (*Clear the Line*. London, 1985), hogy Anthony Eden brit külügyminiszter az angolok felé tapogatózó Kállay-kormány titkos megbízottjának útján (Veress László) azt üzent nekünk, hogy a Titóéihoz hasonló robbantásos merényletekkel, szabotázzsal és hasonlókkal kellene kifejeznünk a szövetségesek iránti „hajlandóságunkat”. Amire a magyar válasz körülbelül a következő volt: a baj az, hogy egy kormány mégsem szervezhet szabotázsakciókat. (Kár, hogy később ezt a visszafogottságot egyik győztes nagyhatalom sem írta a javunkra. Sőt: az a tény, hogy a háború alatt a németekkel való radikális szakítás gondolatát végül is elnyomta a bolsevizálódástól való iszony – éppen hogy belépőjegyet jelentett a szovjeteknek való totális kiszolgáltatottság arénájába.)

Néhány újkonzervatív történész előszeretettel hasonlítja össze a magyarok reakcióját a hitleri megszállást illetően például az osztrákok reakciójával. S bár gyors következtetések levonására analízis nélkül nem szerencsés vállalkozni, az tény, hogy a különbség meglehetősen nagy. Mégpedig a magyarok voltak azok, akik – beleértve a német megszállással egyidejűleg lemondott Kállay-kormányt is – nem üdvözölték, hanem valóban megszállásként értelmezték a németek bevonulását.

Valaminő oknál fogva nálunk szinte egy stilizált kollarációval ér föl, ha valaki azt állítja, hogy a magyar mentalitástól meglehetősen idegen volt a náci szélsőségesség. Kockázatos azt állítani, hogy egyszerűen „nem fér össze” velünk. Hát még, ha valaki azzal érvel emellett, hogy a törvényes magyar kormányok idején a nyilasok nem juthattak többségre. Pedig ezek tények.

A nemzeti öntudat megerősödése minden nácionál társul a „néplélek” jó-rossz elemzésével, a nemzeti karakterológia jegyeinek vizsgálatával, számbavételével, tanulmányozásával. Ma már csak a dogmatikus leninisták vonják kétségbe azt, hogy ez azért igencsak messze van a fajmítosztól. Orwell is foglalkozott a témával. Az angolság lényegével, a „néplélekkel”, a mentalitással, a karakterológiával. Mégpedig pontosan azért, mert népének karakterjegyeiben föl akarta lelni azokat a tulajdonságokat, amelyek kizárják a fasizálódást.

Ahogy múlik az idő, ahogy megtelik háborús feszültséggel a levegő, Orwell egyre inkább hajlik arra, hogy egy nemzet karakterjegyeiből, egy nép lelkületéből, hagyományából, kultúrájából levezesse döntő erejű események formálódását. A háború idején pedig kifejezetten ez táplálja a fasizálódás, illetve a szovjetizálódás elleni hitét: reménykedik az angol népben, a hagyományokban, a kultúrában, a civilizációs szintben. Egy igen érdekes példája: azt írja, hogy a háború alatt, London bombázásakor az embereket nem akarták leengedni a metróba. Mire az angolok nem azal válaszoltak, hogy áttörték a kapukat, és berontottak, hanem egyszerűen megvásárolták a metrójegyet, és lesétáltak az óvóhelyekre. Így minden jogszerű volt.

A történet önmagában is érdekes, de a legizgalmasabb benne az, hogy Orwell a szokásos elmegimnasztikáit ezúttal nem tornázza végig. Nem kérdezi meg, hogy mi lett volna például akkor, ha több bombát dobnak le Londonra. Ha mondjuk, úgy bombázzák szét, mint Drezdát. Orwell hinni akar abban, hogy az angolokat pusztán önön angolságuk is meg tudná védeni a totalitarizmus ellen. És hogy ebben neki igaza van-e vagy sem, az mellékesnek tűnik ahhoz képest, mennyire igaza van abban, hogy hinni tud és hinni akar a nemzetben, amelyhez tartozik. Ugyanis pontosan tudja, hogy a brit baloldali értelmiség angolgyűlölete mennyire káros, mennyire elerőtlenítő. „Az értelmisé-

gen belül többé-kevésbé kötelező az Angliával szembeni gúnyos, enyhén ellenséges magatartás (...) Ez a háború alatt az értelmiség defetizmusában nyilvánult meg. Sokan leplezetlenül örültek, mikor Szingapúr elesett, vagy amikor az angolokat kiszorították Görögországból” – állapítja meg Orwell a nacionalizmusokról írt esszéjében, majd a következő mondatban már a baloldali értelmiségre szűkíti bírálatát. „Az angol baloldali értelmiségiek természetesen nem azt akarták, hogy a németek vagy a japánok nyerjék meg a háborút, de nem tudták megállni, hogy ne érezzenek némi örömet saját országuk megaláztatása láttán.”¹

Igen kényes és nagyon lényeges ponthoz érkeztünk. Orwellt fölháborítja a baloldali értelmiségi cinizmus, a saját nemzet sportként űzött és propagált megvetése. Tisztában van azzal, hogy ennek a tudathasadásos öngyűlöletnek a nemzet vallja kárát. Itt jegyezzük meg, hogy a nemzeti öngyűlölet elnevezés kissé pontatlan, hiszen nem a nemzetről, illetve a nemzetet képviselni kívánó, hanem mindig a nemzetet megtagadni akaró csoportról van szó, és e csoport politikailag motivált nemzetgyűlöletéről. Lényeges, hogy a politikailag motivált csoport sosem az individuum, és gondosan nem a valóságos politikai csoport, hanem mindig a nemzet deklarált „elitje”, élcsapata stb. nevében hirdeti meg negatív programját. Nagyon fontos, hogy ennek a többnyire igen erős hatalmi aspirációjú csoportnak a nemzethez való viszonyát soha ne keverjük össze felszíni analógiák miatt a művészeket, írókat időnként ellepő, néha hasonló tartalmú, de *mindenkor individuális formájú, és politikai programmá sosem emelt „önmegvetéstől”*. Két dolog segít eligazodnunk, miről is van, miről lehet szó: az egyik a mímelhetetlen mazochisztikus szenvedés – gondoljunk Ady magyarságostorozó verseire. A másik eligazító jel pedig, amely lakmuszpapírként mutatja meg, mely típusú viszonyról van szó: hogy a nagy önmegvetés közepette az egyén részének érzi-e önmagát az úgymond megvetett nagyobb egésznek. Ha igen, akkor van remény

arra, hogy a nemzet sorsával érzett közös fájdalom kohójában később azért valami – akár egy következő generáció számára – kialakul.

Orwell jelzi, hogy a brit baloldalra annyira jellemző célirányos nemzeti önmegvetésnek az alján sokszor identitászavarok állnak, erre utal a mindig tetten érhető érzelemátvitel. Ha értelmezni akarjuk, hogy mit jelent Orwellnél az a többször is előforduló kitétel, miszerint az orosz mítosz hihetetlenül sokat ártott a brit értelmiségnek, akkor elsősorban erre az érzelemátvitelre kell gondolnunk. Mert miről is van szó? Arról, hogy a baloldali értelmiségnek a totalitarizmus egyik fajtája (a náciizmus) elleni küzdelem miatt egy (harcban álló) totalitárius ország, a Szovjetunió előbbre valónak bizonyult, mint egy (szintén harcban álló) nemtotalitárius ország, mely történetesen saját hazájuk volt. Orwell ez ellen lázadt, és erre akarta ráébreszteni írásaival a közvéleményt. Ez volt az ő patriotizmusa.

A széthullott brit világbirodalom romjain miért is asszisztált volna egy új, ráadásul totalitárius világhatalom megszületéséhez? Taszítja a baloldal internacionalizmusa, mert látja már, hogy az telítve van intoleráns, nacionalisztikus kirekesztéssel. Ráadásul Orwell nem hisz abban, hogy az ember csak úgy hipp-hopp választhat egy másik hazát, amelyhez ugyanolyan érzületekkel képes viseltetni, mint szülőföldjéhez, amelynek hátat fordított. Nagyon lényeges, hogy Orwell nem konzervatív-vallásos érzületű alapon ítéli el ezt a fajta internacionális indíttatású elszakadást, az anyaország helyett egy úgymond korszerűbb ideológiával bíró új gyámság, új gyám-ország keresését. Ugyanis – bár saját korában ez a fajta konzervatív szembenállás is létezett, a *Légszomy*ban kifejezettek szerint ugyan politikailag teljesen erőteljesen – nem azzal állt szemben Orwell, amit a 30-as és 40-es évek baloldali értelmiségije gondolt: hogy az internacionalizmus, mely az emberiség iránt elkötelezett, magasabb szinten van, mint a csupán csak a nemzethez tartozás tudatából

gazdálkodó hazafiasság. Van okunk azt hinni, hogy bizony jó ideig ő is ezt gondolta. Ne feledjük el: nagyon sokszor elhatárolta magát a konzervatívoktól, lehet mondani, egy jó szava nem volt rájuk. Hogy az idő múlásával akaratán kívül mégis sok tekintetben eszmeileg is közelített hozzájuk, az, ismerjük el, csak azért történhetett, mert a baloldal totális zsákutcának bizonyult. *Raffles and Miss Blandish* című írásában (1944, Horizont) azt vizsgálja, miként függenek össze a lelki torzulások a hatalmi mániákkal, vagyis miért társul oly gyakran a szadizmus, a mazochizmus, a siker-és a hatalomvágy a totalitárius és nacionalisztikus törekvésekkel. Ebben az írásában eléggé pikírt megjegyzéseket tesz Salvador Dalíra, s érdekes módon kritikájának még szerkezete is egy tipikus konzervatív hozzáállása. Figyeljük érvelését: „*Ha valaki azt állítaná, hogy Dalí, bár briliáns rajzoló, mégiscsak egy szennyes kis gazfickó, akkor arra úgy néznének, mint egy vademberre. Ha valaki azt mondja, hogy ő nem kedveli a rothadó tetemet, és akik kedvelik a rothadó tetemet, azok betegek, arról azt feltételeznék, hogy nincs esztétikai érzéke*”.²

Orwell túlságosan sok tényező választotta el a korabeli konzervatívoktól, mintsem hogy érdemes lenne megkísérelni beleerőltetését a konzervatív skatulyába. Nem ezt tesszük. De látnunk kell a konzervatív eszmeiséggel való nagyon fontos találkozási pontjait, mint ahogy látnunk kell azt is, hogy ezek pillanatnyi metszéspontok, amelyek létrejötte után az ő útja mégis másképp folytatódott.

Orwell részben erkölcsi-tapasztalati alapon, másfelől pedig antitotalitarizmusa miatt ítéli el azokat, akik szabadjára engedik, sőt valami torz módon még táplálják is magukban az útra bocsátó nemzet iránti gyűlöletet. Nagyon jól látja, hogy a nemzettudatában meggyengített ország, a nemzethez tartozásában elbizonytalanított egyén van a leginkább kiszolgáltatva a totalitárius ideológiai befolyásnak. Ez Orwell egyik legnagyobb fölismerése, amelyet ha-

talmas erővel és tökéletesen korszerű filozófiai „grammatikával” volt képes közölni.

A cethal gyomrában című esszében Orwell igen érdekes fejtegetésbe kezd az angol baloldalról, az angol kommunisztákról. Azt állítja róluk, hogy azért voltak kommunisták, mert mindaz, amitől megfosztották saját magukat, tehát a vallás, a hazafiasság stb., hiányt teremtett a lelkükben, és kitermelt bennük egy igényt Istenre, Vezérre, vallásra, hitre stb. *„Apa, király, vezér, hős, megváltó – egyetlen szóban: Sztálin. Isten: Sztálin. Sátán: Hitler. Mennycsászár: Moszkva. Pokol: Berlin. Betöltetett minden hézag, s lám, az angol értelmiség „kommunizmusa” egész jól megmagyarázható. Nem más az, mint a gyökértelenné váltak hazafisága.”*³

Ám ahhoz, hogy ez a primitív behelyettesítés megszülethessen, szükséges még valami: vakság és lusta gondolkodás. Orwell az angol értelmiség Oroszország-kultuszát az angliai élet puhaságából és biztonságából vezeti le. Az angol nép túlnyomó többségének, folytatja tovább a gondolatmenetet, *„nincs élménye sem az erőszakról, sem a törvényteleniségről”*. Az angliai valóság semmi olyasmit nem képes produkálni, amelynek nyomán fogalmat lehetne alkotni a totalitárius rezsim működéséről. *„A tisztogatások, titkosrendőrök, tömeges kivégzések, tárgyalás nélküli bebörtönzések stb. túlságosan is távoliak”* az angolok számára, s itt Orwell utal az úgynevezett mértékadó írókra, akik szintén ehhez *„a lágyszívű, emancipált középosztály”*-hoz tartoznak. És itt következik egy kegyetlen állítás: *„Éppen azért tudják lenyelni a totalitarizmust, mert nincs közvetlen tapasztalatuk semmiről a liberalizmuson kívül.”*

Érdeemes ezzel a következtetéssel egy kicsit mélyebben foglalkoznunk. De előtte emlékeztünkbe kell idéznünk egy másik „jövőbe látó”-t, Fjodor Mihajloviics Dosztojevszkijt. Különös egybeesést fogunk tapasztalni következtetéseiket illetően. Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének egyik igen fontos figurája az a lágyszívű, széplelkű liberális,

Sztyeapan Trofimovics, aki tanításaival, elméleteivel, melyeknek következményeit végig sem gondolja, konkrét értelemben fölszabadít olyan ösztönöket és olyan vadságokat, gyilkos indulatokat, melyek valóságos gyilkosságokhoz, tökéletes erkölcsnélküliséghez vezetnek. Az *Ördögök* ilyen értelemben is fontos lépcsőfok ahhoz a *Karamazov testvérek*-hez, amely majd a gyilkos Szmergyakovval ki is mondatja Ivan Karamazov tanításainak lényegét, amely a 20. század összes iszonyatának mottójául szolgálhatna: „Minden meg van engedve”.

A dosztojevszkiji világban nemegyszer előfordul, hogy a bűn maga a bűn elkövetőjéhez képest késleltetetten lepleződik le. Ez történik a *Karamazov testvérek*ben is. Már régien tudjuk, hogy Szmergyakov a gyilkos, amikor a bűn maga egy másik ember – Ivan Karamazov és elméletei – révén bontakozik ki előttünk. De ugyancsak késleltetett bűn-ábrázolása van a *Bűn és bűnhődés*ben, ahol szintén tudjuk, hogy Raszkolnyikov követte el a gyilkosságot, de hogy ez mit jelent és min alapul a maga teljességében, az ismét csak később derül ki a műből. Az *Ördögöknél* ugyanez a helyzet. Megtörténik a kommunisztikus-anarchista sejt által elkövetett kollektív gyilkosság, de csak jóval később tudjuk meg, hogy kik és milyen ösztönöket, milyen ideológiai alapon szabadítottak föl, ami aztán a későbbi igazi politikai gyilkosságok anatómiáját is kirajzolja.

Dosztojevszkij a liberális attitűdöt tette felelőssé a totalitarizmushoz vezető út bűnében. Neki, igaz, nem volt kategóriája a totalitarizmusra, a szó maga ismeretlen volt előtte, de magát a jelenséget pontosan leírta, s egyik fanatikus hatalom-technikus hőseről *sigaljovizmus*nak nevezte el. A rettegetes jövő dosztojevszkiji besúgó-társadalmá az *Ezerkilencszáznegyvennégy* totalitárius társadalmára több dologban is hátborzongatóan emlékeztet. Az 1873-ban megjelent *Ördögök*ben ezt írja Dosztojevszkij a „sigaljovista” (totalitárius) társadalomról: „...a társadalom minden tagja figyelési és szükség

esetén köteles följelenteni a másikat. Minden egyén az összességhez tartozik, az összesség pedig minden egyénhez. Mindnyájan rabok, és a rabságban egyenlők. Végső esetekben: rágalom és gyilkosság, de a legfőbb: az egyenlőség. Mindenekelőtt csökkentik a műveltség, a tudomány, az észbeli képességek színvonalát. A tudomány és a képesség magas színvonala csupán a kiváló tehetségek számára elérhető – nem kellene tehát a kiváló tehetségek! A kiváló tehetségek mindig magukhoz ragadták a hatalmat, és zsarnokok lettek. A kiváló tehetségek szükségképpen zsarnokokká válnak, és mindig nagyobb erkölcsi rombolást végeznek, mint amennyi hasznot hajtának, így hát ezeket száműzik, vagy kivégzik! Cicerónak kivágják a nyelvét, Kopernikusznak kiszúrják a szemét, Shakespeare-t agyonkövezik – ez a sigaljoizmus!”

Szükséges hangsúlyoznunk, hogy a liberalizmus bírálata nagyon határozott Dosztojevszkijnél: „A tanító, aki a gyermekekkel együtt nevet az istenükön meg a bölcsőjükön, már a mienk! Az ügyvéd, aki azzal védi a művelt gyilkost, hogy képzetebb áldozatainál, és kénytelen volt embert ölni, hogy pénzt szerezzen, már a mienk. Az iskolások, akik megölnek egy parasztot csak azért, hogy kipróbálják, milyen érzés az, szintén a mienk. A bűnösöket egyre-másra fölmentő esküdtek már a mieink. Az ügyész, aki attól retteg a tárgyaláson, hogy nem találják elég liberálisnak, a mienk! (...) Jaj, de kár, hogy nincsenek proletárok! De lesznek, lesznek, afelé haladunk. (...) Lesz olyan felfordulás, amelyet még nem látott a világ... Ködbe borul Oroszország, és sírni fog a föld a régi istenek után.”

Mint láthatjuk: elég szép tárházát adja Dosztojevszkij a liberális eszmék és a világot felforgató gátlástalanság összekeveredésének.

Százharminc éves mondatokat idéztem. A mű iránti lelkesedés az évek múlásával csak növekszik. Egy beszédes példa: Jurij Karjakin orosz esszéista a Pol Pot-rezsim bűneit vizsgáló delegáció tagjaként Kambodzsába is elvitte magával az Ördögöket, és a delegáció tagjainak idézett a könyvből. A koponyahegyek mellett alig akarták neki elhinni,

hogy több mint száz évvel ezelőtt leírt torz eszmékről hal-
lanak, sajnos máig érvényes mondatokat. Karjakin leírja,
hogy Sziszovot hercegnő, Kambodzsa egykori királyának
unokatestvére az *Ördögökből* fölolvastott egyik részlet után
fölkiáltott: „*Ez nem lehet igaz! Honnan tudta ő mindezt?*”

Minden olyan magatartás, amely önmagát a múlttól
leválasztja, a jövőtől pedig elszigeteli, szabadságellenes.
Orwell, amikor vádolja a „mértékadó írókat”, a lágyszívű,
puha ál-intellektueleket, akkor igazából azt a vakságot
vádolja, amely azért képtelen a dolgokat a maguk ará-
nyaiban észlelni, mert elszakítja a lehetséges következmé-
nyektől.

A totalitarizmus fölött, mondja Orwell, nem lehet na-
pirendre térni. Aki nem ítéli el, az potenciális alattvalójává
válik. Semmire nem mentség azt mondani, hogy valójá-
ban nem is ismerjük a totalitarizmus természetét.

Ha megértjük a lényegét annak, hogy mit is jelent
Orwell szótárában az, hogy „*a kommunizmus nem más, mint
a gyökértelenek hazafisága*”, akkor nem fog gondot okozni ne-
künk az sem, hogy *Jegyzetek a nacionalizmusról* című írásá-
ban nem kevesebb, mint tizenegy jelenséget sorol a nacio-
nalizmusok címszó alá. Ezeket pozitív és negatív és más
tárgyra átvitt nacionalizmusokként elemzi. Pozitív nacio-
lizmus például az újkonzervativizmus vagy a cionizmus,
más tárgyra átvitt nacionalizmusnak tartja példának oká-
ért a kommunizmust és a politikai katolicizmust, és negatív
nacionalizmusnak tartja mind az angolellenességet, mind
az antiszemitizmust. A felsorolásból is látszik, hogy a menü
több mint bőséges, és elbűvölően elfogulatlan. Magasren-
dű mulatságnak tűnik összevetni az egy pakliba került anti-
szemitákat és cionistákat, vagy a nemzetgyűlölő kommu-
nistákat és a felsőbbrendű fehér faj hirdetőit. De nincs itt
semmi ellentmondás: Márai Sándor már 1932-ben „vad és
erőszakos szovjet nacionalizmus”-ról ír, amely címkét ra-
gaszt „a gondolat és a szellem minden kísérletére”.⁴

Az is Orwell portréjához tartozik, hogy leghamarabb a valóságos nacionalizmust intézi el. Viszont élvezettel boncolgatja a bonyolultabb „nacionalizmusokat”, az identitáshiányos kollektivista nemzetgyűlölőket, a politikai lólábat dugdosó moralistákat stb. Kár, hogy az NKVD utólag sem díjazta, hogy Orwell a trockistákat is természetesen a nacionalisták közé sorolta.

Orwellt tehát úgy ismertük meg, hogy nem egy születésétől fogva józan angol, hanem egy józanságáért naponta megküzdő író-újságíró egy józanságát veszített világban.

Mindent kontroll alá vesz, ezt diktálja neki a kor. Saját hazaszeretetéhez ne lenne kritikus? De még mielőtt olyan, pontosnak ható pontatlanságokba bocsátkoznánk, mint hogy „hazaszeretét Orwell élesen elválasztja a nacionalizmustól, ezért is nevezi inkább patriotizmusnak”, vizsgáljuk meg, mit is mond magáról a nemzeti érzésről.

Először is elismeri. Másodszor nagy erőnek tartja, harmadszor pedig pozitív erőnek tartja.

Nem tud azonosulni azokkal, akiknek szótárából hiányzik a szülőföld mint hely, és annak kultúrája mint útra bocsátó közeg iránti hűség. Kis túlzással azt mondhatnánk, nagy bajban lett volna, ha ezzel az érzülettel Németországba vagy Oroszországba születik, mert hazaszeretete szembekerült volna totalitarizmusellenességével.

Szögezzük le: a patriotizmust mint szót a 30-as években kétségkívül a baloldal „kapta föl”, mégpedig akkor, mikor a háború közeledtével rádöbbenek a politikai vezetők, hogy háborúra sok mindennel lehet agitálni, de egyetlen kitöltetlen csekk van, ami bármikor használható, és ez a haza iránti érzés. Ebből lett a jobboldalon hazafiság minden mennyiségben, a baloldali arzenálban pedig patriotizmus. Ezzel a szóval persze éppen úgy vissza lehet élni, mint a nemzeti érzés kifejezéssel – vissza is élt vele Sztálin, amennyire csak lehetett: a patriotizmus fogalom-

használatát mintegy fönntartotta saját beszédei számára. Egy Leninről szóló életrajzban kétségbe vonja a szóhasználat jogosságát, és a következő széljegyzetet írja a kéziratra: „*Mi az, Lenin is patrióta volt, Szuworov is, Nagy Péter cár is?*”⁵ Mellesleg ebből is láthatjuk, hogy egy rendes rendőrállamban minden Nagy Testvér törődik a nyelvi kérdésekkel, és kedves kötelességének tartja, hogy megjelenés előtti kéziratok olvasásával bíbelődjön.

Majdnem bizonyos, hogy a patriotizmus szó Orwell szótárába is a baloldali szókészletből kerül. Megfelel neki, szembe tudja állítani a nacionalizmussal. De igen árulkodó, hogy a patriotizmus szinonimájaként nemcsak a hazaszeretetet, hanem a „nemzeti érzés”-t is elég sokszor használja. (Bármilyen meglepő, a fogalomhasználatban a korábban már idézett Bergyajev következetesebbnek bizonyul Orwellnél.)

Nem lehet másra gondolnunk, mint egy nyelvi tudatalattira. Arra, hogy Orwell, amikor patriotizmussal váltja ki a „nemzeti érzés” kifejezést, akkor a benne érzelmi okokból mélyen rögzült szocialista szóhasználatnak engedelmeskedik, amely előnyben részesíti a pátria szót a náció rovására. Aztán mikor ez a nyelvi tudatalatti áttör a tudatosba, bátran leírja: „nemzeti érzés.” Észre sem veszi.

Orwellt a háború gyógyította ki véglegesen a baloldaliságból. Számára erős pozitív tartalmak voltak annak, amit Anglia mind a hitleri Németországgal, mind a Szovjetunióval szemben jelentett. Egy politikus persze nem tud elvonatkoztatni attól, hogy éppen kik a szövetségesei. De egy írónak messzebbre kell látnia, és Orwell messzebbre is látott. Kevesen bocsátották ezt meg neki, és ez is oka annak, hogy nagy antitotalitárius regényei csak a háború befejeztével láthattak napvilágot.

A fordulat, ami benne megtörtént, korábbi keletű, s már az 1940-ben keletkezett *Az oroszok és az egyszarvú* című esszéjében ilyen következtetéseket olvashatunk:

„A modern világot mindaddig nem láthatjuk a maga valóságában, amíg fel nem ismerjük a patriotizmus, a hazafiasság elsőprő erejét.”⁶ „... létezik-e egyáltalán olyasmi, mint 'nemzet'? Avagy mi angolok, nem negyvenhatmillió, egymástól merőben különböző egyén vagyunk?”

A nemzethez tartozás tudata tehát elkezdí kisajátítani a társadalmi egyenlőtlenség elleni küzdelmek helyét. És ez mélyen meghatározza Orwell egész gondolkodását a háború éveiben.

„Vajon mi köze van 1940 Angliájának a száz évvel korábbihoz?” – kérdezi, majd így folytatja: „...avagy neked mi közöd van ahhoz a gyermekkori fényképhez, amely öt évesen ábrázol, és amit jóanyád azóta is a kandallópárkányon őriz? Mondhatni: semmi – leszámítva, hogy te és ő egyazon személy vagytok.”

Ettől kezdve Orwellt a totalitarizmus mellett legmélyebben Anglia jövőbeni szerepe érdekli. Fölfedezi az átlagmentalitás mélyen gyökerező értékeit. „Az átlagangolokat – írja – »a gyűlölet himnusza« sem hatotta meg soha”. Hozzáteszi, hogy a nacionalista kérdés az angoloknál csak egy elenyésző kisebbséget jellemez. „Az a totalitáriánus gondolat, miszerint törvény nincs, csak hatalom, soha nem vert itt gyökeret” – szögezi le, „Még az értelmiség is csak elméletben fogadta el ezt az elvet”. Feltűnik nekünk, irigykedünk is kicsit, mennyire védi saját hazájának polgárait, az angolokat. S bár továbbra is róluk ír, azért nemcsak órájuk érvényes a következő megállapítása: „...az emberek többsége egyetlen nemzetnek tartja magát, s tisztában van azzal, hogy sokkal inkább hasonlítanak egymásra, mint bármely külföldre.” Kiemeli még, hogy Angliában „a patriotizmus a különböző osztályoknál eltérő formában jelentkezik ugyan, ám egyfajta összekötő kapcsol szerepét is betölti. Csak az európaizált értelmiség immúnis vele szemben... A Laval-Quisling-félék száma igen alacsony.” (...) „A munkásoszály patriotizmusa mély, ám nem tudatos. (...) Ugyanakkor az angolok híres »szűklátókörűsége«, »idegengyűlölete« sokkal intenzívebben él bennük, mint a burzsoáziában. Min-

*den országra jellemző, hogy a szegények jóval nacionalistábbak, mint a gazdagok. Lényegében ugyanaz az elfogultság utálja ki a turistát, és tartja távol a megszállót*⁷ – vonja le végső következtetését.

Nehéz nemkihallani ezekből a sorokból a saját nemzet védelmét és szeretetét. Nem arról van szó, hogy elfogadná a munkásrétegek 'nacionalizmusát', hanem arról, hogy köpködés helyett ezt meg akarja érteni, és meg kívánja látni az ebből kibányászható, az összetartozást segítő értékeket.

Még azt sem röstelli leírni, hogy számára ez az Anglia *„Európa egyetlen olyan nagyhatalma, amely nem tartja szükségesnek, hogy állampolgárai százezreit száműzze, vagy koncentrációs táborokba küldje.”* Azt hiszem, az eddig idézetekből világos az álláspont tisztessége.

Ebből az álláspontból értjük meg sajátos nézőpontját, amelyet sommásan értelmiségellenességnek nevezhetnénk. Lássuk a miértjét: Orwell nehezményezi, hogy egy éve tart a háború, és az utcákon olyan újságokat árulnak, melyek a kormányt szidják, és az ellenséget dicsőítik. Ő már csak abban bízik, hogy *„az emberek 95 százaléka az effajta újságokat úgysem olvassa”*. Ha meggondoljuk, az ötvenes években nálunk is sok-sok ember egészséges, a kommunista propagandát hátrító gondolkodása vált letéteményesévé annak a harcnak, amelyet 56-ban mégiscsak mi vívtunk meg legsikeresebben (értsd: legnagyobb vérveszteséggel) a szovjet blokkban.

„A nemzetet – írja Orwell – valamilyen láthatatlan kapocs fűzi össze.”

Tragikomikus, de ezek a következtetések Orwellt az értelmiség világában aztán jószerével mindenkivel szembeállítják.

Hiszen, mint írja, most már a liberális nézőpontot negatív szemszögnek tartja. És kevésnek, mert csak tagad, és nem tud fölmutatni semmit, ami pozitív.

S bár a brit uralkodóosztályhoz címezi sokat idézett mondatát, az azért másoknak is szólhatott: „*A faszizmus elméletéhez a kommunizmus elméletét kellett volna tanulmányozniuk.*”⁸

Nagyon jól látja azt, amit ma már Mussolini pályáján szokás bemutatni leghatásosabban: hogy a faszizmus azért is veszélyes, mert „*természete lényegében forradalmi*”.

Orwell ezekkel az ostorcsapásszerű megállapításai-
val valójában egy hiányzó értelmiségről gondolkodik. Egy nemzetéért felelős, tájékozott és távlatokban gondolkodni képes, nem sznobisztikus értelmiségről.

KÖRMENDY ZSUZSA

Jegyzetek

- 1 *Jegyzetek a nacionalizmusról*, in: *Az oroszlán és az egyszarvú*, I. 436.
- 2 „If you say that Dali, though a brilliant draughtsman, is a dirty little scoundrel, you are looked upon as a savage. If you say that you don't like rotting corpses, and that people, who do like rotting corpses, are diseased, it is assumed that you lack aesthetic sense.” (In Crick: 323.)
- 3 *A cethal gyomrában*. In: *Az oroszlán*, 51.
- 4 Márai Sándor: *Mi a „Ramp”?* Újság, 1932. január 19.
- 5 Kun Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*, 240.
- 6 I. m. 155.
- 7 *Az oroszlán és az egyszarvú: a szocializmus és az angol szellem*. In: *Az oroszlán és az egyszarvú*, I. 169.
- 8 *Az oroszlán és az egyszarvú: a szocializmus és az angol szellem* In: *Az oroszlán és az egyszarvú*, I. 178.

(7291)83

Czettler
Antal

AZ ALLENDE-KÍSÉRLET *cu*

II.

A rézbányászok sztrájkja és a kereszténydemokraták utolsó békítési kísérlete

A marxista kisebbségi rezsím stabilitását leghatásosabban a rézbányászok sztrájkja rendítette meg. 1973. április 19-én a Rancagua melletti El teniente bánya – a világ legnagyobb rézbányája – 14 ezer munkása sztrájkba lépett, az inflációval lépést tartó jelentős béremelést követelt, valamint a munkafeltételek lényeges javítását. Az 1970 előtt kormányzó polgári kormányok idején az amerikai tulajdonban lévő rézbányák munkásai a chilei munkásság elitjét képezték, életszínvonaluk viszonylag magas volt. Ennek ellenére többségükben Allende szocialista pártja hívei voltak, s a marxista szocialista párt gyakran buzdította őket sztrájkra a polgári elnökök ellen, még Eduardo Frei elnöksége idején is. Az áprilisban kezdődő sztrájkjal éppen azok fordultak a marxista rendszer ellen, akik addig Allende legfontosabb bázisát képezték. E fordulat alapján véve érthető volt, hiszen a chilei parlament által 1971 júliusában megszavazott államosítás után az amerikai, chilei és más „kapitalista” országokból származó szakemberek elhagyták a rézbányákat, helyüket kevésbé képzett keletnémet és szovjet mérnökök foglalták el, a bányák vezetése marxista bürokraták kezébe került, a termelés csökkent, s a béreket nem emelték az infláció következtében szükséges mértékben.²¹

elemzés

Allende kormánya erőszakosan kívánt fellépni a sztrájkoló munkások ellen Rancagua városában fegyveres összecsapásra került sor, amely egy halálos áldozatot és több sebesültet követelt.

E brutális fegyveres fellépés hatására a rézbányászok feleségeiktől kísérve Santiagóba vonultak. Annak ellenére, hogy a rendőrség e felvonulást igyekezett akadályozni, számos bányász jutott el az elnöki palotáig, s Allende kénytelen volt egy küldöttségüket fogadni. Színleg megállapodott a bányász küldöttséggel, de egy-két nap elteltével ígéreteit visszavonta. Ez annyira felháborította a bányászokat, hogy feleségeikkel együtt a parlament kertjében sátrakat vertek fel, s az ellenzéki pártok, elsősorban a kereszténydemokraták támogatását kérték az elnök önkényes intézkedései és szöszegése ellen. Egy másik részük a santiagoói katolikus egyetem parkjában telepedett le. A lakosság élelmiszerral látta el a sztrájkoló bányászokat és családtagjaikat, s kibontakozóban volt egy szolidaritási front a kormánnyal szemben. Allende – miután a sztrájk már több mint hat hete tartott, s a lakosság többsége egyre nyíltabban a kormány ellen fordult – újra fogadta a bányászok küldöttségét, és ezúttal írásban is elfogadta követeléseiket. Közben azonban egy sor más vonalon megingott a kormány helyzete (nyílt törés a legfelsőbb bírósággal, Prats tábornok volt belügyminiszter ígérete ellenére retorziók az 1972 őszi sztrájkoló teherautó-vállalkozók ellen stb.), és a rezsिम egyre inkább szembekerült a társadalom többségével. 1973. július 27-én a szállítmányozási vállalkozók és a teherautó-sofőrök újra sztrájkba léptek, de ezúttal az elnökkel tárgyalni sem akartak, azt követelték, hogy a parlament törvény útján teljesítse követeléseiket. Mivel ezt Allende nem volt hajlandó elfogadni, a chilei társadalom a passzív ellenállás útját választotta. Sztrájkba léptek a szabad foglalkozásúak, a tisztviselők, a diákok és a munkáság túlnyomó része. Az ország gazdasági és kereskedelmi

vérkeringése megállt, s a rezsim a teljes csőd szélén állott. Allende utolsó reménységét a nagyvárosok körül gyűrszerűen felsorakozó marxista fegyveres csoportok jelentették. A konfrontáció elkerülése érdekében a kereszténydemokrata párt vezére, Patricio Aylwin, Silva Henríquez santiagói érsek házában párbeszédet kezdeményezett Allendével. E párbeszéd július 30-tól augusztus 6-ig tartott, s az elnök merevsége miatt – Allende ugyanis minden kompromisszumot elutasított – eredménytelenül végződött.²²

Jellemző Allende mentalitására, hogy mialatt a kereszténydemokrata Aylwinnal tárgyalt, bizalmas megbeszélést folytatott Fidel Castro két váratlanul Santiagóba érkezett küldöttjével – Carlos Rodrigezzel és Manuel Pineiróval –, akik személyesen hozták el neki a kubai diktátor levelét, amelyben Castro azt tanácsolta chilei kollégájának, hogy időnyerés céljából folytassa a tárgyalásokat a kereszténydemokratákkal, de tegyen meg mindent a forradalmi folyamat gyorsítása érdekében, amelyhez Castro segítséget ajánlott fel. E levél még konkrét tanácsokat is tartalmazott a közelgő forradalmi harc kubai erőkkel történő koordinálása érdekében.²³

A kubai küldöttek jelenléte olyan felháborodást váltott ki, hogy a chilei parlament határozata értelmében kénytelenek voltak Chilét tárgyalásaik befejezése előtt elhagyni. A parlament ezen erőteljes fellépése arra készítette Allendét, hogy – miként 1972 októberében is – újra bevegye kormányába a négy fegyvernem legfőbb parancsnokait, így Prats tábornokot, a szárazföldi erők főparancsnokát is. A helyzet azonban lényegesen különbözött az előző évitől, mivel az ország közvéleménye forrongott, a városok körül összevont fegyveres marxista alakulatok ereje pedig napról napra nőtt. A fenyegető konfrontáció elkerülése érdekében a kereszténydemokrata Aylwin egy újabb lépést tett. Augusztus 19-én többórás megbeszélést folyta-

tott a köztársaság elnökével Henriquez bíboros lakásán. E beszélgetés teljesen eredménytelen maradt. Aylwin felszólította az elnököt, adja fel marxista–leninista diktatórikus törekvéseit, és tartsa magát a chilei alkotmány szabta keretekhez, működjön együtt a parlamenttel és az igazságszolgáltatás szerveivel. A kereszténydemokrata politikus erélyes hangon figyelmeztette az elnököt, hogy nem lehet egyszerre az Istennel és az ördöggel tárgyalni. Allende azonban állandó kitérő válaszaival azt a meggyőződést erősítette Aylwinban, hogy nem szándékozik alkotmányos módon kormányozni, és a beszélgetés célja kizárólag időnyerés, hogy a fegyveres marxista csoportok időt nyerjenek, majd pedig erőszakosan megdöntsék Chile alkotmányos rendjét.²⁴

A chilei parlament 1973. augusztus 22-i nyilatkozata Allende illegális kormányzásáról

Aylwin – aki 1970 őszén Allende elnökségére szavazott és egészen 1973 augusztusáig el akarta kerülni a konfrontációt – e fent ismertetett megbeszélés során száz százaléig meggyőződött arról, hogy Allende nem hajlandó az ország alkotmánya és törvényei szerint kormányozni, hanem a totális hatalom marxista szellemben való átvételére törekszik. Ennek nyomán nyilatkozatot fogalmazott meg, amelyet augusztus 22-én a parlament elé terjesztett és amelyet a chilei törvényhozó testület 81 szavazattal 47 ellenében elfogadott. Nem fosztotta meg Allendét elnöki tisztségétől, mert ehhez hiányzott az alkotmány által előírt kétharmados többség, de az alkotmány 39. §-a értelmében, amely kritikai állásfoglalásra jogosítja fel a törvényhozókat, illegálisnak minősítette az elnök kormányzását. E helyen csak arra van lehetőség, hogy e nyilatkozat legfőbb pontjait felsoroljuk.

Az említett 1973. augusztus 22-i parlamenti nyilatkozat – miután leszögezi a chilei alkotmánynak az adminisztráció működésére vonatkozó előírásait – megállapítja, hogy Allende kormánya ezeket az előírásokat közel háromévi kormányzása alatt súlyos mértékben megszegte, ugyanis:

- kezdettől fogva a totális hatalom megszerzésére törekedett;

- rendszeressé tette az alkotmány- és törvénysértést;

- a parlament megkerülésével rendeleti úton államosításokat hajtott végre, és át akarta alakítani az ország gazdasági és szociális struktúráját;

- aláasta az igazságszolgáltatás rendjét, és semmibe vette a legfelsőbb bíróság határozatait, amennyiben az elnök jogkörébe utalta annak eldöntését, hogy mely bírói ítéletek hajtandók végre;

- megszegte a polgári egyenjogúság elvét, amennyiben az élelmiszer-elosztást osztályalapon szervezte meg;

- súlyosan megsértette a véleménynyilvánítás szabadságát az újságokkal és az elektronikus médiumokkal szemben;

- megsértette és semmibe vette az egyetemek autonómiáját;

- politikai szempontok szerint korlátozta a gyülekezési jogot;

- rendeleti úton egységes marxista oktatási rendszert akart bevezetni;

- rendszeresen súlyosan megsértette a tulajdon szabadsága elvét, amennyiben engedélyezte és támogatta a jogellenes ingatlanfoglalásokat, illegális módon állami tulajdonba vett ipari és kereskedelmi vállalatokat;

- uralma kezdete óta rendszeressé váltak a letartóztatások, a foglyok ütlegetése és kínzása;

- tűrte és támogatta illegális fegyveres csoportok alakítását, amelyek bevallott célja a fennálló törvényes rend meg-

CASTELLAMMARE DI STABIA

döntése, az ország békéjének veszélyeztetése, és végső céljuk a legális haderők hatalmának megtörése.

E törvénysértések felsorolása után a nyilatkozat utalt arra, hogy az elnök bevette kormányába a fegyvernemek parancsnokait a „törvényes rend” fenntartása érdekében. Ez után leszögezte, hogy a kormányba felvett katona miniszterek feladata a fennálló alkotmányos rend fenntartása az alkotmányra tett esküjük értelmében. Feladatuk továbbá a felsorolt alkotmány- és törvénysértések haladéktalan megszüntetése, és annak biztosítása, hogy az ország további kormányzása a fennálló alkotmány és törvények szellemében folytatódjék.²⁵

Allende a törvényhozó testület fenti nyilatkozatát hadüzenetként fogta fel. 1973. augusztus 24-i rádióbeszédében anélkül, hogy a parlamenti határozatban felsorolt vádakra válaszolt volna, kétségbe vonta a parlament ama jogát, hogy az elnököt kritizálja, s a tábornok miniszterekhez intézett felhívást „szubverzív”-nek minősítette. A parlament által megfogalmazott jogállamiság fogalmát „kapitalistának” minősítette és tagadta annak törvényes mivoltát, és felhívását azzal a fenyegetéssel fejezte be, hogy amennyiben a „reakció” (vagyis a nép által választott parlament többsége) támadást indít a „néphatalom” ellen, a köztársaság elnöke a néppel együtt minden szükséges intézkedést megtesz a forradalmi folyamat keretén belül a demokrácia és a szabadság biztosítására. Ezért minden „munkást, demokratát és hazafit” felhívott arra, hogy ez irányú céljait támogassák.²⁶

Talán egyik eddig felsorolt beszéd, írás és nyilatkozat sem leplezi le oly szembetűnően Allende valódi célkitűzéseit, mint 1973. augusztus 24-i rádióbeszéde. Ez már nyílt hitvallás volt a marxista-leninista ideológia mellett, és egyúttal a polgári értelemben vett jogállam tökéletes tagadása. E beszéd után még a legnaivabb polgári baloldali idealistának sem lehetett kétsége abban a tekintetben, hogy Allende végső célkitűzése marxista-leninista diktatúra létesítése Chilében. Ez Chilében már akkor nyilvánvaló volt, amikor az elnök és a kereszténydemokraták között folytatott tárgyalások megfeneklettek. Érdekes, hogy Európában még polgári körökben is sokáig tartotta magát a hit, hogy a chilei elnök – ha szocialista is – végső fokon a békés megoldást és a középutat keresi. A nagy tekintélyű Neue Zürcher Zeitung még 1973. augusztus 14-i cikkében is „skrupulózusan alkotmányhű és arany középutat kereső” államférfinak tüntette fel Allendét.²⁷

Az Allende-rezsim utolsó időszaka és a rendszer bukása

A chilei parlament 1973. augusztus 22-i nyilatkozata úgy hatott, mint egy nem várt bomba becsapódása. A hadsereg vezetői komolyan vették a hozzájuk intézett figyelmeztetést. Amikor Ruiz tábornok szállításügyi miniszter és a légi-erők parancsnoka megállapodott a teherautó-tulajdonosokkal a sztrájk beszüntetéséről és elfogadta feltételeiket, az alárendelt államtitkár, Jaime Faivovics (egy fanatikus marxista) semmisnek nyilvánította e megegyezést. Ruiz tábornok ezután benyújtotta lemondását, amire reagálva Allende követelte, hogy a légierők parancsnokságáról is mondjon le. Az elnök e lépése visszatetszést váltott ki a tisztikar körében. Az elnök e lépését úgy értelmezték, hogy megkezdődött a hadsereg „tisztogatása”. A felső tisztikar egyébként nem viseltetett bizalommal Prats tábornok belügyminiszter, a szárazföldi erők parancsnoka iránt sem. Ismét a nők vették kezükbe a kezdeményezést. A parlamenti nyilatkozat közzététele után 200 tisztfeleség megjelent Prats tábornok palotája előtt, és felszólították a lemondásra. Prats másnap be is nyújtotta lemondását az elnöknek. Utódja, mint a szárazföldi erők parancsnoka Augusto Pinochet tábornok lett. A légierők parancsnoki tisztét Ruiz tábornok helyett Gustavo Leigh tábornok vette át. Hasonlóképpen benyújtották lemondásukat a tengeri erők és a carabinerők parancsnokai is. E két tisztséget újonnan Merino tengernagy és Mendoza tábornok töltötték be.²⁸ A parlament augusztus 22-i nyilatkozatát értelmezve valamennyi parancsnok lemondott miniszteri rangjáról, és kilépett a kormányból. E lépésükkel azt kívánták demonstrálni, hogy nem a szószegő és a hatalom diktatórikus megszerzésére törekvő elnök pártján, hanem a parla-

ment és a legfelsőbb bíróság által képviselt törvényesség alapján állnak.

Allende előtt most két út állt: vagy végrehajtja az Unidad Popular programját és a marxista fegyveres csoportok segítségével megszerzi a hatalmat, s ezáltal ki-provokálja a legális fegyveres erők beavatkozását, vagy aláveti magát a parlament és az alkotmányos tényezők akaratának, és lemond a marxista program megvalósításáról. Allende az előbbi utat választotta. Számos publicista azt a véleményt képviseli, hogy az elnök az őt körülvevő szélsőségesen marxista csoportok foglya volt, és nem volt már ura a helyzetnek. Ezt ma még nem tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani. Személyes felelősségére leg-följebb következtethetünk a chilei parlament két háza, a kongresszus előtt 1971. május 21-én felolvasott üzenetéből, amelyben többek között az alábbiakat mondta: „Az ország politikájáért, közigazgatásáért és gazdaságáért személyesen vagyok felelős. Ha önök tudni akarják, hol van a személyes felelősség, úgy erről biztosíthatom önöket: nálam, a köztársaság elnökénél.”²⁹

A parlament bírálataira adott, fent idézett, augusztus 24-i rádióbeszédéből következtethetünk arra, hogy Allende elhatározta az Unidad Popular eredeti programja minden-áron való megvalósítását. Annál is inkább, mivel minden kompromisszumra, a békés kormányzás biztosítására irányuló javaslatot a legmerevebben elutasított. Az elnök és tanácsadói feltehetően arra számítottak, ha eljön a végső összecsapás órája, az egyre gyorsabb iramban fegyverkező illegális csoportok elég erősek lesznek arra, hogy felvegyék a küzdelmet a legális fegyveres erőkkel. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a fegyveres erők – amennyiben meg akarják akadályozni a marxista diktatúra létrehozását – kénytelenek lesznek a káosz és a polgárháború elkerülése céljából mielőbb beavatkozni az állam életébe.

Augusztus vége óta egyre halványodtak a békés megoldás kilátásai. Az elnöknek a polgári körök számos javaslatot tettek a válság megoldására, de eredmény nélkül. A legcélszerűbb alkotmányos út a parlament feloszlatása és új választások kiírása lett volna. A második javaslat arra irányult, hogy mind az elnök, mind a kongresszusi tagok mondjanak le mandátumukról, és írják ki úgy az új elnökválasztást, mint a kongresszusi választásokat. Ilyen irányú javaslatot tettek Allendének a kereszténydemokraták, a santiagoói egyetem rektora, a katolikus egyetem rektora, valamint a fegyvernemek új parancsnokai, Pinochet és Leigh tábornokok és Merino tengernagy, a tengeri erők új parancsnoka. Mindezek a jó szándékú javaslatok illuzórikusak voltak, mivel nem számoltak Allende és az őt körülvevő csoport fanatikus marxista elkötelezettségével. Doktrínájuk nem engedte meg, hogy az egyszer megszerzett vagy megszerezni vélt hatalmat kezükből kiadják.³⁰

A kérdés legális megoldására az utolsó kísérletet a chilei jogászsövetség elnöksége tette meg. Mivel az elnök tisztségétől való alkotmányos megfosztása nem volt megvalósítható, hiszen ehhez hiányzott a kétharmados többség a szenátusban, a jogászsövetség a kongresszushoz intézett memorandumában azt javasolta, hogy az alkotmány 43. §-a értelmében a kongresszus két háza egyszerű szótöbbséggel mondja ki, hogy az elnök cselekvőképtelen és hivatala betöltésére alkalmatlan. Amikor e javaslat az *El Mercurio* révén közismertté vált, a santiagoói asszonyok a kongresszus épülete elé vonultak, memorandumot nyújtottak át a parlament elnökségének, amelynek ultimátum jellege volt. A memorandum ugyanis leszögezte, hogy amennyiben keddig, 1973. szeptember 11-ig e javaslatot a parlament nem fogadja el, az asszonyok a kaszárnyák elé vonulnak, és kérik a fegyveres erők segítségét. Ezzel egyidejűleg Santiagóban és az ország nagyobb városaiban aláírásokat gyűjtöttek, s e

gyűjtési akció révén százezrek követelték az elnök lemondását, vagy elnöki tisztségétől való megfosztását.³¹

Mindezek az akciók – amelyek a legalitás határai között akarták a válságot megoldani – eredménytelenek maradtak. A marxista ideológiától megszállott elnök nem volt hajlandó hatalmát átengedni. A széles tömegek és az alkotmányos tényezők tehetetlenek voltak az ő makacs akarátával szemben, annál is inkább, mivel az elnök bízott abban, hogy végső esetben számíthat az ő törekvéseit támogató felfegyverzett illegális marxista alakulatok segítségére.

Ebben a válság helyzetben egy hatalmi tényező volt az országban, amely véget vethetett az elnök alkotmányellenes és törvényellenes uralmának: a chilei hadsereg. 1972 novemberétől 1973 márciusáig a fegyvernemek vezetőinek a kormányba való belépése mentette meg Chilét a polgárháborútól vagy a marxista hatalomátvételtől. 1973. augusztus elején újra beléptek a kormányba, de addigra a marxista elnök és környezete elbizakodottsága már olyan méreteket öltött, hogy a hadseregparancsnokok a marxista irányban való eltolódást a kormányban való részvételükkel nem tudták megakadályozni, amint ezt Ruiz tábornok fent ismertette esete bizonyította.³² 1973. szeptember első napjaiban a marxista fegyveres csoportok létszáma már aggasztó méreteket öltött, úgyhogy a fegyveres erőknek – ha az országot meg akarták menteni a Castro-szerű marxista diktatúrától – cselekedniük kellett. Szeptember elején a négy fegyvernem parancsnoka és hét magas rangú tiszt elhatározta, hogy cselekedni fognak. 1973. szeptember 11-én ultimátumot adtak át Allendének, aki azt elutasította. Az ultimátum elutasítása után a hadsereg támadást intézett a Moneda-palota ellen, ahol az Allende köré tömörült fegyveres erők ellenállást tanúsítottak. A támadás sikeres volt, az elnöki palotát elfoglalták, Allende öngyilkos lett (e kérdésre visszatérünk), és egy négytagú katonai junta vette át az ország vezetését: Augusto Pinochet, a szárazföldi erők, Gustavo Leigh, a légi-

erők, José Merio tengernagy, a haditengerészet, valamint César Mendoza, a carabinieriök parancsnoka. A junta első kiáltványában utalt arra a válságos helyzetre, amelybe Chilet Allende kormányzása sodorta, és ideiglenesen átvette a hatalmat mindaddig, amíg Chile olyan helyzetbe kerül, amely lehetővé teszi a szabadságjogok helyreállítását. A junta – amelynek elnökévé Pinochet tábornokot választották meg – e kiáltványban garantálta, hogy az ország törvényes rendjét és a bírói függetlenséget tiszteletben tartja.³³ Ezzel véget ért Allende turbulens, a polgárháború szélén mozgó és az országot válságba döntő uralma.

A teljes igazság kedvéért meg kell még említsük: két órával a Moneda ostroma előtt Pinochet tábornok felajánlotta Allendének, hogy páncélozott gépkocsit küld érte és repülőgépet bocsát rendelkezésére, amellyel Kubába vagy tetszés szerint bármely általa választott más országba távozhat. Az elnök ezt az ajánlatot elutasította, és utolsó rádióbeszédében célzott röviddel később elkövetett öngyilkosságára. E felhívást ezekkel a szavakkal fejezte be: „Ezek az utolsó szavaim. Biztos vagyok benne, hogy áldozatom nem lesz hiábavaló.”³⁴ Fidel Castro az államcsíny után világgá kürtölt szeptember 28-i rádióbeszédében megörökített egy legendát, amelyet a világsajtó – főleg a szocialista irányzatú – felkapott, és amely szerint Allende a „fasiszták” elleni hősi harc közben haslövést kapott és hősi halált halt. Ezt utólag Allende özvegye is átvette, aki két nappal a marxista rezsim bukása után Kubába megérkezve még újságíróknak adott interjújában határozottan állította, hogy férje öngyilkos lett. Felmerül a kérdés: mi az igazság? E kérdés eldöntésénél a legmegbízhatóbb tanúra, Allende barátjára, dr. Patricio Guijonra hivatkozhatunk, aki Lothar Bossle würzburgi professzorral folytatott 1973. szeptember 28-i beszélgetésében megerősítette: saját szemével látta, hogy Allende – látván, hogy helyzete reménytelen – egy géppisztolyt szorított lába közé, torka felé

irányította és lenyomta. Azonnal meghalt. E verziót megerősíti Günther Wessel baloldali, szocialista író egyébként Allendét és marxista kísérletét dicsőítő könyvében is, aki az öngyilkosságot úgy minősíti, mint Allende erkölcsi győzelmét a puccsoló tábornokok fölött. Szerinte Allende özvegye még jelen volt az elnök temetésénél is.³⁵ Utóbbi író Fidel Castro verzióját, aki az Allende meggyilkolásáról, illetve hősi haláláról szóló hírt kitalálta, egyrészt azzal magyarázza, hogy „a kommunisták az öngyilkosság kérdésében katolikusabbak a katolikusoknál”, másrészt szerinte Castro nem ismerte a chilei tradíciót, amely szerint az öngyilkosság hőstett. Belmaceda puccsista forradalmár – Allende egyik példaképe – 1891-ben puccskísérlete megghiúsulása után szintén öngyilkos lett.³⁶ Mindezek alapján Allende öngyilkosságát történelmi ténynek tekinthetjük, és a hivatalos – castróista – legenda nem állja meg a helyét.

Véggözetkeztetések

Az „Allende-legenda” történelmi értékelése

E tanulmány célja nem az Allende bukása után létesített katonai uralom működésének, hibáinak vagy elkerülhetetlen intézkedéseinek az elemzése. Céлом elsősorban az Allende személye és kormányzása körül kialakított és a világsajtó jelentős része által kolportált legendák sine ira et studio módszerével való megvilágítása volt. E végső fejezetben két kérdést állítok előtérbe: Az 1973. szeptember 11-i katonai beavatkozás valóban megakadályozta-e a marxista szocializmus – eddig példa nélkül álló – demokratikus úton történő megvalósítását? Másodsor azt szeretném vizsgálat tárgyává tenni: elkerülhető volt-e az Allende-rezsim fegyveres úton történő megdöntése?

A katonai hatalomátvétel után több mint egy évvel a Die Zeit című német balliberális hetilapban Horst Bieber

publicista az alábbi értékelést írta: „Allende hároméves népfront-kormányzásának tárgyilagos, alapos vizsgálatára eddig nem került sor, Allende uralmának a legcsekélyebb, legenyhébb kritikáját azonnal antiszocialistának, antide-mokratikusnak és profasisztának minősítik”.³⁷ S valóban, harminc évvel e tragikus és turbulens események után e vélemény még mindig helytálló. Az Allendével és kormányzásával foglalkozó politikai irodalom és publicisztika rendkívüli módon egyoldalú. Bernhard Starischka volt santiagoi katolikus német plébános, Mario Puelma, a svájci fribourgi egyetem professzora vagy Lothar Bossle würzburgi politológus és szociológus tárgyilagos könyvei kivételt képeznek, amelyek a szabályt erősítik. Mi lehet ennek az egyoldalú, sőt gyakran elferdített publicisztikai megnyilvánulásoknak a mélyebben rejlő oka? E kérdés megválaszolása előtt érdemes egy rövid visszapillantást vetni a „reálisan létező szocializmus” addigi modelljei létrejöttének körülményeire. A Marxra és Engelsre hivatkozó forradalmak a 20. század első felében mindenütt erőszak alkalmazásával ragadták meg a hatalmat, amelyet a legbrutálisabb erőszak alkalmazásával tudtak csak megtartani. Elég itt a Szovjetunió és Kína példájára hivatkozni. De erőszakos úton, a megszálló Vörös Hadsereg közvetlen vagy közvetett beavatkozásával jöttek létre a kelet-közép-európai népi demokratikus rendszerek is. Az 1936-os – Léon Blum neve által fémjelzett – francia népfrontkísérletet a francia polgárság parlamentáris úton megbuktatta, a vele párhuzamos spanyol népfrontkísérletnek a polgárságra támaszkodó és Franco parancsnoksága alatt álló hadsereg fellépése véres polgárháború útján vetett véget. A II. világháború után kormányzó szociáldemokrata pártok szigorúan tartották magukat a parlamentáris demokrácia által nyújtott keretekhez (például Spaank, Attlee, Kurt Schuhmacher stb.). A 68-as mozgalmak után hatalomra kerülő szocialista vezetők (így Olof Palme vagy Willy Brandt, aki pedig a híres

godesbergi programban elhatárolta magát a marxizmustól) viszont némi „balra tolódással” meghirdették a demokratikus szocializmus jelszavát, és lelkesen üdvözölték Allende valóban demokratikus úton történt elnökké választását és az Unidad Popular kormányra lépését Chilében. E lelkes európai szocialisták – a nagyrészt szocialista vagy szimpatizáns világsajtó segítségével – igyekeztek magukkal és a világ közvéleményével elhitetni, hogy Chile lesz az első ország, ahol a szocializmust nem erőszakosan, hanem demokratikus úton fogják megvalósítani. Szemet hunytak az Allende által elkövetett alkotmány- és törvénysértések fölött, azokat szélsőséges csoportok kilengéseinek tulajdonították, s bíztak abban, hogy a parlamentárisan megválasztott elnök alkotmányos úton, a polgári pártok – elsősorban a kereszténydemokraták – segítségével és a hadsereg jóindulatú semlegességére támaszkodva megteremti a világ első demokratikusan szocialistává váló társadalmát. Lorenz Stucki svájci publicista volt az első, aki rámutatott arra, hogy „a fokozódó erőszakosság azzal a veszéllyel jár, hogy az alapjában véve nem politizáló hadsereg egy szép napon saját felelősségére beavatkozik, és helyreállítja azt a rendet, amelyet az elnök nem lesz képes fenntartani és megvédeni”.³⁸ Néhány héttel a puccs előtt Dieter Nohlen német közíró Hamburgban közzétett könyvében így vélekedett: „Allende hivatalba lépése után kénytelen volt a szélsőséges baloldali csoportoknak engedményeket tenni, hogy bizonyosságot tegyen az általa meghirdetett szocialista modell megvalósíthatóságáról”.³⁹ Ehhez csak annyit kell hozzáfűznünk, hogy e tanulmány első részében közölt Allende-beszédek arról tanúskodnak, hogy ő maga sem zárta ki az erőszakos hatalomátvétel útját, s az úgynevezett „szélsőséges csoportok” megalakulásához és felfegyverzéséhez maga is hozzájárult. De Allende legbefolyásosabb tanácsadója, Carlos Altomirano szocialista főtitkár maga is így nyilatkozott: „A leninista szocializmus csak egy utat

ismer, amely nem tűri el a szabad, titkos és mindenki számára hozzáférhető információkon alapuló választásokat”.⁴⁰ Altomirano e véleménynyilvánítása alapján, de Allende néha homályos, néha nyílt nyilatkozataira is hivatkozva (pl. „Nem vagyok minden chilei elnöke”) az európai szocialisták – Brandt, Palme, Mitterrand stb. – azon reménye, hogy az Allende-rezsim békés úton akar Chilében szocialista társadalmat felépíteni, nem tekinthető egyébnek, mint naiv illúziónak. Így ha – keresztény felfogástól motíválva – Allende egyéni sorsát tragikusnak véljük is, mint politikus nem tekinthető demokratának. Bárhogy vélekedünk is az Allendét felváltó katonai junta kormányzásáról, Allende nem volt a demokrácia, a jogállamiság mártírja, sőt a demokratikus szocializmusé sem. Államférfiúi nagyság sem jellemezte kormányzását, mert a marxista doktrínától elvakulva nem mérte fel a polgáriasodás felé haladó chilei társadalom többségének valódi célkitűzéseit, a polgárság erejét, és vakon bízott a fegyveres erők hagyományos politikai semlegességében. Rendszere bukásának elsősorban ő maga volt az okozója.

A másik kérdés, amely elemzést és vizsgálatot igényel: elkerülhető volt-e a hadsereg erőszakos beavatkozása, vagy lehetett volna-e demokratikusabb módon Allende marxista jellegű hatalomátvételét megakadályozni? Az előző fejezetekből világosan látható, hogy a demokratikus ellenzék minden kísérlete – bár a parlamenti többség birtokában volt –, hogy az elnök kormányzását alkotmányos útra tereljék, sikertelennek bizonyult. Ugyanilyen sikertelen volt a legfelsőbb bíróság állásfoglalása is, amely megállapította, hogy az elnök kormányzása illegális és alkotmányellenes. A polgári és népi erők megmozdulásai (női tüntetés, teherautó-tulajdonosok, rézbányászok, diákok, tanárok, közalkalmazottak sztrájkjai) szintén eredménytelenek maradtak, miközben az elnök tudtával és beleegyezésével lázas iramban folyt az illegális marxista csoportok felfegyverzése.

Amint erre az előző fejezetben rámutattunk, egyetlen alkotmányos erő volt még Chilében, amely a marxista diktatúrát meghiúsíthatta: a négy fegyvernemből álló hadsereg. Végső fokon a négy fegyvernem parancsnokai egyöntetű döntése határozta el Allende alkotmányellenes kormánya megdöntését és az erőszakos marxista-leninista hatalomátvétel meghiúsítását. E lépésre nehezen szánták rá magukat. A chilei haderőt – Dél-Amerikában egyedülálló jelenség – végsőkéig menően legalista és politikamentes tradíciók jellemezték. Bár feltehetően a chilei tisztikar többsége ellenszenvvel kísérte Allende marxista törekvéseit, amelyek pedig egyre jobban veszélyeztették a chilei alkotmányos jogállam létét. A polgárháború elkerülése érdekében a négy fegyvernem vezetői 1972 novemberétől 1973 márciusáig beléptek a kormányba is, hogy az alkotmányosság minimális látszatát fenntartsák. Ezt 1973. augusztus elején újra megkísérelték, de addigra Allende – a többségi akarat figyelmen kívül hagyásával, a legfelsőbb bíróság és a parlament semmibe vételével – már olyan erőnek érezte magát, hogy minden józan kompromisszumot elvetett. Mivel a marxista forradalom, az esetleges polgárháború ekkor már elkerülhetetlennek látszott, a hadsereg vezetői dilemma elé kerültek: vagy tétlenül nézik a bekövetkező katasztrófát, vagy maguk veszik kezükbe az ország sorsának irányítását és a jogállam fenntartását. Ők a formális és tartalmát veszített legalitás mellőzésével az utóbbi utat választották. Azt az utat, amelyet a német Reichswehr vezetői 1934 nyarán, amikor mindenki számára világossá vált, hogy Hitler és a nemzetiszocialisták alkotmányellenes módszereikkel katasztrófába viszik a német népet, elmulasztottak, és az 1945-ös összeomlásig – az 1944. július 20-i kísérlet kivételével – segítettek fenntartani a formálisan legalisan kormányzó Hitler terrorrendszerét. A formális legalitás mellőzésével a chilei haderők vezetői – élükön Pinochet tábornokkal – a jogrend fenntartása

mellett döntöttek, és ez történelmi érdemük marad akkor is, ha a hatalmat átvevő junta minden intézkedésével nem is értünk egyet. S ha uralmuk esetleg túl sokáig tartott, egyet nem szabad elfelejteni: Pinochet tábornok önként, kényszer nélkül mondott le a hatalomról, és e lépésével hozzájárult a chilei demokrácia helyreállításához. Ilyen lépésre Castro vagy egy marxista diktátor soha nem szánná rá magát.

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

- 21 Siegler, Heinrich von: *Der Sturz der Volksfrontregierung unter Allende durch das Militär und die Uebernahme der Macht durch eine Junta*. München 1984. 443–458. l.
- 22 Uo.
- 23 Whitehead, L.: *Salvador Allendes* Untergang, Europa-Archiv 1973, 767–772. l.
- 24 Az Allende és Aylwin között folytatott megbeszélésekre vonatkozólag lásd: Puelma, 166–172. l. 31. sz. függelék
- 25 Bossle: 122–129. l., 1. sz. függelék, Puelma: 166–172. l., 31. sz. függelék
- 26 Puelma: 153–156. l., 14. sz. függelék
- 27 Suche nach einer Mitte in Chile. *Neue Zürcher Zeitung*, 1973. augusztus 14-i szám
- 28 Puelma: 86–87. l.
- 29 Allende-García-Wulf: 56. l.
- 30 Moss: 130–134. l., Puelma: 88–89. l., Siegler: 452–456. l.
- 31 Puelma: 88–89. l.
- 32 Lásd a 28. sz. jegyzetet
- 33 A junta első kiáltványát lásd Puelma: 173–174. l. 33. sz. függelék
- 34 Bossle: 77. l.
- 35 Bossle: 77–78. l., Wessel, Günther: *Die Allendes. Mit brennender Geduld für eine bessere Welt*. Frankfurt–New York 2002, 133–136. l.
- 36 Wessel: 134. l., továbbá Puelma: 126–127. l.
- 37 Bieber, Horst: Chile: Sonderfall, kein Modell. In: *Die Zeit*, 1974. október 11-i szám

- 38 Stucki, Lorenz: *Kontinent im Aufbruch, Südamerika auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*. Bern–München 1973. 152–153. l.
- 39 Nohlen, Dieter: *Chile, das sozialistische Experiment*, Hamburg, 1973, 229. l.
- 40 Idézi: Nohlen: 338. l.

Szabad Európa
Rádió
K.: Bobauchi Gyula
A MÁSIK MAGYARORSZÁG HANGJA *cm*

A Szabad Európa Rádió utóéletéről *ny*

Tíz évvel ezelőtt, 1993. október 31-e késő estjén 42 év és 26 nap után elhallgatott a müncheni Szabad Európa Rádió magyar adása. Az azóta eltelt tíz év alatt sem derült ki, milyen megfontolások vezették a rádiót működtető amerikai kormányt, hogy az intézmény számos nemzeti osztálya közül csak a magyart vélte feleslegesnek. Kézenfekvő lett volna az az indoklás, hogy Magyarországon helyreállt a sajtó szabadsága, tehát nincs szükség arra, hogy a lakosság tárgyilagos tájékoztatása külföldről történjék. Ez volt a helyzet az egyéb célországokban is, amelyekben ennek ellenére változatlanul folytatódott a müncheni műsorsugárzás. Elég az hozzá, hogy a magyar Szabad Európa Rádió 1993. november 1-jétől már nem működött.

Kétségtelen, hogy a kommunizmus bukása és a szabad választások után már minden politikai nézet és törekvés nyilvánosságot kaphatott, tehát a lakosság tájékozási igényét nem kellett külföldről kielégíteni. Ha ezen az alapon a Szabad Európa Rádió egész tevékenységét befejezettek nyilvánítja, és megszűnik, még ha ezt némelyek fájlaták volna is, döntését nehezen lehetett volna kifogásolni és megtámadni. Így azonban gondolkodásra késztet, mi indokolhatta a magyar műsornak és a magyar osztálynak a többiekétől eltérő kezelését.

E rádió tevékenységét negyvenedik évfordulója alkalmából, 1991. október elején, nem kisebb tekintély, mint Antall József miniszterelnök, a legnagyobb elismerés hangján méltatta. „A Szabad Európa Rádió – mondotta a magyar ju-

Vál
Gyula, fennmaradása Magyar Rádió
A rádió működéséről *elism*

bileumi műsorban – 1951-től kezdve igen nagy szerepet játszott a vasfüggöny mögött élő Magyarország tájékoztatásában, olyan értékek és olyan magyar nemzeti örökségnek a fenntartásában, amiről akkor itthon nem lehetett szólni, vagy csak másképp lehetett szólni. Hasonlóan, igen fontos volt a Szabad Európa szerepe a határokon túl élő magyarság tájékoztatásában, úgy ... hogy egy diktatúra időszakában a másik Magyarországot jelentette, és azt a másik Magyarországot, amelyik tájékoztatással, szellemi táplálékkal ellátva a magyar népet, hűen szolgálta a jövőt." A magyar kormányfő kívánatosnak nevezte, hogy ez a rádió némileg módosult feladatokkal, de folytassa működését. Mintegy versenytársává kellett volna válnia a magyarországi tömegkommunikációnak, azzal az előnnyel, hogy „független tud maradni a magyarországi belső politikai feszültségektől, belső politikai ellentétektől”.

Ez sajnos nem következett be. A SZER magyar műsorának hangadói olyanok lettek, akik ezt a függetlenséget nem akarták megtartani, és egy bizonyos irányzat kritikátlan követőivé válva a pártatlanságot feladták. Könnyű lenne ezért csak azokat a magyarokat elmarasztalni, akik ebben vétkeseknek bizonyultak, a felelősségben kétségtelesen osztozniuk kellene az amerikai vezetőknek is, akik mindezt nemcsak elnézték, de jóváhagyták. Ők azonban hallgatnak. Ezért nem tudjuk, hogy olykor mi miért történt. Aminthogy azt is homály fedi, hogy a magyar kormányfő 1991. őszi pozitív véleménye ellenére miért és hogyan eshetett meg, hogy a magyar műsor hazai sugárzási frekvenciát nem kapott, amerikai részről történt megszüntetése semmilyen hazai ellenkezést, vagy legalábbis kérdésfelvetést nem váltott ki. Antall József 1993 decemberében meghalt, de addigra a SZER magyar műsora már elhallgatott. Az 1993. október 31-én, vasárnap este 18 órakor kezdődött magyar búcsúműsor érdekes, színes, változatos volt, és gondolom, mindenki tetszését kiváltotta, aki hallotta.

Akkor már ismert volt a tény, hogy a rádió elhagyja Münchent, és elfogadva Václav Havel köztársasági elnök ajánlatát, a volt csehszlovák parlament megüresedett prágai épületébe költözik. Ezt az 1994. december 20-án aláírt bérleti szerződéssel kapta meg használatra a SZER. Nem sokkal utána, 1995 márciusában elkezdődtek az áttelepedések. Június 3-án megszűnt a müncheni tevékenység, és a hónap végéig megtörtént az épület kiürítése. Azóta, némi átépítés után, a Münchener Egyetem használja. A rádió felügyeleti szerve kimondta, hogy a vállalatot 1999 végéig privatizálni kell. Ez azonban mindmáig nem következett be, és a 2000-re tervezett megszűnésre sem került sor. Tovább is létezik, most már elsősorban a Szabadság Rádió ázsiai irányultságú adásaira fordítva a fő gondot. Meglehetősen háttérbe szorult Kelet-Európa, amelyben a figyelem középpontjába csaknem kizárólag az oroszok és a hajdani Szovjetunió területén élő kis népek kerültek.

Münchenben már csak az idősebbek emlékeznek rá, hogy működött az Angol Kertben egy rádióállomás, amely évtizedekig küzdött a szovjet uralom és a kommunista elnyomás ellen. A vállalat a hatóságokkal és a lakossággal ápolt jó kapcsolatok ellenére is némely körökben idegen testnek számított, még ha az ott maradt rádiósok túlnyomó többsége sikerrel illeszkedett is be a helyi társadalomba. A városi nép is megbékélt velük, és ma már nyomuk sincs a hajdani fenntartásoknak. Az elmúlt tíz esztendő során a volt szabad európasok részben a bajorországi Münchenben, részben a mai prágai központban, részben származási helyükön gyűlnek össze, ha ünnepelnek vagy emlékeznek.

A cseh fővárosban került sor a SZER megalapítása ötvenedik évfordulójának megünneplésére. A 2001. május 4-én rendezett jubileumi ünnepséget a SZER/SZR elnöke, Thomas A. Dine nyitotta meg, üdvözölve a Václav Havel köztársasági elnökkel az élen megjelent vendégeket, és méltatva az intézmény fél évszázados működésének je-

lentőségét. Beszédét azzal zárta, hogy e rádióműsorokra mindaddig szükség lesz, amíg a népek nem tudják ügyeiket az emberi, állampolgári, nemzeti jogok tisztelete szellemében intézni. A cseh államelnök is beszélt, majd felolvasták az eseményre érkezett üdvözlőleveleket. Az ünnepség végén Prága katolikus érseke, Miroslav Vlk bíboros megálldotta a megjelenteket.

Ezt megelőzően, 1996 márciusában Warren Christopher amerikai külügyminiszter látogatta meg a rádiókat, július 4-én pedig Hillary Clinton, az amerikai elnök felesége járt Prágában, és élő műsorban szólt a hallgatókhoz.

Washingtonban, 2001. június 21-én az Egyesült Államok szenátusában is megemlékeztek a müncheni adások megindulásának ötvenedik évfordulójáról. A törvényhozók előtt Thomas A. Dine idézte fel a SZER történetének fontosabb mozzanatait és működésének eredményeit.

Varsóban 1992. május 8-án a müncheni lengyel műsor megindulásának negyvenedik évfordulójára emlékeztek. József Glemp bíboros-primás misét mondott. Lech Walesa államelnök és Jan Olszewski miniszterelnök fogadta a SZER küldöttségét. Walesa a SZER szükségességére hívta fel a figyelmet. A többi között azt mondta, hogy a lengyel sajtó tanulhatna tőle.

Közben Münchenben szorgos munkát végeztek azok, akik a rádiók távozása után az állásukat veszített alkalmazottak igényeinek méltányos kielégítésével és ügyeik intézésével foglalkoztak. Közéjük tartozott egy személyi ügyeket intéző bizottság, egy müncheni ügyvédi iroda és néhány német alkalmazotti szakszervezet. Az európai alkalmazottak nyugdíjukhoz a hajdani munkaadók által létesített pénzalap kezelésével megbízott svájci biztosítótársaság révén jutottak. Az Amerikában élők nyugdíját ottani pénzintézet folyósította. Az ezzel kapcsolatos müncheni tevékenységben magyar részről Rajki László vett részt, a német szakszervezeti közreműködésben pedig László László.

A prágai központ működése az idők folyamán tágult. 1998 októberében megindult az iraki, majd valamivel később az iráni adás, amely napi félórás hírekből állt. A bővítés az afganisztáni adások megindulásával kezdődött, beleértve azt a körülményt, hogy ez utóbbi műsorok is különféle nyelveken folynak. Thomas A. Dine egy 2002. november eleji körlevele szerint 33 különféle nyelven hallhatók az adások. Ezek közül 18 az iszlám lakosságnak szól. A kilencvenes évek végén a cseh hatóságok attól tartottak, hogy iszlám terroristák merényletet követnek el az intézmény ellen, a Prága belső részében működő rádiónak külső kerületekbe való áthelyezését ajánlották. Kerestek is, de nem találtak megfelelő helyet, a rádió sem kívánt költözni, így hát maradt minden a régiben, talán azért is, mert az illetékesek véleménye is megoszlott a kérdésben.

Ha nyugati magyar körökben, de hazaiakban is, szóba kerül a Szabad Európa Rádió, olykor felvetődik a kérdés, miért kellett a magyar osztálynak immár tíz évvel ezelőtt megszűnnie, és miért nem működhetett tovább, mint a többi hasonló helyzetű országban. A magyar osztály hajdani helyettes igazgatója (véletlenül az én utódom), Halász Péter 2000 elején egy hírlapi cikkben válaszolni törekedett a kérdésre. A magyar osztály szerinte „olyan feladatot vállalt, olyan szerepet osztott ki önmagára, amely nem lehetett az övé. Amíg annak előtte személyi csatározások ingoványát gondosan elkerülte, és – a forradalom után! – a szabad Magyarország hangját nem követelte önmagának, most szabad utat engedett műsorába azoknak, akik azt maguknak vindikálták. Belebonyolódott a pártpolitikai útvesztőkbe, hagyta, hogy visszaéljenek adottságaival. Amíg a múltban egyetlen ellenségre, a diktatúrára összpontosította erejét és tevékenységét, ekkortól átengedte a terepet azoknak, akik saját egyéni törekvéseiket akarták – általa – érvényesíteni. A nem rátermett vezetés, tudva vagy nem tudva, hagyta, hogy orrá-

nál fogva kalauzolja az »új« politika veszélyes vizein. Iránytűje nem volt, vaktában, vagy még inkább félrevezetve navigált. Jéghegybe ütközött, elsüllyedt.” (Magyar Nemzet, 2002. január 15.) Ezt azért tartom érdemesnek felidézni, mert vannak, akik hallva vagy olvasva a Prágában még mindig működő Szabad Európa Rádióról és annak nemzeti osztályairól, hajlanak arra, hogy a magyar adás megszüntetését nem aktuálpolitikai megfontolásokra, helyzetmegítélésekre, hanem a politikai vezetőknek a magyarokkal szembeni közönyére, idegenkedésére, ellenérzésére, bizalmatlanságára vezessék vissza. Ma is gyakran hallani, hogy „nem szeretnek minket”.

De visszatérve a rádióval kapcsolatos századvégi eseményekre: gondoskodtak arról is, hogy ki legyen az őrzője az intézmény dokumentumainak, beleértve az adások kéziratait és hangszalagjait, valamint könyv- és irattárát. A választás a kaliforniai Stanford Egyetemen működő Hoover Intézetre esett, amelynek egyébként is igen jelentős gyűjteménye van Kelet-Európára vonatkozó archívumokból és könyvekből. E tekintetben gyümölcsözőnek ígérkező együttműködés jött létre ez intézet és több kelet-európai intézmény között. Közéjük tartozik a budapesti Széchényi Könyvtár is. Együttműködik a Hoover Intézet a Soros György által létrehozott budapesti Közép-európai Egyetemhez kapcsolódó Nyitott Társadalom Archívummal, amely a Szabad Európa Rádió hajdani magyar kutatóosztálya gyűjteményét kapta megőrzésre.

Az Országos Széchényi Könyvtár rendezte meg 2000. október 5–6-án a Budavári Palota F épületében azt az emlékülést is, amelyen a magyar műsor megindulásának közelgő ötvenedik évfordulója alkalmából a majd fél évszázad előtti és utáni eseményekre emlékeztek a meghívottak, köztük a rádió ez alkalomra Budapestre utazott hajdani munkatársai, valamint a prágai központ három igazgatósági tagja, köztük A. Ross Johnson elnök. A megjelenteket Monok Ist-

HAJÓTÖRÉS

ván, a könyvtár igazgatója, a kormány részéről Körösi Orsolya, a nemzeti kulturális örökség minisztériuma helyettes államtitkára és Peter Tufo, az Egyesült Államok budapesti nagykövete köszöntötte. Körösi Orsolya azt mondta, hogy a SZER műsorai a „jelképessé növekvő sajtószabadságot jelentették a hallgatók számára”, az amerikai kormány képviselője szerint „a rádió munkatársai az igazság hirdetői voltak, s nem az amerikai kormány álláspontjának szócsöve”. A budapesti Poprády Géza, Nagy Zoltán, Simándi Irén, valamint a müncheni Rajki László a könyvtár SZER-gyűjteményéről és annak kutathatóságáról adott tájékoztatást. A SZER hajdani munkatársai közül többen emlékplakettet és díszoklevelet kaptak, majd Hanák Gábor megnyitotta a rádióról a könyvtár által szervezett kiállítást. A második

napon több előadás hangzott el a rádió történetének különböző részleteiről és vetületeiről. A moderátor szerepét András Károly és ez írás szerzője látta el. Hadd váltsak most egyes szám első személyre: a délelőtti folyamán András Károly, délután én vezettem a beszélgetést. András a rádió megalkulásának előzményeiről és az ötvenes évekről beszélt, én pedig a folytatásról, a hatvanas és hetvenes évek történetéről. Kovács Carlo a kutatóosztály működését és problémáit ismertette. A két amerikai előadó, a politikai osztály hajdani vezetői közül Paul Henze az ötvenes évek, Ralp Walter a hatvanas és hetvenes évek műsorpolitikájáról tájékoztatót. A délután folyamán Büky Barna a nyolcvanas évek rádiós történetét elemezte, Skultéty Csaba a hírosztály működésére pillantott vissza, és mint annak egyik szakértője, érintette a kisebbségi ügyek kezelését a magyar műsorban. Juhász László bécsi tudósítóként nyert tapasztalatait ismertette. Kovács K. Zoltán a falusi és a magyar paraszti problémákat tárgyaló műsorokat idézte fel. Végül az amerikai A. Ross Johnson pillantott vissza az amerikai műsorpolitikai elgondolásokra és érintette a megszűnést is, de nem adva, vagy nem tudva választ adni a megszűnés valódi okaira. (Gergelyffy Sándor utólag írásban küldte el külpolitikai kommentátorként szerzett tapasztalatait.) Mint levezető elnök én zártam be az eszmecserét, annak a reménynek adva hangot, hogy az ötvenedik évforduló nem múlik el nyomtalanul, és a felelős politikusok, valamint a nemzetközi sajtó, majdan a történelem, az intézmény munkáját érdemének megfelelően, igazságosan ítéli meg.

A SZER volt magyar munkatársai 2001. október 6-án ünnepelték meg az ötvenedik évfordulót, emlékezve 1951. október 6-ára, amikor a müncheni adás megindult. A megemlékezés katolikus szentmisével és ökumenikus imával kezdődött a bogenhauseni Szent György-templomban. A misét a katolikus műsorok hajdani szerkesztője, Frank Miklós mondta, szentbeszédében méltatva a SZER magyar osztá-

lya munkáját. A mise végén Lázár Enikő müncheni református lelkész nő mondott ökumenikus imát.

A templomi szertartást 52 hajdani munkatárs és többek családtagjai részvételével baráti találkozó és közös ebéd követte a katolikus misszió házában nagytermében, amelyet Cserhádi Ferenc plébános bocsátott az ünneplők rendelkezésére. Házigazdaként ő üdvözölte a résztvevőket, külön német nyelven a magyarul esetleg nem tudó családtagokat. Utána Gyarmathy György müncheni magyar főkonzul és a Bajor Újságíró-szövetség egy elnökségi tagja köszöntötte a jubiláló volt rádiósokat. Ramsay Győző a budapesti Széchényi Könyvtár igazgatójának és a rádiós gyűjteménnyel foglalkozó két főmunkatársának üdvözlését és jókívánságait tolmácsolta. Azután a találkozó szervezője, László László beszélt, majd András Károly mondta el, a rádió előtörténetének több kevésbé ismert mozzanatát ismertetve, hogyan lett a SZER munkatársa. Végül Halász Péter és e cikk szerzője elevenített fel rádiós emlékeket.

Talán itt érdemes emlékeztetni arra a jelentős munkára, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Társaságának vezetője, Hanák Gábor és Simándi Irén gyűjteményi referens, valamint a könyvtár más munkatársai végeznek annak érdekében, hogy a Szabad Európa Rádió minél több magyar dokumentuma fennmaradjon és a nemzeti könyvtár gyűjteménye minél gazdagabb legyen. Figyeljük és munkájuk nemcsak arra terjed ki, hogy a gyűjtemény a lehető legteljesebbé váljék, hanem arra is, hogy a modern technika felhasználásával minél jobb állapotban maradjon fenn és álljon a majdani kutatók, történészek rendelkezésére.

A Szabad Európa Rádió magyar dokumentumainak gyűjtése és megőrzése három helyen történik. Az imént említett Országos Széchényi Könyvtárban, a budapesti Nyitott Társadalom Archívumban és a Magyar Rádió dokumentációs osztályán.

A legkorábban a Széchényi Könyvtár jelentkezett azzal a szándékkal, hogy hajlandó az akkor, 1993 októberében már megszűnőben lévő magyar osztály archívumának átvételére és megőrzésére. 1995 nyarán, amikor A. Ross Johnson az OSZK-ba látogatott, megtörtént az első érdemleges megbeszélés a részletekről. Újabb két év telt el, amíg megállapodásra sor került. 1997. május 22-én a könyvtár szerződést kötött a Szabad Európa Rádióval anyagainak átvételéről, feldolgozásáról és hozzáférhetőségének biztosításáról. A megállapodás aláírására ünnepélyes külsőségek között került sor. Magyar Bálint akkori művelődési miniszter és Donald Blinken amerikai nagykövetet jelenlétében az OSZK részéről Poprády Géza főigazgató és A. Ross Johnson írta alá a megállapodási okiratot.

Ez aktuson felolvasták Bill Clinton elnök 1997. május 22-i keltezésű levelét, amelyben méltatta a rádió sok évtizedes tevékenységét, megállapítva, hogy „a SZER nagyrészt fontos információk forrása volt, másrészt kapcsolat a Nyugattal”. Szerencsének nevezte az elnök, hogy a magnószalagok megőrizték „a magyarok demokráciáért vívott küzdelmét. E szalagok a magyar kulturális örökség és a magyar történelem különleges részét alkotják”. Hozzá kell tenni, hogy az OSZK-nak juttatott dokumentumok az eredetiek másolati példányai.

Poprádi Géza beszámolójában a SZER működésére és tevékenységére vonatkozó teljes anyagot három csoportra osztotta. 1. A szervezettel, belső működésével, irányításával, napi munkájával kapcsolatos dokumentumok. Ezek az amerikai Kongresszusi Könyvtárba vagy a Hoover Intézetbe kerülnek. 2. A háttéranyagok, elemzések, a sajtóban megjelent cikkek, szamizdat kiadványok őrzési helye a Nyitott Társadalom Archívuma. 3. A műsorok szöveg- és hanganyagát az OSZK őrzi. (Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1999 (2) februári szám.) Ez utóbbiak szakszerű megóvásával az OSZK-n belül a mikrofilmtár és a történeti in-

terjük tára foglalkozik. 1997. július 15-én Poprády Géza és A. Ross Johnson közös felhívásban fordult a SZER egykori magyar munkatársaihoz, hogy az esetleg birtokukban lévő műsorszalagokat vagy kéziratokat bocsássák a gyűjtemény rendelkezésére. Nincsenek adataim arra vonatkozóan, hogy ennek a felkérésnek hányan tettek eleget, feltételezhető azonban, hogy kevesen, mivel legtöbben valószínűleg úgy gondolják, hogy majd csak haláluk után kerüljenek ezek az anyagok a könyvtár birtokába.

1999. május 5-én a SZER részéről A. Ross Johnson meglepéssel nyugtázta az OSZK példás munkáját és a vele kialakult kiváló együttműködést. Szerinte a magyar rádiós archívum kezelése és megőrzése hozzáértő kezekbe került. A könyvtári munkatársak nagy lelkesedéssel és odaadással látják el feladatukat. Sok jeltől ítélve a SZER volt magyar alkalmazottai is úgy vélik, hogy hajdani munkájuk termékeit a könyvtár nagy gonddal őrzi és kezeli. Az OSZK jelenlegi főigazgatója, Monok István irodalomtörténész, elődjéhez hasonlóan minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy a SZER magyar osztályának iratanyaga jó és használható állapotban maradjon fenn, álljon a kutatók rendelkezésére és alkalmasint bővüljön, annak folytán, hogy a jelenleg még a volt alkalmazottak magángyűjteményeiben lévő anyagok is a könyvtár állományába kerülnek.

A Soros György által létrehozott Nyílt Társadalom Archívum a volt magyar kutatóosztály iratanyagát őrzi. A Rév István történész és politológus által vezetett intézmény a VI. kerületi Eötvös utcában kezdte meg működését, 1995 októberében. Később átköltözött az ugyancsak Soros által alapított Közép-európai Egyetem belvárosi, Nádor utcai épületébe. Az átköltözés indokai közé tartozott, hogy az egyetem tanárainak és hallgatóinak nagy hasznára lehet a gazdag rádiós archívum. A gyűjtemény az amerikai állam tulajdona, amelyet a Soros Alapítvány 50 évre megőrzésre

vett át, gondoskodva az anyag konzerválásáról és a kutatás céljaira való alkalmasságáról. Az archív anyagokon kívül ide került a müncheni és New York-i rádiós könyvtár nagy része, főleg az angol és orosz nyelvű könyvek.

Végül a harmadik jelentős gyűjteményt a Magyar Rádió dokumentációs osztályán őrzik. Ez – az osztály két munkatársa, Vámos György és Katona Judit közreműködésével – a koblenzi Német Szövetségi Archívumból került Budapestre. Az 1956. október 19-e és november 12-e közötti magyar rádióadásokat tartalmazza. Erről kezdetben feltételezték, hogy azt az ötvenhatos forradalom napjaiban sugárzott műsoranyagot tartalmazza, amelyet a rádióknak 1956 végén az úgynevezett Adenauer-bizottság rendelkezésére kellett bocsátania, hogy megvizsgálja a SZER helyenként súlyos bírálatban részesített 1956 őszi műsorpolitikáját. E feltételezés téves volt, mert a koblenzi tekerceken adási zajok, recsegések, hangerősségi változások is hallhatók voltak, viszont az Adenauer-bizottságnak küldött tekercek a stúdiófelvételek tisztán hallható másolataiból álltak. Ezt én is megállapítottam, amikor Münchenben a két budapesti rádiós révén meghallgathattam néhány hangfelvételt. Feltételezhető tehát, hogy a koblenzi tekercek a szóban forgó ötvenhatos műsoroknak a németországi rádiólehallgató (monitoring) szolgálat által annak idején készített felvételeket tartalmazzák. Ez természetesen nem von le semmit e hangdokumentumok értékéből és használhatóságából, az eredetivel azonosnak tekinthetők.

Végül néhány szó a Szabad Európa Rádió volt alkalmazottainak, pontosabban azok egy csoportjának eddig egyetlen közös állásfoglalásáról. 2002. augusztusában Budapesten élő néhány volt belső és külső munkatárs szükségét érezte annak, hogy a magyar állampolgár hajdani müncheni rádiósok is véleményt nyilvánítsanak egy a hazai közéletet is foglalkoztató kérdésben: a magyar sajtó állapota megítélésében. Azt észlelték, hogy a baloldali

MSZP–SZDSZ-kormány hatalomra lépése óta szaporodnak a sajtót érintő nyugtalanító jelek. Úgy vélték, hogy ebben a SZER volt alkalmazottai is nyilváníthatnának véleményyt. Ennek négy hónapig tartó fontolgatása és szervezőmunka után, 2003. január végén közös nyilatkozatra szánták el magukat.

Ebben megállapították, hogy a sajtónyilvánosság torzulni kezd és pártfüggővé válik. A független tájékoztatás nem tud kibontakozni, a magánkézben lévő médiában politikai nyomásgyakorlás érvényesül. Megnehezül a való tényekről történő hiteles tájékoztatás, szűkül a hivatalostól eltérő nézetek kifejezésének lehetősége. Az aláírók véleménye szerint a politikai értékrendszer pluralizmusát csakis az információ szabad és független áramlása biztosíthatja. A nyilatkozat azzal fejeződik be, hogy „az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén meg kell teremteni a kiegyensúlyozott köztájékoztatást, amely garantálja a civil társadalom egészének képviselését, és megfelelő teret biztosít a mindenkori hatalom bírálatainak”. E nyilatkozatot 49-en – volt müncheni belső és külső munkatársak, valamint néhány budapesti rokonszenvező – írták alá.

BORBÁNDI GYULA

X328.A

Cím A KORMÁNYZATI TAKTIKÁZÁS CSŐDJE*

K. Bod Péter Ákos

A mikor a magyar gazdaság mai gondjaival szembenézünk, jól láthatjuk, miként is jutottunk ide. A teljesítményekkel arányban nem álló, voks-vételi indíttatású osztogatás és a gazdasági fejlesztés elhanyagolása együttesen idézte elő a mostani állapotokat. A következmények nem lephetnek meg minket, hiszen egy évvel ezelőtt kellő pontossággal előre jeleztük, hogy komoly gondok lépnek majd fel.

Gazdaságunk állapota egy év alatt sokat romlott; találó az, ahogy egy friss tanulmány címe fogalmaz: „A magyar beteg”. A cím frappáns, noha szerintem nem a magyar gazdaság, nem is a társadalom beteg, hanem máshol keresendő a gondok forrása. Ám van valami, ami talán fontosabb is, mint a gazdaság aktuális állapota. Ez pedig az Európai Unión belüli induló pozíciónk kérdése. Mondhatnák, hogy a magyar gazdaság tartalmilag ma is, sőt már jó ideje, része a gazdasági integrációnak. Ez igaz; sokan elmondtuk, hogy az aláírás aktusával ugyan valóban nagy változás áll majd be államjogi viszonyainkban, de a mindennapi élet és a gazdasági folyamatok szempontjából 2004 májusa szembeötlő változást nem hoz. Hazánk besorolódik egy új társaságba, és egyáltalán nem mindegy, hogy ott milyen helyet foglal el. Hogy példát hozzak: mint egykori „Ratkó-gyerek”, gimnazistaként igen nagy létszámú osztályra kerültem (negy-

* Bod Péter Ákos és Matolcsy György írása a IX. Polgári Gondolán (2003. szeptember 27.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

elemzés

mfj

venhatan kezdtük a középiskolát), és bizony akinél az elején egy-két rossz felelet becsúszott, az jó ideig a gyengébb tanulók közé sorolódott, hiszen ilyen nagy osztályban nem volt könnyű korigálni, bizonyítási lehetőséget kapni. Nos azzal, hogy hazánk nem egy szűkebb kör részeseként, nem az eredeti „visegrádi” négyes csoport tagjaként nyer bebecsáztatást az unióba, mivel az egyszerre tíz taggal bővülő, némileg hasonló szituációt él át. Fontos a mai hírnév, jó ideig rajtunk marad a legelső időkben megszerzett osztályozás. Jól tudja mindezt a többi nemzetek is. Látjuk, a széthúzásra nem kevésbé hajlamos lengyelek miként cselekednek határozottan azzal a céllal, hogy a térség középhatalmi nemzeteként kerüljenek be az európai és az euroatlanti csapatba; iraki szerepvállalásuk nyilvánvalóan e stratégiai törekvésnek tudható be. De idézhetnénk az észteket is, akik a modern és gyorsan modernizálódó, tudásra építő kis mintanemzet szerepét öltötték fel – ez ideig komoly sikerrel. Kérdés most tehát az, hogy vajon a magyar gazdaság, társadalom milyen állapotban, miféle stratégiával felszerelve lép be e tízes csoport tagjaként az immár 25-re bővülő nemzetközösségbe. Versenyképességi helyezésünk még mindig elég jó az elmúlt évek fejlődése alapján, de már megjelent a visszacsúszás a nemzetközi minősítőlistákon. Nem kétséges, hogy 2003 adatai alapján a jövő évi rangsorban még hátrább kerülünk. A hitelkockázati besorolásunk Szlovénia mögé és Lengyelország, Csehország elé helyez minket, de már a kockázatelemző ügynökségek is érzékelték a folyó fizetési mérleg és az államháztartás komoly deficitjét, a gazdasági növekedési ütem lassulását, az államadósság újbóli növekedésnek indulását. Eddig az egész térség ígéretes jövője, a csatlakozásból adódó esélyek megerősödése a régió többi állammal együtt megemelte a magyar besorolást, de a politikai zajok, a gazdasági botrányok és a száraz gazdasági adatok előbb-utóbb felhívják magukra a figyelmet. A Transparency International szervezetének felmérése szerint korrupció

viszonyaink minket az olaszok mögé helyeznek, de mai besorolásunk kevésbé előnytelen, mint a görögöké. Félő azonban, hogy majd a jövő évi sorrendben az év eseményei alapján e téren is hátrébb csúszunk. Márpedig zaj és botrány van elég. A Financial Times ugyan ritkán foglalkozik velünk, ám legutóbb a brit sajtó kénytelen volt így fogalmazni: a magyar elit éretlen. Az, hogy a politikában gyakori a felelőtlen, gyerekes megszólalás, nem újdonság nekünk. Most azonban a külvilág is érzékeli, hogy olyasmik esnek meg nálunk, amik méltatlanok egy teljes jogú uniós tagország elitjéhez.

Az elit szónál egy kissé időznék, mert – ahogy látom – bajaink nagy része éppen azzal a befolyásos, döntéshozó, közvélemény-formáló körrel kapcsolatos, amelyre a szociológia (de nem a mi mindennapi nyelvünk) az elit szót alkalmazza. Ami a gazdaságirányító „elitet”, az állami gazdaságpolitika formálóit illeti, a leginkább szembeötlő jelenség a koncepciótlanság. Van, aki nem is bánna, ha a kormányzat nem dolgoz ki nagyra törő terveket, s inkább hallgat a józan észre és a jó tanácsokra. Nálunk azonban nem ez a helyzet. Hatalomra kerülése óta ez a kormányzat – bevalottan és szinte hivalkodóan – rövid lejáratú programokkal, hirtelen kigondolt és hamar felejtett ötletekkel operál. A sok improvizálás során azonban odavész az irány, és beáll az, amit kommunikációs zavarnak hívnak: a miniszterelnök bejelent valami jót, amit azután az osztályvezetői rangú szóvivő korrigál, akit a pártközpont helyesbít, és így tovább. A rugalmasság lehet erény, a koncepciótlanság nem az. Akinek nincs képze a múlttól, áttekintése a jelenről, elgondolása a lehetséges és kívánatos jövőről, az a hangosan hirdetett ötletek befolyása alá kerül. Ilyen volt az a hírhedt eset, amikor a nagyvállalkozók a forint túlzottan érzett erőssége miatt a nemzeti valuta leértékelését követelték nagy hangon a kormánytól. A kormány engedett, és a Magyar Nemzeti Bank – érezhetően kelleetlenül,

meggyőződés nélkül – belement abba, hogy a forint hivatalos középárfolyamát két és fél százalékkal a gyengébb oldal felé elmozdítsák. Mint tudjuk, árfolyamrendszerünk olyan, hogy a hivatalos középérték körül jelentős (plusz és mínusz 15 százalékos) sávban ingadozhat a nemzeti valuta kereslete és kínálata; a bejelentést követően a forint nem két százalékkal, hanem annak többszörösével gyengült. A nagyfokú leértékelődésből a hírek szerint sokan nagy hasznot húztak; hogy vajon kormányzati kiszivárogtatás vagy egyéb bűnös machináció történt-e, azt még vizsgálják. Sajnálatos, hogy a pénzügyi hírek mind gyakrabban a bűnügyi hírek társaságában jelennek meg. De visszatérve a programtalanság káros következményeihez: most zajlik a szemünk előtt egy hasonló improvizálás. A nagyhangú munkaadói körök 200 ezer közalkalmazott elbocsátásában vélték megtalálni azt az eszközt, amellyel a magyar versenyképesség helyreáll. A kormány pedig – hiszen láthatóan nincs stratégiai elgondolása a közigazgatás távlatos irányairól, az államháztartás nagy kérdéseiről – engedelmesen követi a tanácsot. Noha éppen egy éve emelte meg – a gazdaság teherviselő képességét meghaladó mértékben – a tisztviselői, alkalmazotti béreket, ezzel is vonzóbbá téve a közszolgálatot. A most feltöltött álláshelyekre azonban jövőre csökkentést mondtak ki. Ez a gyatra kormányzati teljesítmény és a magyar gazdaság által korábban megszerzett előny folyamatos felmorzsolódása valóban felveti a társadalmi elit minőségének kérdését.

A politikai közbeszédbe egy szocialista politikus meglepő bejelentése (elszólása? nyelvbotlása?) kapcsán nemrég benyújtott az előző állampártból visszamaradt nomenklátúra ügye. Bár később hallottunk olyan véleményt, hogy az illető politikus asszony igazából a klientúrára gondolt, azt hiszem, fontos ügyre tapintott rá. A nomenklátúra (a korábbi „párt-hatásköri lista”) minden rendszerváltoztató országban előnyös pozícióból indult a demokráciára és piacgazda-

ságra való áttérés (visszatérés) pillanatában – ezt tudtuk, ennek elkerülhetetlenségével tisztában voltunk. Azt azonban el lehetett várni, hogy a korábbi monopolisztikus hatalomgyakorlás megszűntével az előző rendszer kedvezményezettjei mind erősebb versenyhelyzetbe kerüljenek, és a polgári fejlődés menetében a volt nomenklatura megszűnjön, feloldadjon, elenyésszen. Azt is lehetett tudni, hogy ha egy országban a rendszerváltozás elakadt vagy igazából ki sem bontakozhatott a maga tiszta mivoltában (mint 1989 után Romániában), ott a volt pártállami kapcsolatok tovább élnek, és tartósan rátelepednek a gazdasági, üzleti, társadalmi életre, míg a sikeresebb rendszerváltozás éppen e társadalmi képződmény (a régi „elit”) gyors szétbomlását hozza magával, és egyben feltételezi is. Mert a nomenklatura továbbélése nemcsak politikai okokból kifogásolható. Nemcsak etikai ellenérzésünk fakadhat abból, ha a korábban hatalmi pozíciót elfoglalók az új rendszerben is megkaparintják a befolyás és gazdasági erő kulcspozícióit. Ennek a társadalmi képződménynek a továbbélése komoly hatékonysági gondokat is felvet. Amint a dzsentrí időszak urambátyámviszonyai a haladás gátját alkották, ugyanúgy fékezi a felemelkedést a volt szocialista országokban az elvtársi kapcsolatok masszív továbbélése. Pedig – emlékezhetünk – társadalomtudósok és politikusok azt hirdették 1990-ben, hogy a gyors rendszerváltozás érdekében nyugodtan el kell fogadnunk a bármilyen eredetű tulajdonosi réteg kialakulását, akkor is, ha a privatizáció gyorsasága a régi elit átmentésével jár is, mert a tényleges tulajdonos úgyszólván igazi tőkés módjára fog viselkedni. Nos, Marxnak megint csak nem lett igaza: az elvtársból átvedlett urak igen nagy része nem polgárként cselekedett gazdasági, politikai döntéseiben, társadalmi viszonyaiban. Láthatóan sokaknak nem az anyagi léte határozta meg a tudatát, hanem fordítva: ideológiai (és személyes) kötődései erősebbnek bizonyulhattak, mint a versenylvű, teljesítményelvű piacgazdaság normái. Te-

gyük hozzá: a nómenklatúra gazdasági szereplőként nem ritka a térség más országaiban sem, sőt más kontinensen sem. A harmadik világban is bizony gyakori az, amire a crony capitalism (haverok kapitalizmusa) elnevezést alkalmazzák. De ott is, miként nálunk is, hatékonysággyengítő képződményről van szó, mert jelensége lerontja a verseny nyíltságát, hatásfokát, korrumpálja a közéletet, megnehezíti az ország egészséges nemzetközi bekapcsolódását.

2002 után számos jel szerint nálunk – és talán sokkalta erősebben itt, mint a térség más sorstárs országában, leszámítva természetesen a Balkán országait és a volt szovjet utódállamokat – a nómenklatúra visszatért. Látjuk, érezzük: igyekszik visszahozni a kádári korszak számos örökségét, beidegződését. Tessék csak végiggondolni az elkent konfliktusokat. Vagy a vagyonfelélést, a külföldi adósságra hagyatkozást, a jövőfelélést. Ám most mégiscsak 2003-at írunk, és nem 1980-at. Ezért azt kell gondolnunk, hogy mivel a régi hálózatok, nem-piaci kapcsolatok továbbélése beleütközik a mai nyitott kor követelményeibe, így hamarosan és végérvényesen felszívódik ez a jelenség. Addig azonban göröngyös lesz az út. Magam a napokban egészen szélsőséges formában talákoztam a dilemmával a Szaddám Husszein utáni Irakban. Sok szakértő a korábban a világtól elzárt és szoros egypárti kontroll alatt tartott iraki gazdaság minél gyorsabb privatizálását, piacositását sürgeti, és persze megkívánja a korábbi uralkodó párt hatalmasságainak a közéletből való kiiktatását. Ám a gyors privatizáció követelése óhatatlanul ahhoz vezet, hogy a hirtelen betöltött vezető gazdasági pozíciókba a legnagyobb eséllyel éppen a volt állampárti rezsim kedvezményezettjei kerülnek.

Némileg hasonló dilemmával mi is talákoztunk 1990-ben, és nem voltunk képesek azt megnyugtatóan megoldani. A rendszerváltoztató pártok egyike (az SZDSZ) kétszer is segítségére sietett a volt állampárt utódpártjának és egyben a gazdasági nómenklatúrának: először 1992–94-

ben, amikor a Demokratikus Charta meghirdetésével kiengették a politikai karanténból, majd kormányzóerőként is legitimálták a kellően még át nem alakult MSZP-t. Amely ezzel el is szalasztotta azt az esélyt, hogy egy újabb vereség nyomán megszabaduljon a nómenklatúrától és klientúrától – hiszen kormányra kerülve egy erő sem érzi olyan mértékben a szükségességét a megújulásnak, mint a választási vereség jótékony árnyékában. Másodjára pedig 2002-ben cselekedett hasonlóan az SZDSZ.

Pedig a nómenklatúra továbbélése mára nyilvánvalóan archaikus jelenséggé vált. Az Európai Unió intézményei és az üzleti körök közvélemény-formáló orgánumai egészen más szemmel néznek a teljes jogú tagországokra, azok kormányaira, az üzleti élet normáira, az ország elitjének civilizációs és szakmai képességeire, mint korábban, amikor a bátor rendszerváltoztatóknak járó tisztelet vagy a megtért volt kommunistáknak dukáló elismerés is szerepet játszott a mérceállításban. 2004 e téren valóban választóvonal lehet.

Szóljunk még egy fontos ügyről. A mostani magyar kormánypolitika taktikai lépésekkel és médiakezdeményezésekkel igyekezett pótolni a stratégiai cselekvést. Ez a taktikázó, halogató, külső nyomásoknak engedő politika sokáig nem folytatható. Az EU mint nemzetközi egyeztetéseken és alkukon nyugvó intézményrendszer ugyanis közép- és hosszú távú megállapodásokat tart érvényben, hétéves költségvetést alkot (és a mi őszinte meglepetésünkre ezeket a hosszú távú költségvetési tervekbe is tartja – holott nálunk annak idején még az 5 éves tervekben sem lett szinte semmi a tervidőszak második felére). Ebbe a szervezeti kultúrába egyszerűen nem illeszkedik az „ötletelő”, improvizáló kormányzati gyakorlat.

A stratégia hiánya már jövőre drámaian fog felvetődni, mégpedig hazánk GMU-tagsága kapcsán. Ismeretes, az EU-ba való belépésünk magába foglalja azt a kötelezettsé-

get, hogy megválnunk a nemzeti valutától, és a pénzügyi feltételek teljesítése esetén belépünk a Gazdasági és Monetáris Unióba. A belépést – amelyet a magyar kormány 2008 elejére tervez – két év viszonylagos árfolyam-stabilitásnak kell megelőznie. Ha egy ország nem tudja a meghatározott sávon belül tartani a valutáját e felkészülési időszakban, akkor a két év újból indul. Nemrégben a kormányzat azt jelentette be, hogy már az EU-csatlakozás évében, 2004 során át kíván térni arra az árfolyamrendszerre, amely a GMU-belépés előszobája, és egyben feltétele. Ám a mostani költségvetési egyensúlytalanság, a karakter nélküli, ötletszerű gazdaságpolitika mellett egyre kétségesebb, hogy valóban képesek leszünk-e megőrizni a viszonylagos árfolyam-stabilitást, és ráadásul nemcsak a minimálisan elvárt 2 év során, hanem az önként vállalt hosszabb időtávra (2004 nyara és 2008 eleje között). Ha mégsem sikerülne ez a művelet, az komoly presztízsveszteséget, hitelességvesztést hozna, és akár tőke-menekülést is előidézhetne. A részletek elemzése nélkül itt csak annyit érdemes kimondani, hogy legalább néhány évre (és nem néhány 100 napra vagy akár csak hetekre) szóló elkötelezettség szükséges a stratégiai kérdésben. Súlyos nemzetgazdasági veszélynek teszi ki az országot az ötletszerű politika.

Visszatérve hát a kiinduló kérdésekhez: frappáns ugyan a tanulmánycím (A magyar beteg), de nem a magyar gazdaság beteg. A gond az egyre anakronisztikusabbá váló hatalomgyakorlásból, magukból a hatalomgyakorlóból fakad; abból a távlat nélküli ügy-adminisztrálásból, amely idegen az Európai Unió szabálykövető világában.

BOD PÉTER ÁKOS

X328.1

NÉGY VÁLASZTÁS – KÉT GAZDASÁGPOLITIKA 2002–2004

Matolcsy György

2002 tavasza és 2004 nyara között Magyarországot négy választás és két gazdaságpolitika jellemzi. 2002 áprilisában a parlamenti választások, 2002 őszén az önkormányzati választások, 2003 tavaszán az európai uniós csatlakozásról szóló népszavazás, végül 2004 nyarán az EU-parlamenti választások adják a kétéves ciklus politikai keretét. A 2002 nyarától 2003 tavaszáig terjedő időszakban a kormány választási ígéreteit betartva keresletélénkítő gazdaságpolitikát követett. A jóléti rendszerváltásnak becézett, szerényebben inkább jövedelemközpontú gazdaságpolitika a belföldi kereslet élénkítését váltotta ki. A közszféra bérei- nek és kereseteinek emelése, a nyugdíjintézkedések, valamint a többi kiegészítő lépés politikai szempontoknak alárendelt, keresleti gazdaságpolitikát jelez. A kínálati oldalt egyetlen kormányzati lépés sem erősítette, sőt az adott időszakban a korábbi kormány által bevezetett, anticiklikus gazdaságpolitika keretében működtetett kínálaterősítő eszközöket gyengítették.

2003 tavaszától megindult a korrekciók sorozata, melyek részben rejtve, részben nyíltan a belföldi kereslet visszafogását célozzák, és a gazdaságpolitika kínálati oldalát igyekeznek erősíteni. Míután 2003-ban nem alakult ki nyílt gazdasági válság Magyarországon, hanem a makrogazdasági mutatók fokozatos romlása tapasztalható, a politika számára nem igazolható a nyílt szakítás a korábbi keresletközpontú gazdaságpolitikával. Mivel 2004 tavaszán még lesz egy választás, a kétéves időszak második gazdaságpoli-

elavres

tikája még arctalan, talán legjobban a korrekciós gazdaságpolitika jellemzi. Már nem vállalja a korábbi keresletélénkítés folytatását, de még nem is szakít nyíltan vele, hanem elvesz a keresleti és hozzáad a kínálati gazdaságpolitikai eszközökhöz.

A politika győzelme a gazdaság felett

A 2002 tavasza és 2004 nyara közötti időszakban meghatározó négy politikai választás politikai céloknak rendelte alá a gazdaságpolitikát. Ebben az értelemben ezt az időszakot a gazdaságpolitika helyére lépő politikai gazdaságtan jellemzi. 2002 áprilisában nem a gazdasági növekedés és a gazdasági egyensúly megtartása – mint két gazdaságpolitikai koncepció – ütközött egymással, hanem a nemzeti-polgári értékrend és a jóléti rendszerváltozás politikai programja mérkőztek meg. Bár a Fidesz is jóléti fordulatot, illetve európai uniós bérfelzárkóztatást ígért – ez jelent meg a következő négy évben kétszeresére emelkedő keresetek ígéretében –, azonban az MSZP programjában volt egyértelmű és világos a jóléti fordulat ígérete. A politikai programokban tehát nem gazdasági filozófiák ütköztek, hanem politikai értékrendek. A Fidesz választási programjában megjelenő nemzeti-polgári értékrend az addigi gazdaságpolitika követését feltételezte, az MSZP jóléti rendszerváltási programja mögött azonban nem volt kitapintható egy olyan gazdaságpolitika, amely annak forrásait is megjelölte volna. A választók politikai szándékokra szavaztak, a jóléti fordulatot ígérő győztes program gazdaságpolitikájáról nem. A 2002–2004 közötti négy választással jellemezhető politikai korszak jellegét már az első választás meghatározta, és a korszak egészében a gazdaságpolitikát jelentős mértékben a politikai célok alá rendelik.

A jóléti rendszerváltás programja nem csupán a baloldali politika győzelmét hozta, hanem a politika győzelmét is a gazdaságpolitika, általában a gazdasági érdekek felett. Az 1998–2002 közötti kormányzást is döntően politikai kormányzás jellemezte, mert a gazdaságpolitikai és kormányzati döntések jelentős mértékben politikai értékeknek voltak alárendelve. A gazdaság, különösen az üzleti szektor érdekei több esetben is sérültek a politikai értékek dominanciája miatt, azonban a négy év egészét tekintve egyensúlyt találunk a politikai és gazdasági értékek között. A mindenkori GDP-növekedés felét kitevő átlagkereset-emelkedés, mint gazdaságpolitikai koncepció egészen a választási év kezdetéig érvényesült, amely a keresleti és kínálati ösztönzést egyszerre alkalmazó gazdaságpolitika működését tükrözte. Az Orbán-kormány politikai koncepcióját a gazdaság terén valójában az óvatosság jellemezte: a bér, keresetek, nyugdíjak és szociálpolitikai juttatások területén egészen a választási évig inkább visszafogott volt, mintsem túlzottan költekező. 2000-től érzékelhető a változás, de ez is elsősorban a kínálatösztönzés területén: a Széchenyi terv döntően a kínálat bővítését, kisebb részben keresletbővítést (főként az otthonteremtési program keretében) hozott.

A Medgyessy-kormány politikai koncepciója ettől érzékelhetően különbözik, mert működésének első évére koncentrált azokat a jövedelmi intézkedéseket, amelyek gyakorlatilag négy év kormányzása eredményeképpen váltak volna lehetővé. Míg az Orbán-kormány a 2+2 politikai koncepció talaján állt (2 év igen óvatos költekezés után 2 év gazdaságösztönző költségvetés), addig a Medgyessy-kormány az 1+2+1 koncepciót követi (az első évben jelentős jövedelememelés, 2 év korrekció, majd a negyedik évben újból jövedelememelés és főként újabb jelentős ígéretek a következő ciklusra). A Medgyessy-kormány esetében az első év 2002 közepétől 2003 közepéig tart, a második sza-

kasz 2 éve 2005 közepéig, majd az utolsó, „osztogatás és ígéret” szakasz 2005 közepétől a 2006-os választásokig.

A fogyasztók lázadása

A 2002. áprilisi parlamenti választások lefutása és eredménye alapján számítani lehet arra, hogy a következő magyar választások során a programokat szinte kizárólag politikai és nem gazdasági értékekre alapozzák, és az ígéreték döntő hangsúlyt kapnak. A politikai értékekre épülő választási programok nagy valószínűséggel megalapozatlan ígéretre épülnek majd, amennyiben ezeket betartják, akkor az adott ciklus első évét követően jelentős korrekcióra kényszerül majd a gazdaságpolitika. Ha nem tartják be, akkor annak döntően nem magyar belpolitikai, hanem külső globális vagy európai korlátjai lesznek. A 2002-es választási győzelem jellege azt is valószínűsíti, hogy a következő választásokon nem az üzleti, gazdasági, hanem a fogyasztói szempontok győznek majd.

A 2002-es parlamenti választások a politika győzelmét hozták a gazdaság felett, az érzelmek győzelmét a racionalitás felett és a fogyasztók győzelmét a befektetők, vállalkozók felett. E győzelem mögött az 1989 utáni piacgazdasági átmenet elleni lázadás húzódik meg. A választópolgárok a gazdaságpolitikával és gazdasági forrásokkal nem alátámasztott jóléti rendszerváltás programjára szavaztak, mert így nyilvánították ki elégedetlenségüket az 1989 utáni piacgazdasági átmenettel szemben, így jelezték a politikának, hogy nem hajlandók további áldozatokat hozni a pénz, piac, befektetők és vállalkozók javára. A gazdasági felzárkózást eredményező jövőbeli gazdaságpolitikák szempontjából ez a 2002-es választás és a győzelem mögötti motivációk jelentős kockázatot hoznak a jövőben.

Két gazdaságpolitikai alternatíva

A választási győzelem után megalakult új koalíció a gazdaságpolitika szempontjából válaszút elé került. Két, egymástól élesen különböző gazdaságpolitika között választhattak, melyek mögött két gyökeresen eltérő politikai koncepció húzódott meg. Főként a kisebbik koalíciós partner részéről többen érveltek amellett, hogy az új kormány vegyen éles politikai fordulatot, hirdessen meg egy gyökeres gazdaságpolitikai váltást, hagyja figyelmen kívül a szocialista választási programban megfogalmazott jóléti rendszerváltást, és a gazdaság minden területén szakítson a korábbi kormány megoldásaival. A másik lehetőség a szocialista párt választási programjának teljesítése volt. E második esetben is több változat létezett: a jóléti programot ki lehetett volna egészíteni azonnali gazdaságpolitikai korrekciókkal, a jóléti programot a korábbi gazdaságfejlesztési vonal (Széchenyi terv) változatlan, esetleg bővített folytatásával lehetett volna folytatni és a jóléti programot azonnal össze lehetett volna kapcsolni egy legalább hároméves, hosszú távú gazdasági és szociális stratégia meghirdetésével.

Szakítás és megszorítás

Az első gazdaságpolitikai alternatíva azzal indult volna, hogy az új kormány kijelenti: a magyar gazdaság mély válságban van, az Orbán-kormánytól üres kasszát örökölt és ezért rendkívüli megszorító intézkedésekre van szükség. Ezzel az érveléssel természetesen el lehetett volna hagyni a jóléti program valóraváltását, illetve azt a távoli jövőbe lehetett volna eltolni. Ebben a változatban felelősöket lehetett volna keresni a kialakult csődhelyzetért, vizsgálatok és feljelentések kísérelhetők volna az új kormány működésének első hónapjait.

A jóléti program megvalósítása

A második gazdaságpolitikai alternatíva ezzel szemben az volt, hogy a kormány a szocialista párt választási ígéreteit valóra váltja. Ehhez nem társulhatott egy csődhelyzet bejelentése, mert akkor honnan lett volna pénz a bér- és keresetemelésekre, nyugdíjemelésre és a jóléti program többi elemére? Ebben a második változatban a megígért jóléti intézkedéseket egy olyan gazdaságfejlesztési programmal lehetett volna kiegészíteni, amelyet az Orbán-kormány a Széchenyi terv keretében követett. Elég lett volna a Széchenyi terv pályázatainak folytatása, sőt bővítése és azok „államosítása”: akár a név megtartásával, akár átkezesrel az új kormány magához válthatta volna a gazdaságfejlesztés koncepcióját, programjait és pályázatait. A jóléti lépéseket ki lehetett volna egészíteni 2002 kora őszen egy olyan legalább hároméves gazdaságpolitikai programmal, amely az adórendszer valamennyi elemére kiterve, bekapcsolva a közigazgatási és az egészségügyi reformot, valamint az EU-csatlakozási stratégiát, az üzleti szektor számára a jóléti intézkedéseket kiegyensúlyozza. Ekkor, 2002 őszen – már a jóléti intézkedésekkel egy időben – a hároméves gazdaságpolitikai program egyes elemeit azonnal be lehetett volna vezetni, másokat 2003. január 1-jétől, megint másokat 2003–2004-re ütemezve lehetett volna előre jelezni. Végül, volt egy olyan változat, amikor a kormány teljesíti a választási programban tett jóléti intézkedéseket, de ezek forrását részben a korábbi gazdaságfejlesztési programok leállításából teremti elő, részben arra számít, hogy az önkormányzati választások, valamint az európai uniós népszavazás után gazdaságpolitikai korrekciót hajt végre, és ennek többlet költségvetési bevételéből fedezi a korábbi évben meglépett jóléti intézkedések forrásait.

Döntés a gazdaságpolitikáról

Az új koalíciós kormány 2002 nyarán elvetette az első alternatívát. Világos döntés született arról, hogy – a könyvek átvizsgálása után – nem találtak pénzügyi csődhelyzetet, a gazdaság azon a pályán van, amelyen a választási kampányban valamennyi párt találta (az akkori ellenzéki pártok szerint a gazdaság igen jó helyzetben volt), és ezért nincs szükség pénzügyi megszorító csomagra. Ezzel az első alternatíva elesett. A kormány a második változat mellett döntött: a két száznapos program keretében teljesítette választási ígéreteit, a jóléti programot.

A döntés azonban nem terjedt ki a gazdaságfejlesztési programok folytatására, illetve bővítésére és nem jelentettek be egy olyan középtávú gazdaságpolitikai programot sem, amely a jóléti intézkedések versenyképességet rontó hatását az adórendszer, infrastrukturális fejlesztések, K+F, valamint a kis- és középvállalkozások fejlesztése területén kiegyenlítette volna. A Széchenyi terv pályázatainak egy részét leállították, de inkább kivonták a pénzt a pályázatok mögül: ezzel a gazdaságfejlesztési motor 2002 őszén és telén leállt. Nem kezdtek új infrastrukturális programokba, sőt, a 2002 őszén elfogadott 2003-as költségvetésben erőteljesen megnyirbálták a K+F forrásokat. Az Európa terv hitelforrásai a vállalkozók számára nem voltak vonzóak, mert a hazai vállalkozások döntő többségének a tőkejuttatás és nem a hitel jelentett volna segítséget. A döntés tehát a jóléti program önmagában történő megvalósítását jelentette, gazdaságfejlesztés és középtávú gazdaságpolitikai program meghirdetése nélkül.

A döntés környezete

Az új koalíciós kormány döntést meghatározó politikai, társadalmi és gazdasági környezet elemzése igen tanulságos. A környezet legfontosabb eleme az időkeret. A négy választás közül 2002 tavaszán még csupán az első – bár a legfontosabb – zajlott le: a parlamenti választás. Még hátra volt a 2002 őszi önkormányzati választás, majd a 2003 tavaszán esedékes EU-népszavazás, és valahol az időkeret végén az európai uniós parlamenti választás. Ebben az időkeretben a gazdaságpolitikai vonal meghatározását politikai szempontok uralták. A politika oldaláról alig lehetett volna igazolni egy olyan gazdaságpolitikát, amely csődhelyzetet jelent be, erre hivatkozva eláll a választási programban megígért jóléti lépésektől, sőt komoly megszorító intézkedéseket vezet be.

Ugyancsak a második változat, tehát a jóléti lépések felé terelte a döntést az is, hogy kipattant a „D 209-es ügy”. Ez megrengette a miniszterelnök személyes tekintélyét, akinek a túlélésre egyetlen esélye maradt: népszerűségének növelése. A miniszterelnök személyes népszerűsége egyben a kormány népszerűségét is jelentheti a jóléti program valóra váltása, mégis elsősorban a miniszterelnököt erősítette meg. Elgondolható, hogy a parlamenti választások után, az önkormányzati választások előtt egy politikai-erkölcsi válsághelyzetben a gazdasági válság, csőd, majd egy megszorító csomag bejelentése milyen társadalmi hatásokkal járt volna.

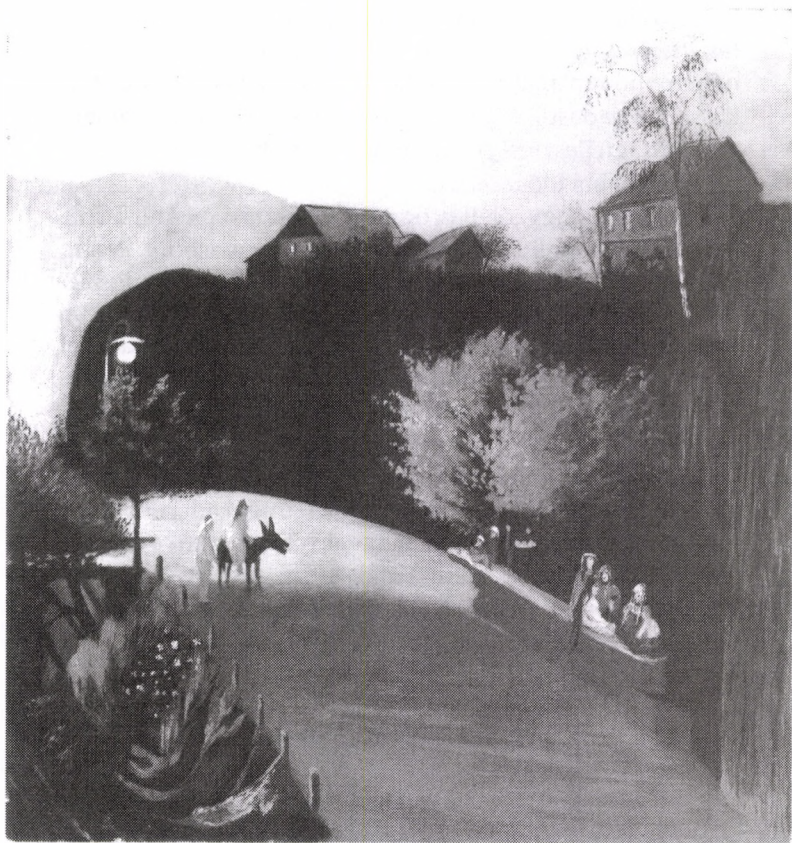
Ezt erősítette az a társadalmi közhangulat, amely a 2002. áprilisi parlamenti választásokon vesztés nemzeti-polgári oldal körében alakult ki. A választások végeredményét és tisztaságát igen sokan megkérdőjelezték, a korábbi kormányzó párt választási vereségéhez vezető ellenzéki kampány hangneme, stílusa és módszerei sokakban keltettek olyan indulatot, amely egy Bokros-programhoz

hasonlítható megszorító csomag esetén nyíltan a felszínre törhetett volna.

Valamennyi politikai szempont a második gazdaságpolitikai változat követését indokolta. A jóléti program valóra váltása azonban további változatokat nyitott meg: a gazdaságfejlesztés és egy középtávú versenyképességet erősítő program kérdését vetette fel. Az igazi kérdés nem is az, hogy az új kormány miért döntött a pénzügyi csőd és megszorító csomag helyett a jóléti program megvalósítása mellett, hanem az, hogy azt miért nem egészítette ki egy gazdaságfejlesztési (vagy) és egy versenyképességi programmal?

Az első ok valószínűleg a meglepetés. Az új kormány szakértői hálózatát és későbbi főtisztviselői körét váratlanul érte a választási győzelem. Bár voltak kidolgozott programok, azonban ezek nem álltak össze gazdaságpolitikává, mert a választási győzelmet többségük valószerűtlennek tartotta. A választási programok egyébként is a politikai ígéretekre koncentráltak, mögöttük nem volt gazdaságpolitikai koncepció.

A gazdaságfejlesztési és a versenyképességi program elmaradása annak is volt köszönhető, hogy a korábbi kormányzatban felépített gazdaságirányítási struktúrát az új kormány megváltoztatta. Az Orbán-kormány a gazdasági minisztériumot állította a gazdaságpolitika centrumába, az új kormány ezt megváltoztatta, és a pénzügyminisztérium került a vezető pozícióba. A pénzügyminisztériumban azonban gazdaságfejlesztési programokat egyáltalában nem, középtávú versenyképességi és gazdaságpolitikai programot pedig csak igen nehezen lehet kidolgozni. Ennek oka a pénzügyminisztérium működési alapelve, amely az éves költségvetési bevételekre és kiadásokra összpontosít. Ráadásul koalíciós kormányról lévén szó, a pénzügyi tárcát az MSZP, a gazdasági tárcát (kiegészítve a közlekedéssel) a kisebbik koalíciós partner kapta. A koalíciós együttműködés

VILLANYVILÁGÍTOTTA FÁK JAJCÉBAN

természetes zökkenői már önmagukban is megakadályozták, hogy a gazdaságirányításért felelős két tárca közösen, néhány hónap alatt versenyképességi gazdaságpolitikát alkosson. Ráadásul a gazdasági tárca új vezetése számára a gazdaságfejlesztési program nem bírt olyan jelentőséggel, mint a korábbi időszakban.

A „csőd vagy jóléti program” választási dilemmája tehát döntően politikai szempontokból a második javára dőlt el, a „jóléti program és/vagy gazdaságfejlesztés, középtávú versenyképességi program” dilemmája pedig döntően kormányzati strukturális és szakmai okokból dőlt el az első javára. Azt is mondhatjuk, hogy míg az első választási dilemmát erős politikai tényezők döntötték el, addig a második választási dilemma esetében közvetlen és erős politikai indokok nem jelentkeztek, de strukturális, személyi és felkészültségi okok igen. A jóléti intézkedések önmagukban való bejelentése és megvalósítása politikailag előnyösnek látszott, és nem látták előre azokat a negatív következményeket, amelyek végül is megint politikai szinten jelentkeztek.

A döntés következményei

A jóléti intézkedések következtében a kormány, főként a miniszterelnök népszerűsége jelentősen megemelkedett. Ez az önkormányzati választások nagy fölénnyel való megnyerésében is tükröződött. A politikai döntés következtében bevezetett jóléti intézkedések egészen az európai uniós népszavazásig fenntartották a kormány népszerűségét, a népszavazás sikeres és eredményes volt. A vártnál kisebb arányú „igen” azonban pontosan tükrözte, hogy a társadalomban jelentős csalódottság és ellenérzés van: ez utólag igazolta a 2002 nyarán hozott politikai döntést. Egy „csőd és megszorítás” gazdaságpolitika be-

vezetése esetén az új koalíciós kormány nem csupán az önkormányzati választásokon szerepelt volna lényegesen rosszabbul, hanem igen kétséges, hogy az európai uniós népszavazáson győzött volna-e az igen.

A jóléti program melletti döntés másik politikai következménye a miniszterelnök személyes hatalmának megerősödése lett. A miniszterelnök átvette az államigazgatást, és sikeresen tagolta be a kormányzati működésbe a két koalíciós pártot. A politikai döntés következményeként a politikát a kormányzatba tagolták, és a „D 209-es ügy” ellenére a koalíciós parlamenti frakciók, a koalíciós pártok elnökségei és elnökei az általuk remélnél kisebb szerepet kaptak a kormányzásban.

Ez az egyértelmű politikai siker azonban nem folytatódott a gazdaságban. A gazdaságfejlesztési programok (Széchenyi terv) visszafogása, leállítása és a meghirdetett új programok (Európa terv) erőtlensége miatt az üzleti-gazdasági bizalom folyamatosan gyengült 2002 őszétől a vizsgált 2003. év közepéig terjedő időszakban. Miután a jóléti programot nem egészítették ki egy olyan közep-távú versenyképességi programmal, amely ellensúlyozhatta volna a bérköltségek növekedésének versenyképességet rontó hatását, valamint az államháztartási deficit megugrásából következő negatív megítélést, ezért a politikai siker mellett egy gazdasági kudarc kezdett felsejleni. A kereskedelmi és fizetési mérleg tovább romlott, a költségvetési deficit jelentős mértékben megugrott, az eladósodás szintje ugrásszerűen nőtt, a beruházások megtorpantak, és a külföldi működőtőke-beáramlás lényegében leállt. Ahogy az előre várható volt, egy kizárólag politikai szempontok alapján kialakított gazdaságpolitikai vonal politikailag először sikeres volt, azonban gazdaságilag igen kedvezőtlen hatásokkal járt, ezért egy idő után már politikailag is veszélyessé vált.

Mit kellett volna tenni?

A kormány és a miniszterelnök helyes döntést hozott, amikor a „csőd és megszorítás” változatával szemben a jóléti programot részesítette előnyben. Nem csupán politikailag volt helyes, hanem gazdaságpolitikai és szakmai szempontból is, mert a globális és különösen az európai dekonjunktúra közegében drámai gazdasági hatásokkal járt volna a korábbi anticiklikus gazdaságpolitikával való azonnali szakítás. A vásárlóerő gyors elvétele olyan gazdasági csődöt okozott volna Magyarországon, amely inkább az 1991–92-es időszakhoz, mintsem az 1995–96-os időszakhoz hasonlított volna. A Bokros-program idején a globális és európai külgazdasági környezet egyértelműen konjunkturális volt, ezért a belföldi vásárlóerő csökkenése az üzleti szektort a külpiacon felé irányíthatta, míg 2002–2003-ban erre igen kevés esély lett volna az Európai Unió dekonjunktúrája miatt.

A jóléti programot azonban műhiba volt önmagában megvalósítani, mert előre kiszámíthatóan versenyképességet rontó hatással járt. 2001 közepétől a forint erősödés következtében a magyar gazdaság versenyképessége már valóban gyengült, de gyors romlását a globális és európai dekonjunktúra, a közeli európai uniós csatlakozása miatt megszűnő befektetői kedvezmények és Kína globális tőkebefektetéseket vonzó hatása okozta. Az erős forint önmagában csak igen kis mértékben rontotta a versenyképességet, mert a legnagyobb exportáló vállalatok valójában a legnagyobb importáló vállalatok is: tehát csupán a hazai hozzáadott érték arányában (ez 10% körüli mérték) szenvedték el az erősebb forint versenyképességet rontó hatását. A versenyképesség romlása mögötti igazi ok az európai dekonjunktúra, amelyhez társult az európai uniós csatlakozás következtében megszűnő adókedvezmények hatása. Az erősebb forint, a magasabb bérek, az adókedvezmények

megszűnése és a dekonjunktúra együtt gyors versenyképesség-romlással járt együtt. Csehországban, Szlovákiában és még Lengyelországban is a privatizáció folytatása és a külföldi működőtőke-beruházásokat ösztönző rendszer korábbi bevezetése miatt jobb helyzet alakult ki. Ráadásul a magyar gazdaság esetében a kínai tőkevonzás is speciális tényezőként jelenik meg: az elektronikai-számítástechnikai termékcsoportokba érkezett a külföldi zöldmezős beruházások jelentős része, ezekben a termékcsoportokban Kína valamennyi más befektetési célpontot megelőz.

Amennyire helyes volt politikai, sőt gazdasági szempontból is a „csőd és megszorítás” alternatíva helyett a jóléti program bevezetése, olyan hiba volt azt egy versenyképességet erősítő átfogó program nélkül bevezetni. Több lehetőség is kínálkozott a jóléti program versenyképességet erősítő lépésekkel történő megerősítésére. Erre vonatkozóan a multinacionális cégek 2003 közepén közzétett nyilatkozata a mérvadó: a kis- és középvállalkozások fejlesztését, a K+F erősítését, a tudásgazdaság fejlesztését és a turizmus kiemelt K+támogatását tartották szükségesnek. Ezek a Széchenyi terv központi programjai. Az új kormánynak tehát vagy nem kellett volna elmorzsolni a Széchenyi tervet, hanem felerősíteni, vagy az Európa terv keretében kellett volna végleges tőkejuttatással, támogatott hitellel és kormányzati garanciával ezeket a területet kiemelten fejleszteni. Az adórendszer a másik terület, ahol a jóléti programot versenyképességi oldalról meg kellett volna támogatni. Azok az adóintézkedések, amelyeket csak 2004. január 1-jétől érvényesítenek, már 2003. január 1-jén szükségessé váltak. Ráadásul itt nem elszigetelt adólépéseket kellett volna bejelenteni 2002 őszén, egyidejűleg a jóléti intézkedésekkel, hanem egy középtávú adóreformot. Ebben a helyi adók, a társasági adók, a társadalombiztosítási járulék, az egészségügyi hozzájárulás, a személyi jövedelemadók és az áfa szintjeinek és mértékeinek jelen-

tős csökkentését kellett volna ütemezni a 2003. január 1. és a 2006. január 1. közötti időszakra. Egy ilyen középtávú adóreform abban az esetben is jelentős mértékben javította volna a magyar versenyképességet, ha 2003. január 1-jén csak kisebb kiigazítás történik az adórendszerben: a befektetők és az üzleti szektor ugyanis a kiszámíthatóságot mindennél többre becsüli.

A kormány műhibát követett el 2002 őszén, amikor a jóléti intézkedések mellé nem tervezte versenyképességet erősítő lépéseket, azonban ezt a hibát még orvosolni lehetett volna 2002 végén, 2003 elején. A kormány érezte is a korrekció szükségességét, hiszen valamennyi makrogazdasági mutató gyorsan romlott. Válaszul a kormány 2003 tavaszán egy elszietett és drámaian hibás döntést hozott: ez volt a forint árfolyamsávjának 2,5%-os eltolása. A sáveltolás nyilvánvaló célja a forint gyengítése volt, amit az exportálók már régen követeltek a kormánytól. Az exportálók természetesen nem örültek az erősebb forintnak, azonban az exportáló cégek döntő többsége feldolgozta az erősebb forint teremtette helyzetet: a forint gyengülését eredményező sáveltolás előtti hónapban az ipari export már 6%-kal nőtt Magyarországon. A sáveltolásra tehát döntően nem versenyképességi szempontból volt szükség, mert a magyar gazdaság versenyképességét egy középtávra meghirdetett versenyképességi programmal, abban egy hároméves adóreform elképzeléssel és egy gazdaságfejlesztési programmal lehetett volna megerősíteni. Ennek hiányában azonban a kormány már kényszerhelyzetbe került: a folyamatosan romló makrogazdasági adatok, a Magyarországtól elforduló külföldi befektetők látványos lépést igényeltek. Ez volt a sáveltolás, amelynek azonban drámai hatásai lettek: megrendült a pénzügyi bizalom Magyarországgal szemben. A forint árfolyam-sáveltolásának időzítése, bejelentésének módja, későbbi magyarázata és általában a kormányzat és a Magyar Nemzeti

Bank közötti összhang látványos hiánya a globális pénz- és tőkepiacok valamennyi szereplője számára azt az üzenetet küldte, hogy a magyar kormány kapkod, nincs gazdaságpolitikai elképzelése, dilettáns módon avatkozik be a gazdaság működésébe, és erre a Magyar Nemzeti Bankot is rákényszeríti.

Inflációs korrekció

A 2003 tavaszán bekövetkezett sáveltolás annak volt a következménye, hogy 2002 őszén a kormány elhibázta a jóléti program bevezetését. Akkor kellett volna egy olyan versenyképességi programot bejelentenie, amely visszaszerzi a befektetők bizalmát. A 2003-ban elkövetett műhiba, a „sáveltolás” igazi oka azonban nem az exportálók megsegítése volt. Ha figyelembe vesszük, hogy az erős/gyenge forint dilemma milyen mértékben érinti a Magyarországon befektető külföldieket, illetve a nagy exportálókat, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy csupán a hozzáadott érték arányában növeli vagy csökkenti az exporton keletkező profitot. Ennek azonban igen kicsi a mértéke, ezért a forint árfolyamának mesterséges erősítésével vagy gyengítésével Magyarországon az export-versenyképességet alig lehet változtatni. Mi állhatott akkor a sáveltolás mögött igazi okként?

Az infláció felpörgetése. A kormány és különösen a pénzügyminisztérium számot vetett azzal, hogy a 2003-as költségvetés számai alig tarthatóak, mert a kiadások megvalósulnak, a bevételek nem. Az európai uniós gazdasági dekonjunktúra további mélyülése nem sok jót ígért a 2003-as költségvetési év egészére. A pénzügyi megszorítások politikájára még nem lehetett rátérni, mert hátra volt az európai uniós népszavazás, illetve a korábban bejelentett politikával sem lehetett olyan könnyen szakítani már

2003 elején. Valamit azonban kellett tenni annak érdekében, hogy a költségvetés bevételei nőjenek, a kiadások reálértéke csökkenjen és a jóléti intézkedések következtében megnövekvő lakossági keresletet meg lehessen nyirbálni. Ennek eszköze a magasabb infláció. A magyarországi infláció 2002-ben erőteljesen csökkenő pályára került, 2003-ban minden bizonnyal 4% alatti sávba került volna. A sáveltolás következtében gyengülő forint és a megemelkedő kamatok az 5% körüli sávba tolták fel a magyar inflációt, ezzel 1–1,5% inflációs költségvetési mozgásteret adott 2003-ban. 2004-ben már 7% közelébe kerülhet a pénzromlás, ami a korábbi inflációs trendhez képest kétszeresére ugrott fogyasztóiár-emelkedést jelent.

Az infláció újbóli visszafordulása azonban nagyon kockázatos politika Magyarországon, mert a 1990-es évtizedet végig jellemző inflációs várakozásokat is feltornáztatja. A magasabb infláció önmagában is emelkedő kamatszintet jelent, de a romló makrogazdasági adatok és különösen a költségvetési deficit jelentős nyílása miatt a Magyar Nemzeti Bank példátlanul magasan tartja az alapkamatot. A 9,5% kamatszint 2003 közepén drámai mértékben rontja a hazai vállalkozások hitelfelvételi lehetőségét, ezzel a magyar gazdaság versenyképességét. A gyenge forint–magas infláció–magas kamatok–gyors eladósodás új gazdaságpolitikája rendkívül negatívan hat a magyar gazdaság versenyképességére, különösen abban a helyzetben, hogy továbbra sincs érzékelhető gazdaságfejlesztési karaktere a kormánzatnak, és továbbra sem hirdettek meg egy középtávú versenyképességet erősítő programot.

2002–2003 során Magyarország külföldi eladósodása 8200 milliárd Ft-ról 10 200 milliárd Ft-ra nőhet, ezzel 2 év alatt mintegy 8,5 milliárd euróval nő az eladósodás mértéke. A korábbi adósság/GDP 51% arányról 60% közelébe ugrik föl az eladósodás mértéke. Ez a mérték nem önmagá-

ban drámai, hanem a trend és főként az eladósodás gyorsasága miatt. Ennél is fontosabb azonban, hogy az új eladósodás fogyasztási és nem beruházási célból történt. Nem azért ugrott meg Magyarország adóssága 2002–2003 során, mert az ország egy nagyszabású gazdaságfejlesztési programot finanszírozott állami hitelfelvétellel, hanem a költségvetési deficit finanszírozását kellett új adósságból finanszírozni, amely mögött azonban a jóléti program fogyasztást bővítő intézkedései állnak. A gyenge forint–magas infláció–magas kamatok–gyors fogyasztási jellegű eladósodás együttesen a magyar gazdaság versenyképességét jobban aláásta 2003 közepén, mint azt bárki gondolta volna a 2002 őszen bevezetett jóléti intézkedések idején.

Korrekción gazdaságpolitika

A kormány már a sáveltolással is korrekciós gazdaságpolitika felé tett lépést a korábbi politikai kormányzással szemben. Ez műhibának bizonyult, de 2003 nyarán és őszen további korrekciókat jelentett be a kormány, főként a 2004-es költségvetésben. A gazdaságpolitikai korrekciók a műfaj miatt azonban hatástalanok. A gazdaságpolitika részterületeinek apró korrekciói ugyanis általában kioltják egymást, ahogy ez a 2004-es adómérséklések és adóemelések esetében történik majd. Abból a versenyképességi helyzetből, amelybe Magyarország 2003 nyarára-őszére kormányozta magát, már nem korrekciók révén lehet kikerülni, hanem egy jelentős, karakteres új gazdaságpolitika révén. A kormány azonban újból politikai szempontból tartózkodik egy karakteres gazdaságpolitika meghirdetésétől: még hátra van a negyedik választás, az európai uniós parlamenti választás. Ennek ugyan kicsi a tétje politikai szempontból, mégis a ciklus közepén kerül rá sor, és az ellenzék egy kormányzattal szembeni

bizalmi szavazásként értékeli majd az európai uniós választást. A kormány az eddigi három választásból egyértelműen nyertesként került ki, és most is ezt szeretné, ezért folytatja azt a korábbi gyakorlatát, hogy a gazdaságpolitikát politikai szempontból közelíti meg.

A gazdaságpolitika szakmai szempontból történő megközelítése azonban egy olyan karakteres gazdaságpolitikát kívánna, amelynek középpontjában két elem áll: egy közép-távú versenyképességi és egy hosszú távú gazdaságfejlesztési program. Ennek előkészületei ma nem láthatók, ami az európai uniós csatlakozás lehetőségeinek megragadása szempontjából túl sok sikerrel nem kecsegtet.

Mérleg

A kormány politikai mérlege egyértelműen pozitív: a négy választás által határolt kétéves ciklusban már három választást megnyert, a negyedik választás már politikailag csekély jelentőséggel bír, egy esetleges vártnál rosszabb szereplés a politikai mérleget nem befolyásolja. A kormány népszerűségének jelentős csökkenése 2003 közepén és őszén nem éri el a Horn-kormány, illetve az Orbán-kormány korábbi népszerűségének a szintjét: ez relatív sikerként értékelhető. A kormány által követett csendes, rejtett korrekciós gazdaságpolitika annyiban politikailag sikeres, hogy a választópolgárok még érzik a 2002 kora őszén végrehajtott jóléti program hatásait, de már nem reménykednek további jelentős életszínvonal-javulásban. A választópolgárok azonban egyvalamit igen tisztán éreznek: a kormányzat bizonytalankodását, ennek következtében az üzleti szektor elbizonytalanodását.

A kormány gazdaságpolitikai mérlege egyértelműen negatív. A kormányzati gazdaságpolitika egy olyan pozitív döntéssel indult, amely a négyéves politikai ciklus egészé-

ben fenntarthatta volna a kormányzat pozitív gazdaságpolitikai megítélését. Ez a döntés a gazdaság szempontjából is pozitív lehetett volna 2002 nyarán: a „csőd és megszorítás” helyett a jóléti program valóra váltását. A gazdaság szempontjából azonban ez a pozitív döntés már hátrányossá vált akkor, amikor nem egészült ki egy versenyképességet erősítő politikával 2002 őszén, legkésőbb 2003. január 1-jétől. Az üzleti élet vezető szereplői értetlenül álltak ez előtt a súlyos műhiba előtt, amit még tovább mélyített a 2003 tavaszán elkövetett sáveltolási műhiba. Végül a gazdaság szempontjából politikai hibának kell minősíteni azt, hogy a jogbiztonság gyenge a gazdaság területén. Csak egy példa: az Orbán-kormány által felépített otthonteremtési rendszer egyes elemeinek visszamenőleges módosítása a gazdasági jogbiztonság gyengítését jelenti.

Paradoxon

Míg a Medgyessy-kormány első évének politikai mérlege a kormány szempontjából inkább pozitív, addig gazdasági mérlege egyértelműen negatív. Ez azért meglepő, mert az új kormánytól valójában éppen fordított működést vártak: erős gazdaságpolitikai arculatot, de talán bizonytalanabb politikai kormányzást. A miniszterelnök bizonyította, hogy a politikai kormányzásban erős, semlegesíteni tudta, legalábbis működésének első évében, a koalíció belső politikai érdekcsoportjait, és magához tudta ragadni mind a kormányzati-államigazgatási hatalmat, mind a médiabefolyást. A gazdaságpolitikában és a gazdasági kormányzás területén azonban olyan hibákat követett el a kormány, melyeket senki sem várt és amelyek működésének első évét beárnyékolják. A kormány gazdasági hibái abból erednek, hogy a gazdaságpolitikát kizárólag a politika szempontjainak vette alá. A kormány gyengeségei tehát a kormány erősségei-

ből következnek. Abból az erősségből, hogy a nem politikus miniszterelnök sikeresen magához tudta ragadni a hatalmat, és politikai kormányzást visz, az a gyengeség következik, hogy a politikának teljes mértékben alávetett gazdaságpolitikában súlyos hibák történtek.

MATOLCSY GYÖRGY

Csontváry Koszika Tivadar

A LÉLEK TÁJAIN *cm*

elemzés
a: Csontváry

Három Csontváry-kép *mf*

Akik a művészettel foglalkoznak, nemcsak magukat az alkotásokat elemzik, hanem alkotóik személyiségét és sorsát is. Teszik ezt annak ellenére, hogy tudják: a műalkotás egyedüli lényeges kritériuma a minőség, és azt is tudják, hogy minden egyes alkotás külön világ. Egy művész alkotásai mutatnak ugyan rokon vonásokat kisebb vagy nagyobb mértékben, az egyes művek azonban megőrzik egyediségüket, szuverenitásukat.

Az alkotó életének, jellemének és pszichéjének elemzését csak az indokolja, ha az életmű teljesebb megértését szolgálja. Az egyes művek egybevetése feltárhatja egy művész vívódásait, azt a szellemi, művészi, emberi vezérfonalat, mely fejlődésének háttere. E tanulmánynak is ez a célja, három festmény elemzésével.

Festményekről lévén szó, meg kell említeni a feladat sajátos problémáit is. A festészet sajátossága, hogy voltaképpen minden kép: trompe d'oeil, a szem becsapása. Ha ábrázol: a valóság három dimenzióját kétféle redukálja és többnyire kicsinyíti. Ha nem ábrázol, talán – ma sokan úgy tartják – igazabb, mert elkerüli mind az ábrázolni akarás, mind pedig a fogalmi, nyelvi kifejezés buktatóit. A tábla-kép tárgy, festékrétege azonban optikai látszatában anyag-talan, mint a zene – ellentétben a másik két képzőművészeti ággal, a szobrászattal és az építészettel. A festészet és zene közvetlenül nem mondja, nem mondhatja el, amit szerzője gondol.

A zenei alkotás szervező rendszere közvetlenebbül adott, mint a festészeté. Az ember a tánc (mozgáson és dalon érlelődött) ritmus-képzetét önti a zenébe. Maga a ritmus nem az idő tulajdona, de közreműködésével keletkezett, így az idő befogadja. A zene felépítését, ha változó és változatos módon is, mindenkor valamely meghatározható kompozíciós rendszer szabályozza, eligazít a hangok terében. A festészet nem ismer skálát, vagy bármiféle kötött szabályt. Az akadémiák kísérleteztek ilyen-nel, de azok mindenkor „művészetellenesnek” nyilvánították. (A hangok tere hasonlatos a színek terével, de míg a hangoknak meghatározott különállásuk van, a színek egybefolynak, teljesen szabadon választhatók.) A festői alkotás kizárólag a vizuális világ benyomásaira épül, ami hétköznapijaink állandó színtere is. Ez a „szín-tér”, a vizuális világ benyomásai gazdagabbak, mint az auditívak. A vizuális világ végtelenül gazdag, de nincsen rendszere, egyes elemeinek megvan ugyan a maguk „természetrája”, de számuk végtelen. A festőnek – legyen természetelvű vagy „absztrakt”, nonfiguratív – ebből a nyersanyagból kell képén olyan egységes, zárt világot teremtenie, mely önállóan és öntörvényűen érvényes, azaz a műalkotás szintjére emelkedik. A festő a bőség zavarával küzd, tárgyának és művészi megjelenítésének nincsenek szabályai, korlátai. Míg a zene a leganyagtalanabb, a festészet a legelvontabb művészet, mert a látványvilág végtelenjéből kell egységes jelentést kivetítő, kifejező világot alkotnia. A festői gondolat: vizuális gondolat, mely alkotójának gondolat- és érzésvilágát (*is*) kifejezi – tehát akár látványt megjelenítő, akár nonfiguratív –, mindenképpen közvetett, elvont kifejezés-forma, ami mondanivalójának elemzését megnehezíti.

Az ember vizuális tudatának mégis vannak bizonyos törvényszerűségei, struktúrái, melyek rejtetten szabályoz-

zák vizuális érzékelésünket és általános érvényűek – csak-hogy ezek zömmel a látási ingerek tudati regisztrálására vonatkoznak, azokat rendezik. Így a vízszintes és függőleges helyzet – Arnheim szerint a derékszögű karteziánus háló – látásunk rendező elve. Meghatározó a jobb és bal irány – melyet Heidegger térbeli létezésünk felismerése alapjának tekint. A horizont vízszintesen metszi a látványt, és a jobb és bal oldalt elválasztó függőlegessel mintegy célkeresztet képez. A képnek meg kell felelnie e feltételeknek – ami a képi egységet szolgálva kiegészül az egyensúly, a harmónia követelményével. E követelmények azonban nem irányítják sem a művészt, sem a nézőt, mert az emberi látás genetikai szabályai. Figyelemre méltóbb az emberi látás tudati szintű érzékenysége a vizuális elemek haladvány jellegű megjelenése – főként az aranymetszés – és a geometrikus alapformák iránt: négyzet, kör, három-öt-és hatszög stb., melyek a természeti formák redukált, szabványosított alakjának tekinthetők. Igen sok esetben nyernek alkalmazást a képi szerkezet, a kompozíció kialakításában – akár ösztönösen, vagy tudatosan, mint a reneszánsz mesterek műveiben. (Legfőbb szerepe a négyzetnek van. Csaknem minden képen a rövidebb oldal beforgatása a hosszabbik oldalra a jobb vagy a bal oldalon – vagy lent és fent – a kép egy lényeges elemét emeli ki; ez a képi szerkezet legáltalánosabb vonása.)

E tanulmány Csontváry három művével foglalkozik. A *Hajótöréssel*, a *Hídon átvonuló társasággal* – melyek a Castellammaréban, Taorminában (*Holdtölte; Mandulavirágzás*), Mosztárban készült képek, a *Selmebánya* és a *Keleti pályaudvar éjjel*; a vízésések és a *Hortobágy*, valamint a művész végső céljait tekintve meddőnek bizonyult történelmi kép-kísérletek után, de a főműveket megelőzően készültek. Harmadik képünk a *Tengerparti sétalovaglás*, Csontváry utolsó festménye.

A Hajótörés

Vitathatatlanul Csontváry egyik legrosszabb képe. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy az, aki a *Mandulavirágzást* és a *Holdvilágos éj Taorminában*t megfestette, Mosztárban készült képei, a *Keleti pályaudvar* és két jelentős alkotás, a *Selmecbánya* és az ugyanabban az évben készült *Vihar a nagy Hortobágyon* után ilyen műre legyen csak képes, még ha a „fejből festett” figurális kompozícióban festőjének kevesebb gyakorlata volt is. Az elképesztő mozdulatú főalak és alig értelmezhető társai, a hajó mellvédjének külső oldalán függeszkedő figura dezorganizált együttes. Mondhatnánk, hogy a festő a halálfélelem pánikját fejezi ki képén. Igaz, de egy képen, hogy valóban képpé váljon, a figuráknak egységes, szerves, összeműködő kompozícióvá kellene összeállniuk. E garabonciás képen ez nem történik meg. De mi okozhatta, hogy ez a kép ilyen mértékben szakad ki mind a megelőző, mind pedig Csontváry későbbi műveinek sorából?

A hajótörés új téma: ismeretlen tárgyi környezet, hajó.

Kimerültség. Csontváry – ha a hézagos feljegyzéseknek hihetünk – ugyanebben az 1903-as esztendőben nemcsak a mosztári képeit, hanem a vízesések sorozatát és két más tárgyú jajcei képet is festett (különböző helyszíneken). Ekkor készültek történelmi tárgyú képei, valamint (más vallási tárgyú képekkel együtt) a *Fohászkodó Üdvöztető* és a *Hortobágy* is.

Csontváry személyisége. Pertorini Rezső kimerítően elemezte Csontváry patográfiáját, amihez nincs mit hozzáfűznünk. Megemlítendő azonban – mivel sajnos a múltban annyi tévítélet illetve Csontváryt –, hogy a művészi alkotás, még aktív elmebajos művészek esetében is, mindig a betegség ellenében jön létre. Csontváry esetében a *Hajótörés* keletkezésének idejében erről szó sem volt, minthogy

FOHÁSZKODÓ ÜDVÖZÍTŐ (RÉSZLET)

nála, az írásaiban és kartonjaiban megmutatkozó jelenségek csak a tényleges alkotó periódus után mutatkoztak.

Lelki megrázkódtatás.

A *Hajótörés* kudarca mind a négy okra visszavezethető, de különböző mértékben. Az önálló, sokalakos figurális kompozíció némileg csakugyan új Csontvárynál, de történelmi képeiben már kísérletezett ilyennel, a *Fohász-kodó Üdvözítő* és a *Passió* alakjait pedig fiktív környezetbe ágyazta, meglehetősen sikerrel. Kimerültsége az adott körülmények között elsősorban idegkimerültség lehetett, és aligha tekinthető lényeges tényezőnek. Személyisége természetesen döntő faktor mind a főművekben, mind pedig a gyengébbek esetében. Érzékenységét – ami minden művész közös vonása – figyelembe kell vennünk, ugyancsak a kép keletkezésének körülményeit illetően, mivel a kép fogyatékoságai elsősorban ebben keresendők – okuk pedig az a lelki megrázkódtatás, melyet Csontváryban a tengeren átélt vihar kiváltott.

Aki a *Hajótörést* nézi, vagy e tanulmányt olvassa, abban mégis felmerülhet a kérdés: okozhatta-e a tengeri vihar a mégoly érzékeny, esetleg némiképpen deviáns pszichéjű művész szemléletének valamilyen zavarát, aminek folytán olyan bábjátékba illő alakokat festett, mint ezen a képen? Olyanokat, melyeknek fejük és végtagjaik vannak, de hiányzik az azokat összetartó test. Alakjai ellentétesek mind előző, mind pedig későbbi figurális kompozícióinak alakjaival, még ha expresszív formálásuk helyenként mutat is némi rokonságot a *Hajótörés*éivel.

A válaszadásakor meggondolandó, hogy Csontváry valójában igen tudatos festő volt. Nemcsak annak elhatárolásában, hogy mire törekedett festészetével, hanem a festészet mesterségét illetően is, a színek használatában, a technikában – megfelelő vegytani ismeretei voltak –, ezenfelül a kompozíció hatásának alakításában is, amint azt a későbbi, Jeruzsálemben festett képein és a *Baalbeken* talál-

ható átfestések is igazolják. Csontváry „poeta doctus” volt. Azok a megjegyzések, melyeket Rafaelról, a háttér és távlat fogyatékoságáról és a levegőperspektíváról ír Rubenszel és Van Dyckkel kapcsolatban, a művészet beható ismeretéről tanúskodnak, szakmai indíttatásúak, még ha tételeit nem is fogadjuk el. (A festőknek egymás munkásságáról írott véleményei köztudottan elfogultak, szubjektívak.)

A *Hajótörés* gyengeségét illetően felmerülhet, hogy a hajótörés veszélyének sokkja megrendítette a festőt. De az élmény és annak művészi kifejezése külön dolog, s akár milyen súlyos is volt maga az élmény, a kép megfestése bizonyára nyugodt körülmények között történhetett.

A kérdésre Csontváry írásai adnak választ. A tengeri vihar nemcsak közvetlen lelki megrázkódtatást váltott ki a festőből, hanem annál mélyebb hatása volt. Ez a vihar életének, festői munkásságának válsága során tört rá. Tudatos, önkritikus festő lévén, az 1903-ban festett történelmi képeivel nem volt megelégedve, ez irányú kísérleteit abbahagyta. Vallási témájú képei – melyekről ismereteink hézagosak – nem hoztak kiugró eredményt. 1903-ban írja a Tarpatakról – a nagy ihlető tátrai témáról, mely őt a festői pályára indította: „de hiába tanulmányoztam, a nagy monumentális feladatra még gyenge voltam”. Másik nagy témájával, a taorminai színházzal kapcsolatban így ír: „hosszabb tanulmányozás miatt évi lakást béreltem ki, de kisebb részletek megfestése után – a nagy motívumhoz nem nyúlhattam.” Majd pedig: „s amikor a híres Taorminát meg akartam festeni, a sors azt nem engedte meg. Taorminából kétévi tartózkodásom után világkörüli útra kellett mennem, és a viharos tengeren napokig bolyongva mindent elfelejtettem”.

Csontváry, a képességeit ismerő, magát elhivatottnak tudó festő két nagy témájának megfestéséhez gyöngének érzi magát. A két kép előtti megtorpanása egyrészt józan mérlegelést tükröz, másrészt azonban frusztráció, ami

pszichikai hatásában válságos helyzethez vezetett: „a sors nem engedte meg”, „világkörüli útra kellett mennem”, „mindent el kellett felejtenem” imperatívuszai jelzik ezt. (Megjegyzendő, hogy Csontváry nem naplót írt. Írásainak időpontja bizonytalan; jóval későbbiek. Válságának súlyosságát tükrözi, hogy emlékezetében ilyen maradandó nyomot hagyott.)

Az 1903-as év festői munkássága, a világkörüli út igazságon kimerítő lehetett. Visszaemlékezései szerint a nyári tátrai és az azt követő taorminai útja után festi meg a *Hortobágyot*, majd a vízesést Schaffhausenban. Majd „Basel, Haarlem, Hága, Rotterdam hosszabb tanulmányozásával Antwerpen, London, Brüsszel, Paris, azután Madrid, Toledo, Sevilla, Granada, Cordova, Malaga s Gibraltár volt a végpont a tengerrel” – és a viharral. Amelyben szembenézve a halállal „háborgás nélkül lecsillapítván szívem érzését, festőszekrényemet magamhoz csatolva elaludtam”. „Ekkor kerültem a sorssal ismét szembe” – írja, utalva az égi szózatra, mely festői elhivatottságára vonatkozott. Ezért még halálfélelmében is ragaszkodott festőkészletéhez...

Az utazás, a városok és képtárak megtekintése – Párizst kivéve, ahol már kétszer is járt – Csontváry nagy tanulmányútja volt. Az *Életrajz* szövege szerint: „világkörüli útra kell mennem, s amit még nem láttam, meg kell nézennem”. Máshol ezt írja: „világkörüli utazásra kellett indulnom, a háborgó tengeren bolyonganom s felejtenem mindent, ami befolyásolná emlékezetemet”.

Kétségtelen, hogy felkészültsége hiányait igyekezett pótolni. A múzeumok és képtárak látogatása ugyan nem szolgálja közvetlenül a festeni tudás mesterségét (annak Csontváry ekkor már, mint képei bizonyítják, birtokában volt), de elősegítik az átfogó festői problémák megértését. Erre viszont, nagyméretű képeinek megfestéséhez nagy szüksége volt. Meddőnek bizonyult kísérleteit követően így nemcsak Csontváry hajója hanyódott, hanem a látot-

taktól és utazástól kimerült, túlfeszített lelke is. Kétségek gyötörték, félt, hogy nem lesz képes eleget tenni az isteni szózatnak, amely szerint nagyobb festő lesz, mint Rafael. Megrázó élményét a pszichológia meghatározása szerint azért akarhatta megfesteni, hogy megszabaduljon tőle, túl tudja tenni magát rajta. Szándéka azonban súlyos akadályba ütközött. Élményéből hiányzott az a vizualitás, ami egy természetelvű festő (aki hite szerint csak híven másolja a természetet) számára nélkülözhetetlen. Így az nem is érhetett vizuális gondolattá: a vihar nemcsak korábban ismeretlen élmény volt számára, de nem is láthatta. (Írásai szerint éjszaka volt, ő a viharos tengert nem látta, mert vízben úszó kabinjában maradt, festőládájával összekötve.) Élménye valójában tehát nem vizuális, festői élmény, hanem lelki vívódása volt, ami – írásai tanúsága szerint – egybeesett a természeti erők viharával.

Csontváry előző képei a szabatos, elmélyedő megfigyelésre épültek. A tengeri vihar, a hajótöréstől rettegők megfestésénél ezért még sokkalta nehezebb helyzetbe került, mint a *Tarpataki vízesés* vagy a *Taorminai színház* megfestésénél, sőt a *Zrínyi kirohanásánál* is, melynél környezet-tanulmányt azért készíthetett. Viharos tengert sem festett soha, egyedül a *Castellammare di Stabia* című képén látható az öböl egyetlen hulláma. Mégis úgy érezte, meg kell hogy fesse lelki megrázkódtatásának élményét.

Önkritikus magatartását, mely olyan erős volt Taormina színházának és a Tátra nagy vásznának megfestését illetően, áttöri a kifejezés belső kényszere. Saját, személyes élmény híján ösztönösen nyúl Turner *Calais-i móló...* képehez, melyet nem sokkal korábban, nagy utazása során látott Londonban. (Teljes címén: *Calais Pier, with French Poissards preparing for Sea: an English packet arriving; a Calais-i móló tengerre induló francia halászkokkal; egy angol postahajó érkezése* – National Gallery.) Csontváry a kép egy részét emeli ki: a móló motívumot, melyet hajóvá alakít és csak-

nem a kép közepére helyez. A Turner-képen látható közeli vitorlásokat mellőzi, a mólón tartózkodó figurák mozgalmass csoportjait ellenben, emlékezete szerint, felhasználja képén. Ugyyszólván a Turner-kép minden jellegzetes helyzetű figurája ott van képén. A padozaton elhelyezkedő és a móló mellvédje fölé emelkedő, erőteljes mozdulatú alakok mind megtalálhatók a *Hajótörésen*. A dinamikus karmozdulatú figurákat pedig a Turner-képnek a mólóhoz legközelebb eső bárkájának alakjaiból meríti. Két lényeges festői eltérés mutatkozik azonban a figurális kompozícióban. Turner képének nincsen központi figurája (ezt a Csontváry-kép centrális kompozíciója igényelte), bár feltűnik rajta a móló középvonalában hátul egy hajladozó nőalak. Kevésbé lényeges, de sajátos, hogy a Turner-képen hiányzik a mellvédre kívülről behajló figura. Egy másik nagyméretű képén, a *Hajótörésen* (*The Shipwreck* – Tate Gallery) azonban láthatunk alakokat, akik csónakból kihajolva igyekeznek kimenteni társukat. Feltűnő a Csontváry-képen az ég sötét felhőinek és a közöttük megjelenő égbolt kék foltjainak együttes hatása, kompozíciójának egyezése a Turner-képpel. Még a mindkét kép felső részén megjelenő kék ég foltjának alakja is csaknem egyforma. A két kép bal oldali viharos és a jobb oldal felé derülő jellege és jobb felső sarkok borús és derűsebb felhőegyüttese is egyezik. Mindkét képen szerepelnek sirályok és a padozatra becsapó hullám. A legfeltűnőbb azonban a Csontváry-kép jobb oldalán megjelenő árbocos hajó és a Turner-kép háttéri kétárbocos vitorlásának rokonsága. Csontváry ilyen típusú, alakú hajót sohasem festett, másrészt pedig hasonló a két hajó háttéri záró szerepe is.

A *Hajótörés* egyszerű centrális kompozíció. Az alakok középső csoportját pontos geometrikus szerkezet fogja egybe, de ez sem változtat a figurák kompozíciójának szét-eső jellegén. A színkompozíció határozottabb, összecseng az ég és felhőzet színhangjával. A bal oldali csoport főként

barnás, zöldes, tört színekben jelenik meg, kapcsolódva a sötét felhő színhangjához. A jobb oldali figurák színkontrasztok hordozói. A központi nőalak ruhájának világoskék színei az ég kékjét hozzák be a kép centrumába, de erőteljes a kép bal oldali sirályának egyik szárnyán megjelenő kék folt is. A kép közepén és jobb oldalán alkalmazott világos és sötét kékek szinte szétszabdadják a figurákat a pirosakkal, a tört sötét színekkel és a fehérig csaknem eljutó világos tónusokkal való ütközésük által. A ruhák piros foltjai egyedül a hajó orrának és oldalának vörösbe hajló színe-
ihez tudnak csak kapcsolódni. A centrális geometrikus szerkezet és a kép egészen szétterített színkompozíció ellentéte bizonyos dinamikát visz a képbe. E festői érték azonban nem cseng vissza a figurák egymáshoz való viszonyában.

Hogy a Turner-képet illetően mennyire volt a mintakövetés tudatos, illetve hogy tudatára ébredt-e később Csontváry, hogy idegen forrásból merített, nem tudhatjuk. Ő maga nem állította ki, amit a kép gyöngesége éppen eléggé indokol. Igaz, nem állította ki a *Hídon átvonuló társaság*ot sem, melynek kvalitása magasan felülmúlja a *Hajótörést*. Alkotója azonban ezt a művét sem tekintette az égi ki nyilatkoztatás valóra váltásának.

A *Hajótörést* és a *Hídon átvonuló társaság*ot Csontváry „személyes ügyének” kell tekintenünk, melynek témája saját lelki világa, nem pedig a külső világ számára készült prezentáció.

Hídon átvonuló társaság

A kép keletkezését Németh Lajos „talán” megjegyzéssel 1903 őszére, az oeuvre katalógusban viszont 1903–1904-re teszi. A *Hídon...* a *Hajótörés* ellendarabjának tekinthető. Lehet, hogy hamarosan követte az utóbbit.

Első látásra talán meglepőnek látszik, hogy a *Hajótörés* és a *Hídon...* között számos hasonlóság és analógia fedezhető fel. Ilyen a mindkét képre jellemző *balról jobb felé való haladás*.

A *Hajótörés*en: erőteljes színkontrasztok a jobb oldalon; sötét viharfelhők bal oldalon, derült ég jobb oldalon; világos színekkel övezett hajó a jobb oldalon.

A *Hídon...*: a lovasok haladásának a híd által is meghatározott iránya a kiemelten kezelt kékeszöld női lovas mozdulata által külön hangsúlyt kap. A híd, a patak távolabbi jobb felé tart. az ég jobb felé nyílik ki, mert fordított háromszögének csúcsa a bal oldalra esik.

Mindkét kép természeti környezetbe helyezett figurális együttes. Hasonló a két kép mérete is (56,5x76,5 *Hajótörés*, 60x72 *Hídon*)

A lényeges eltérések között kiemelendő a képek különböző kvalitása is.

A figurák jellege és megoldása alapvetően különbözik. A *Hajótörés* alakjai a végveszélyben esetleges kapcsolatba került embereket mutatnak, bizonyos csoportkompozíciós helyzetekben, gesztusaik azonban csak a pánik és kétségbeesés kifejezésében egységesek.

A *Hídon...* átvonuló figurái összefüggő csoportokat alkotnak, és ezektől egy-két figura (a híd jobb oldalán a málhás állatot vezető és a jobb oldalon a fatörzs mögött ülő sötét emberalak) elkülönül. A képen hangsúlyt kapnak az állatok is; igaz, a *Hajótörés*en a sirályoknak ennél nyilvánvalóbb jelentésük van: a viharfelhők felől a reményt hozó derűsebb égbolt irányába repülnek.

Ahogy a figurák szervezettebb sokféleséget mutatnak a *Hídon...* esetében mint a *Hajótörés*en, éppúgy gazdagabbak a táji elemek és ezek jelentése is. (Ez a *Hajótörés* témájából – kétségbeesés és remény küzdelme – következik.) A *Hídon...* kompozíciójának geometriája is sokkal gazdagabb, összetettebb, mint a *Hajótörés*é. Az nem festői kérdés,

hogy mindkét képben megjelenik egy-egy határozott szimbólum: a hajó – az élet tengerén hányódik, a híd, mely szükségszerűen kapcsolódik az úthoz – az élet útjához –, s e jelentést az út mellett folyó patak szimbolikus értelme is erősíti.

A két kép között bizonyos külsődleges, a művészi értékelést közvetlenül nem érintő egyezések is vannak. Ilyen a két kép határozatlan helyszíne. A *Hajótörés* bizonytalanabb. *Egy hajó egy részlete egy viharban valahol a tengeren.* (Ráadásul nehezen értelmezhető figurákkal.) A *Hídon...* helyszíne ismeretlen, általános jellegű, de a néző érzése mindenesetre az, hogy ez a táj létezhet. Ha feltételezzük, hogy a festője látott elemekből alkotott önállóan egy fiktív tájat, mely megfelelő keretbe foglalja és csatlakozik a figurális kompozíció mondanivalójának és hangulatának kifejezéséhez – e táj akkor is egyedien létező, konkrét környezet hatását kelti. A *Fohászkodó Üdvözítő*, a *Passió* és a (lappangó) *Hunyadi-képtől* eltekintve is figyelemre méltó a *Hajótörés* és a *Hídon...* – főként az utóbbi ismeretlen helyszíne – Csontváry művészetében, mivel legtöbbször valós látványokat örökített meg. (A vallási és történeti tárgyú képen a fiktív környezet szükségszerű, és hogy a *Hajótörés* nem konkrétebb, annak oka – mint láttuk – a képet inspiráló körülményekben keresendő.) Még legutoljára festett képének, a *Sétalovaglásnak* táji környezete is olyannyira egyedi, hogy a néző azt gondolhatja, hogy bizonyosan felismerné e tájat, ha egyszer arra járna.

Sem a hajó, sem a híd nem tartozik Csontváry központi szimbólumvilágához, mely a természet változásaihoz és azoknak kozmikus felfogásához kötődött. Képein gyakran megjelenik a nap és a hold, sajátos alkonyi, vagy éppen kettős világítás, az este és a villanyvilágítás keveredése, az ég fényeinek játéka. (Megjegyzendő, hogy a *Hajótörés* viharának alig van szimbolikus jelentése, hiszen *valóságos* viharról van szó. Ugyanakkor kifejezi a művész belső viharát, így inkább expresszív, mint szimbolikus.)

A víz nagyobb szerepet kap a *Hídon átvonuló társaság*-ban, bár még így is némiképpen alárendelt a híd, az út és más elemek szimbólum értékű megjelenése mellett. Több Csontváry-képen ott van a nyugodt tenger, a vízesések sorozatát két elemzett képünket megelőzően festette. A *Mária kútja* kompozíciójában a víz-szimbólum több alakban is jelentkezik. Minket az anya–gyermek (Mária és a Gyermek) szimbólummal való társulása érdekel – az új élet, a megtisztuló újra életre kelés vonatkozásában, az anya–gyermek motívumnak a víz felett, a híd gerincén való megjelenése folytán. (Az anya–gyermek együttes többször is szerepel Csontváry képein: a *Villanyvilágított fák Jajcében*, a *Hajótörés* című képén is, később a *Panaszfal* jobb és bal oldalán, a *Baalbeken*.)

A *Hajótörést* és a *Hídon átvonuló társaságot* összehasonlítva szimbólum értékűnek tekinthető, hogy míg a *Hajótörés*-en a gyermek a kép bal sarkában szorongatott helyzetben jelenik meg, a *Hídon*... a pólyából kibontva központi helyet foglal el.

A *Hídon*... „tárgyi tartalmát” vizsgálva (mit „ábrázol” a kép?) a figurális kompozícióból indulunk ki, mert az nagy súllyal szerepel e képen. A *Hídon*... kiegyensúlyozott, nyugodt felépítésű kép, és ez jellemző a figurák mozdulataira is. Ellendarabja a *Hajótörés*nek, melyen az alakok vagy teljesen magukba roskadnak, vagy dezorganizált gesztusaik indulati pótcselekvések.

Németh Lajos „furcsa, feloldhatatlan szimbolikájú kép”-nek tartja a *Hídon átvonuló társaságot*, és kérdéseket vet fel a kép jelentését illetően: „Vagy csak ő (Csontváry) általa érthető szimbólumok tárháza?” lenne e kép. Ez éppen így van! Sokféle jelentést olvashatunk ki e képből, és ugyanannyit magyarázhatunk is bele. Általános érvényű jelentést tartalmazó szimbólum a híd, a hozzá kapcsolódó út – életút –, a tiszta, iható víz és az anya–gyermek kapcsolat, valamint a különböző karakterű és színű fák. Esetleg

HÍDON ÁTVONULÓ TÁRSASÁG

ilyennek tekinthetjük a lovasok szembeállítását a gyalogosokkal mint föl- és alárendeltségi viszonyt. Egyébként magunkra vagyunk hagyatva, szabadon értékelheti bárki a figurák jelentését. A természeti, táji elemek jelentése valamivel nagyobb biztonsággal elemezhető, mint az emberi alakoké, de hogy a képen szereplő állatok hogyan értelmezendők, nem tudjuk. Csontváry gyermekkorának élményvilágában – írásai szerint – mind a természetnek, mind az állatvilágnak nagy szerepe volt, de éppen ezért nagyobb a valószínűsége, hogy – különösen az állatok – számára sajátos, egyéni benyomások hordozóivá váltak, melyekkel mi nem tudunk azonosulni – nem értjük őket.

Az egyéni, személyiség által motivált jelképek titkát legtöbbször birtokosuk sem tudatosítja, ezek nem is tekinthetők szimbólumoknak. A szimbólum, ha nem is közvetlenül – mint a jel –, hanem rejtettebb utalással, valamely általánosan ismert benyomást, érzést közöl, fejez ki. Olykor olyasmire utal, amire nincsen szavunk, máskor pedig egy nem definiálható érzés megfelelője, aminek kialakulatlansága miatt még a körülírása is nagy nehézségbe ütköznék.

Az egyén életében egy benyomás, érzés emléke kötődhet pillanatnyi környezetének egy véletlen képéhez, mozzanatához; maradandóan összekapcsolva – az emlékek statikusak – az adott érzést, a *belső (nem vizuális) képet* valamely ad hoc *külső képhez*. Könnyen elképzelhető ezért, hogy pl. ugyanazon helyszín, látvány ellentétes jelentésű egyéni „szimbólumként” lesz jelen két ember tudatában. A festői elemzés bizonyossággal tehát nem adhat választ a *Hídon...* figuráinak értelmezésére, pedig úgy tűnik, ezeken van a hangsúly. A pszichológus talán, foglalkozásának megfelelően, lényegében azonban hasonló nehézségekkel küzd majd, tekintve, hogy Csontváry zárkózott, bizonyos szempontból talán deviánsnak is tekinthető személy volt.

Nem tudjuk, miért nyugszik a kép jobb szélén a – ma bohócruhának látszó öltözetű – figurának jobb keze a számaron. A málhás állatot a hídról levezető személy kincset, földi javakat készül azon az úton vinni, melyre a lovasok is igyekeznek? Vagy a hivatás, netán a szegénység terhét cipeli? A másik fekete ruhás férfi a jobb oldali fa tövében fáradtan gubbaszt. Miért? Válasz nincs, s a kép figuráinak sokfélesége folytán nagy részben rejtélyes is marad. Meggyőződésünk szerint azért, mert maga a festő sem tisztázta magában jelentésüket. Köztudomású, hogy a festőművészet éppen képisége folytán nem a logikus, nem a fogalmi gondolkodás tárgyias terméke. (Talán csak Cornelius hitte

így, s ezért törekedett erre.) Ennek köszönhetően a vizuális képzeteknek olyan hordaléka is megjelenik egy képen, melyet szerzője nem tudatosan illeszt bele. A festő önkontrollja a képi egység létrejötte érdekében működik, és nem azt firtatja saját magától, hogy mit „festett bele” a képébe, öntudata vizuális tudat, a kép szerkezetén, a mesteri kivitelesen öröklik.

Ha mindezt figyelembe véve elemezzük e képet, és rejtett jelentését is keressük, nem riadva vissza a művész jelképrendszerének, szimbólumvilágának vizsgálatától sem, akkor a képi elemek helyzetéből kell kiindulnunk. De – részben az egyéb fogódzók híján – célszerűnek látszik az alkotónak a mű keletkezése idején feltételezhető pszichikai állapotára is figyelni.

Csontváry nem állította ki ezt a képet, és írásaiban sem említette. Címét is az utókor adta, mégpedig jó érzékkel, mert figyelembe veszi a hangsúlyos figurák és térbeli helyzetük viszonyát. A hídon átvonulók azonban csak hárman vannak. Hármójuk közül leghangsúlyosabb a fehér lovon ülő, világoskék ruhás női figura, előrehajló testtartásával fejezi ki az előrehaladás vágyát. A két tollas kalapú lovag őt követi, a bal oldali jobbra néz: úgy is értelmezhető, hogy feléje fordul. A két lovas férfi egymás mellett egy irányba tart – a múzsának, a vágy kék madarának tekinthető lovas nő után. Kalapjuk azonos színű piros tolla erre utal. A jungi pszichológiát követve az feltételezhető, hogy a világosabb lovon ülő az Én, a kissé hátrább maradó sötét figura pedig a jungi „árnyék” (az én negatív vonásainak kifejezője). A világos figura puskája jobbra, illetve a kép közepén kanyargó (élet)út felé mutat, a sötét figuráé balra, a semmibe.

A híd gerincén álló férfi és a gyermekét tisztába tevő anya – a pólya a híd mellvértjén van kiterítve – könnyen magyarázható a híd szimbólummal, összekötve azt Csontváry akkori lelkiállapotával (lásd a *Hajótörés*), midőn elhiva-

tottságát illetően kétségei támadtak festői képességeiben. A *híd* két világot, két partot köt össze. Az elhagyott part a múlt, a túlsó: a jövő, melynek útja meg is jelenik a képen. A híd gerince választja el a múltat és a jövőt: aki, szakítva a múlttal, az új partra lép, és új úton akar tovább haladni, annak meg kell tisztulnia, újjá kell születnie, mint gyermeknek.

Ha így értelmezzük a képet, a többi figura veszít jelentőségéből. A két fekete ruhás férfi közül az egyik tovább vezet a jószágát, viszi terhét az új parton, azaz a jövőben is; a fa tövén ülő átvergődött ugyan a túlpartra, de magába roskad, már nem remél.

A kutyáit itató dáma, a „bohóc” és az utazókosarában számárháton ülő alak – egy csapat. Ők a megpihenők, a nem sietők, akik maradnak ott, ahol vannak – és ki-ki a maga módján folytatja életét.

Miután a néző tekintete végigsiklott a képen, visszatér a bal oldali két titokzatos lovasra. Nem mutatják meg arcukat, kalapjuk kihívó tolla azonban arra utal, hogy valahol, valamire készülnek. Lovon ülnek, mert hosszú és fáradalmas út áll előttük. Útjuk kanyargós, a távoli hegyek felé visz. Az út követi a víz folyását – talán a forrásához vezet? A víz és az út bekanyarodik, a kilátást – a jövőjét – sötét domb takarja, de az előtte újra megcsillanó víz kék foltja mutatja a követendő irányt. A dombtetőn reményt keltően jelenik meg két fiatal fáska. Törzsük jobbra hajlik (a viharoktól?), éppúgy, mint a kép jobb oldalán feltűnő száraz fáé. De koronájuk visszahajlik az égnek a lenyugvó nap által megvilágított, derűs felhői felé, mint ahogyan oda törekedett a „megpihenők” mögötti fa szélső ága is, de aztán kiszáradt. Az ég háttere előtt két lombos fa rajzolódik ki. Egyik zöld, a másik őszi, vöröses lombú; a zöld és vörös komplementer színkontrasztja az élet jó és balsorsának dialektikus kettősségére utalhat. A vöröses fa kerek, a hegynek legkevesbé tört kék színe előtt jelenik meg. Pozi-

tív jelkép: a piros az élet, a szeretet színe, a kör az egészé, a teljességé, a kék pedig a tudásé – ezek fonódnak egybe az ég alatt. Nem véletlen, hogy a kerek koronájú fa két íves tömb (mohos szikla?) hasadékából nő ki, két tömb szorításából tör magának utat. A két fa kapcsolata, szembeállítása a választás, a döntés kényszerét (is) jelentheti. A zöld fa háromszögletű.

A kép kompozíciója nem különleges. Sajátos azonban, hogy a híd ívét ismétlő, felette megjelenő tömbhöz bal oldalon ugyancsak egy íves tömb csatlakozik, melyen a zöld fa áll. A sötét domb formailag ezeknek az íveknek lezárása, tompított megisméltése, amely azonban baloldalt éppen a két tömb csatlakozásába torkollik, melyből a kerek fa kinő. A híd és a felette levő tömb párhuzama, a dombnak és a két tömb ívének egy pontból való kiindulása – a kerek fa tövében – mintha a megfeszített gondolkodás párhuzamos és egyben egy pontból való kiindulásának ismétlődéseit fejezné ki, a hasadékból előtörő fa pedig a megoldást jelképezné.

A *Hajótörés* és a *Hídon átvonuló társaság* elemzése és Csontváry életútjával és festészetével való egybevetése meggyőz arról, hogy a *Hídon átvonuló társaság* a *Hajótörés*-sel szorosan összefügg. A *Hajótörés* a válság, a *Hídon...* ennek feloldása, a lelki zaklatottságot követő kontempláció, gondolkodás és megnyugvás képe. Csontváry nem látja még tisztán a kiutat, de már reménykedve keresi azt. Érzzi, hogy még sok akadályt kell leküzdenie, jövőképe kibontakozóban van.

Csontváry munkásságában mindkét kép különleges helyet foglal el, mert feltűnően különbözik más munkáitól. Míg a *Hajótörés* igen gyenge kép, addig a *Hídon...* nemcsak mondanivalójában, de kvalitásában is reményteljes, közvetlenül a Kairóban készült képeket előzhette meg. Azokat, amelyekben Csontváry a plein air titkát felfedezte. Mindkét mű betekintést enged a festő belső vívódására –

későbbi képein már érett művészetét csodálhatjuk: vele csodálkozva rá mindarra, amit ő is megcsodált.

E két képén Csontváry befelé fordul, a *Hajótörés* és a *Hídon...* lelki önarcképeknek tekinthetők. Nem mintha más képein az impresszionisták módján csak a látvány ihlette volna meg. Ismeretes, hogy a „nagy témát” kereste, mely lelkivilágának megfelel – kozmikus szemléletének bizonyosságait kereste a természet valóságában. Fő műveiben nála a látvány nem „motívum”, hanem *témává*, a mindenség kifejezőjévé kellett hogy magasztosuljon, mert csak ezáltal válhatott az ő saját világgépének kifejezőjévé is. A *Hídon...* helyszínét nem ismerjük – talán nem is kötődött meghatározott tájhoz. Figyelemre méltó e tény, mert legtöbbször még kisebb tanulmányai esetében is megnevezi a helyszínt.

A *Hídon átvonuló társaság* introspektív kép. Festője magamagát vallatja, a jövő lehető kilátásait, reményét kutatja. Magának festette ezt a képet – nem megmutatni akar, hanem meglátni.

Mindaz, amit a *Hídon átvonuló társaságról* írtunk, megfejtéseként javasoltunk, hipotézis. Nem épül bizonyítható tényekre. Maga a kép az egyedüli tény. A néző érzel, és újra megnézi a képet, mert tetszik neki. Érzékelés és gondolkodás külön funkciók még akkor is, ha az érzékelés tudati értékelése módosul az érzékelő személyisége, emléképei és élményvilága által.

Joggal merül fel a kérdés, mit és mennyit érzel, lát meg a néző a kép szimbolikájából – feltételezve, hogy elemzésünk igaz, vagy ha nem, képes lesz-e azt egy másik, jobbal helyettesíteni. Valószínű, hogy felfigyel a figurák talányos voltára, ami megérleli benne a meggyőződést, hogy azoknak valamiféle jelentése kell hogy legyen. A víz, híd, út és még a fák szimbólumértékét ösztönösen befogadja, mert ezek általánosak. Az útnak és víznek távolba vesző képe

bizonyosan megragadja, majd elvezeti tekintetét a kép központi háttéri elemei felé.

Figyelmét azonban elsősorban a lovas figurák fogják megragadni, és maga a híd, a hídon való áthaladás pszichológiai jelentésével társulva. A többi bizonytalan jelentésű figurát különböző karakterisztikumokkal bíró sajátos, egyedi elemnek tekinti, akik sokféleségükkel gazdagítják, érdekesebbé teszik talányosságukkal a képet. (Csoportjaik között nincs tényleges kapcsolat. A két fekete figurával, az állatokkal társulva a két embercsoport – éppen érthetlenségével – sejtelmes, meseszerű hatást kelt, elgondolkodásra készíteti a nézőt. Fokozzák a lovasok titokzatos hatását, akik ismeretlen céllal haladnak távolba vezető kanyargós útjukon. A fegyveres verestollasok és a fehér lovas nőalak megjelenésének módja, feltételezhető magatartásuk határozottságra utal – céljuk azonban ismeretlen. A két fegyveres veszélyes kalandokra készült fel – sok minden történhet még velük útjukon.) Azt is érzi a néző, hogy a kép „meséje” befejezetlen, mert végül nem mesél el semmit.

A *Hídon átvonuló társaság* titokzatosságával ragadja meg a nézőt, ami nem lenne lehetséges a kép vitathatlan festői értékei nélkül. A híd világos színei kapcsolódnak az emberi és állati figurák világos és élénkebb színű foltjaihoz. Elkülönül ezektől némiképpen a két lovas férfi, de kapjuk tollának pirosai összeköti őket a jobb oldali csoport ruházatának piros foltjaival és a kerek lombú fa pirosas színével. A víz és a parti táj zöldjei egységes festői keretbe foglalják a figurákat. A sötét domb és a jobb oldali fatörzs jól szervezi a kép terét. A képi együttes végül valami szóban ki nem fejezhető sajátos, különös egésszé olvad össze, melyben ember, állat és táj együttműködik.

A titokzatos, a rejtélyes, mint művészi téma nem ismeretlen a festészetben, még kevésbé az irodalomban. A szimbólum nem pontosan határozza meg tárgyát, hanem kissé

burkoltan, rejtelmesen, a befogadóra bízva értelmezését és ezért magától értetődően társulhat a titokzatosságot, rejtélyes sejtelmeket ébresztő alkotásokkal. Csontváry *Hídon átvonuló társasága* mintha a romantika szimbólumvilágához közelítene, csakhogy szimbólumai értelmezhetőségi szintjük alacsony volta miatt sem festői, sem irodalmi tekintetben nem igazi szimbólumok, még kevésbé allegóriák. A festői romantika érthetőbb jelképekre épít és romantikus(abb)an formál. A Csontváry-képen a figurákban felcsillannak a romantikus formálás elemei – főként a lovasokban –, de a kép sok más elemében többféle felfogást tükröz. Gondoljunk pl. a táji környezet elemeinek nagyvonalúbb, létezőbb megjelenítésére; a máhás állatot vezető figura valószerű, de fekete ruházata miatt kapcsolatba kerül a fa tövén ülő alakkal és a jobb oldali csoporttal, és ezáltal válik szintén „rejtélyessé”. Mindezek a tényezők – félreértés ne essék – nem festőileg, nem a kompozíció, színek, formák és tömegek egysége és harmóniájának tekintetében jelentenek ellentmondást, megbontva a kép egységét – hanem csak az értelmezés, a kép rejtett, mondhatni „irodalmias” gondolatolvasásában. A képben gyönyörködő számára ezek a problémák nem léteznek, mivel nem vizuálisak.

Tengerparti sétalovaglás

A *Sétalovaglás* Csontváry utolsó képe. Időben távol esik a *Hajótörés* és a *Hídon átvonuló társaság* párostól, melyek az indulás lezárásának is tekinthetők lennének, ez a kép pedig egyértelműen az életmű lezárása. Formája merőben eltér az előzőktől.

A *Hídon átvonuló társaság* és a *Sétalovaglás* között azonban rokon vonásokat is felfedezhetünk. Mindkét képen nagy szerepe van az emberi és állati figuráknak – a vizet ivó kutyapáros mindkét képen szerepel. Elhelyezkedésük

a kompozíción belül gyökeresen eltér attól, mint amit a *Panaszfalon*, vagy a *Mária kútján* láthatunk. A *Sétalovaglason*, éppúgy, mint a *Hídon átvonuló társaság* esetében, a figurák frízszerűen a kép vízszintes felezővonalá alatt kis térmélységi különbséggel helyezkednek el. (A bal oldali szürke lovas kivétel a *Sétalovaglason*, a málhás állatot vezető kisebb mértékben a *Hídon átvonulóknál*. Fontos szerepük van: ha nem lennének ott, akkor a figurák a kép térmélységétől elszakítva jelennének meg.) A *Sétalovaglason* is szerepel fehér lovas női figura, és a hölgyek tollas kalapja is emlékeztethet a *Hídon...* átvonulókra. A *Sétalovaglás* lovasai párokat alkotnak, mint a *Hídon...* két férfi lovasa. A *Sétalovaglás* lovasai azonban nem képeznek csoportokat, hanem a két kutyával együtt ritmikusan tagolják a képet, kihasználva a kép teljes szélességét.

A két kép tárgyának kezelését illetően a *Hídon...* átvonulók és a *Sétalovaglás* között lényeges különbség, hogy az utóbbin közvetlenül érthető módon tárul a néző elé a figuráknak a kép címében megadott tevékenysége. A kép könnyen érthető – közbenső rejtett utalások, feltételezhető allegóriák, szimbólumok kérdőjelei nélkül. A kép varázslatos harmóniájáról, a táj és a figurák bensőséges kapcsolatáról sokat és sokan írtak. Még azok elismerését is kívívta, akik annak idején Csontváry művészetét elutasították.

Németh Lajos a figurák mozgásának kompozíciójáról így írt: „a nem is festett, vászonra lehelt lovasok hajlanak, mozognak, egymáshoz fordulnak, formailag egymást taszítják, ritmusban egymást ismétlik, vagy új ritmusláncolatot indítanak. Mindegyik mozgását a másik igazolja, dallamotívum láncaként fonódnak össze, minden motívum nemcsak magáért, az egészért is felel”. A továbbiakban találon elemzi a lovasoknak egymáshoz és a kép teréhez fűződő kapcsolatát, mozgásaik irányát. Ezúttal azonban nem a mű méltatása a célunk, hanem struktúrájának, felépítésének vizsgálata. A *Hídon...* esetében a témát, a mondanivaló

rejtjeles voltát, különös hatását vizsgáltuk és azt, hogy a festőjét mi indíthatta képének megfestésére, hogy érzései és gondolatai – akarva vagy akaratlanul – milyen módon és formában jelennek meg képén. A *Sétalovaglás* közvetlenül érthető és értelmezhető, kiemelkedő mű lévén érdeklődésünk a képi alakítására irányul, azokra a tényezőkre, melyek sajátos hatását, értékeit meghatározzák.

Mint Németh Lajos írja, a bal oldali, közeli fehér lovas „indítja el a kompozíció ritmusát”. A lovasok olyan gazdag ritmust alkotnak, ami csaknem leírhatatlan, mert részt vesz benne térbeli helyzetükön kívül tömegük és mozdulatuk minden részlete, a lovak lábát is beleértve. Közeli és távolabbi elemek kapcsolódnak össze, különülnek el. A folt- és vonalelemek kapcsolatát egyszer erősítik a színbeli kapcsolatok, másszor pedig éppen elválasztanak. Sajátságos a lovasok kompozíciós vonala azáltal, hogy középső hármascsoportjuk tagjai majdnem összeérnek, és ezért a tenger kék hátterével jobb felé keskenyedő együttest alkotnak, melyet azután a két kutya közötti lovas visszafordít a kép előterébe. A lovasok kijelölte kompozíciós szerkezet a háttér hegyeinek vonalára rímel, melynek zöldeskék tónusai a tenger kékjéhez kapcsolódnak.

A kép alapjában véve centrális kompozíciójú, ami gyakori Csontvárynál. A keskeny, horizontális képek széles tere elbeszélő hangvétellű tárgyat vonz – ennek megfelel a *Sétalovaglás* tárgya –, másrészt azonban ellentmond a centrális kompozíciónak a kép széleinek a középtől való nagy távolsága miatt. Csontváry e problémát részben több központi elem elcsúsztatásával oldja meg, ami oldja a centrális szerkezet merevségét. (Veronese hasonlóan járt el a centrális perspektíva alkalmazásában, mikor nagy vásznain több szem- illetve fókust alkalmazott.) Ezért a központi szerepű tenger sötét kék foltját, mely az öbölnek kb. középpontjában van a lovasok központi csoportjával együtt – központi alak a fehérlovas női figura (akit Németh Lajos is annak

tekint) – a kép felezővonalától balra csúsztatja. Ugyanakkor azonban Csontváry megtartja a szimmetriatengely szerepét is. A bal oldali ló és lovas indítja, a két jobb szélső pedig zárja a képet. az út és a tenger partjának ferdesége a fehér lótól a lezáró páros irányába vezeti a szemet.

A kép hangsúlya tehát balra tolódik, amit csak némiképp ellensúlyoz a központi fehér lovas és a tőle jobbra lévő kettőnek élénkebb színe, mert tőlük jobbra a figurák sora megszakad. A két kutya alakja e cezúrát nem képes ellensúlyozni. Kisméretű reprodukción a balratolódás, pusztán a bal oldali lovas, a tenger helyzete és a vörös sziklák hatása folytán szembetűnő. Az eredetit nézve azonban ezt észre sem vesszük. A kép eredeti szélessége a látvány „letapogatása” során mind jobb, mind bal oldali irányba igényel szemmozgásokat. A nézési irány e váltakozása, a kép átélése és az elmélyedő megfigyelés igazolja, hogy éppen a centrális és a kompozíciós középpont eltolódásának eredménye az az egyensúly, amely biztosítja, hogy a néző a kép teljes szélességére kiterjessze figyelmét. Az így kialakult, stabil egyensúly mögött rendkívül tudatos szerkezet mutatható ki. Erre szükség is van, hiszen a kép csupa mozgás, és a centrális kompozíció egyedül a két szélen látszik csak realizálódni. A bal oldali lovas harsány fehér színe a jobb oldali páros sötét, tört színeivel merőben ellentétes; a szélső ló fejének világosabb színe esetleg visszautal az indító fehér lovasra. A lovasok egymáshoz oly közel álló – egy helyütt össze is érnek! – csoportjának annyira csodált ritmikája, mozdulataikon túlmenően is a képi szerkezet mélyebb rétegére utal.

A *Sétalovaglás* szerkezete az aranymetszés arányrendszerének összetett alkalmazására épül. A kép mérete: 72×171,5.

Ha a két szélső (keskeny) oldalt a hosszú oldalra beforgatjuk, és két négyzetet veszünk fel mindkét oldalon, a kép széltében a kép a következő módon tagolódik: (bal-

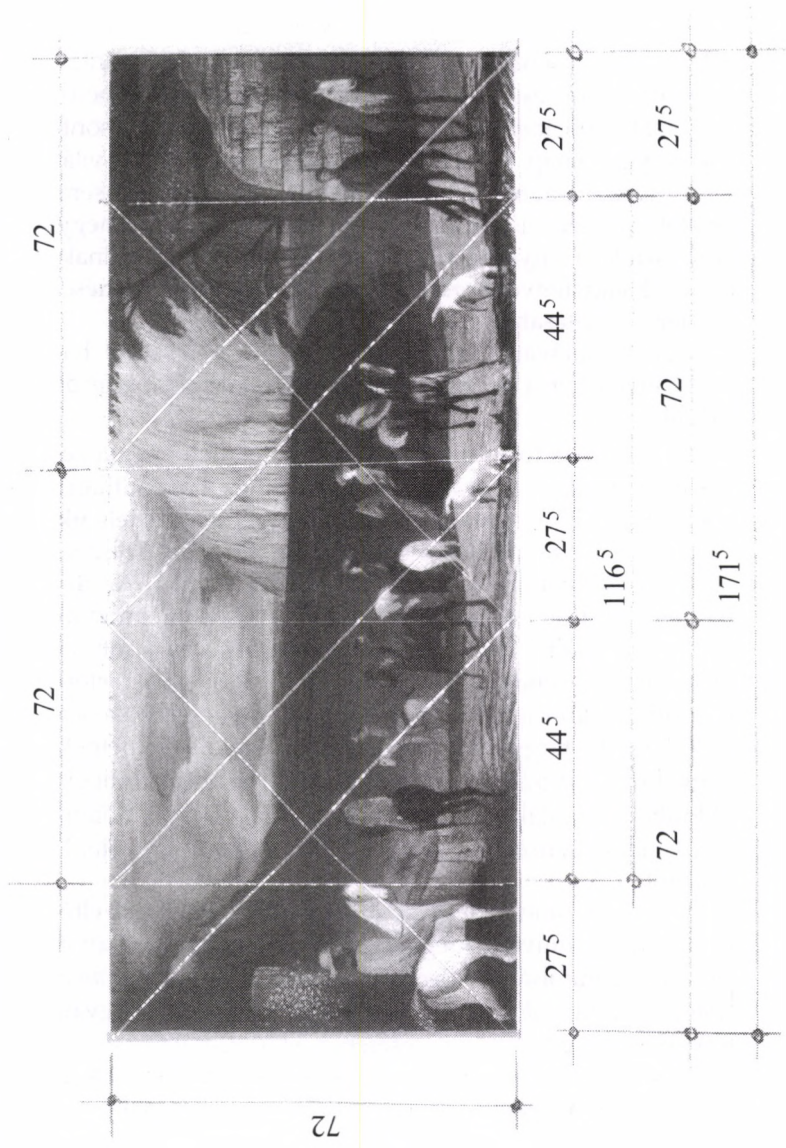
ról) $72+72+27,5=171,5$; (jobbról) $27,5+72+72=171,5$ Ha a széleken fennmaradó $27,5$ cm-t a négyzet(ek) oldalából levonjuk, $44,5$ cm marad. A két egymást fedő középső négyzet szintén $27,5$ cm-en fed egymást. Ha ezt az osztást a kép szélességében végigvisszük, akkor a képmező következő tagolását kapjuk: $27,5+44,5+27,5+44,5+27,5=171,5$.

Az aránymetszés értéke végtelen tizedes tört:

$$\varnothing = \frac{1+\sqrt{5}}{2} = 1,618\dots$$

Ennek az arányszámnak felel meg a *Sétalovaglás* tagolódása, mert $27,5 \times \varnothing = 44,5$; $44,5 \times \varnothing = 72$; $72 \times \varnothing = 116,5$ – ami a kép szélességének felel meg, két $27,5$ cm-es sávja nélkül ($44,5+27,5+44,5$). Tehát az egymást is átfogó aránymetszési arányok (jelentéktelen kerekítéseket nem tekintve) olyan feszes konstrukciót hoznak létre, mely a kompozíciót $a+b+a+b+a$ osztásával egyrészt ritmizálja, másrészt pedig összefogja.

A *Tengerparti sétalovaglás* Csontváry festészetében egyedülálló mű. A párhuzamok, melyek a *Hídon...* és a *Sétalovaglás* között fennállnak, bizonyos szempontból negatívumok, másrészt pedig nem a téma, a művészi mondanivaló területe esnek. Így például a *Sétalovaglás*nak nincsen a tárgyával meghatározott helyszíne, nem veduta, nem ábrázol hegyet, vízesést, történelmi utcaképet (mosztári híd, utca + Akropolisz). Nincsen e képen monumentális romépület (Taormina színháza, Baalbek), vagy monumentummá emelt fa, mint a két „cédrusos” képen – de még egy kiemelt épület sem, mint pl. a két taorminai festményen. Ha figurális képeivel egybevetjük: a *Panaszfal* alakjainak tömege, a bal oldali perspektivikus távlattal kiegészítve kifejezi a szent hely monumentalitását a *Mária kútja* csoportjainak különböző szere-

pük van (Mária és az őt köszöntők, a vízfordók és vízöntők, valamint a várakozók). A *Hídon átvonulók* közel vízszintes sorának egybeesése nem jelenti a figurák tényleges kapcsolatát, csak alaki, külsődleges és esetleges kapcsolatot. Csontváry képein a nap, hold, tűzhányó, alkonyati és kettős világítás gyakran szerepel. E szempontból a *Sétalovaglás* sem kivétel, de igen visszafogott formában. A bal oldali hegy vörös sziklái a lenyugvó napra és az esti világitásra utalnak, melynek lágy fényei hozzájárulnak a lovasok megjelenésének lebegő hatásához.

Hangulatával a *Sétalovaglás* egyedül ébreszthet hasonló érzéseket a nézőben, mint a *Sétakocsizás újholdnál Athénban*.

Tárgyának formai, a képi szerkezetet illető megközelítésében viszont a *Selmebánya látképéhez* hasonlítható. E képén a jobb és bal oldali dombok teknőjében jelenik meg a város. A teknő alja az a rét, melynek középső részén egy facsoport van, és jobb felé enyhén emelkedik. Az előtér megvilágított csíkja a szénagyűjtőkkel hasonló módon húzza alá a kép „alapvonalát”, mint a *Sétalovaglás*on az út csíkja. A szénagyűjtők csoportja a sötét háttér előtt hasonló módon jelenik meg, mint a *Sétalovaglás* alakjai. A *Sétalovaglás* tárgyának kötetlenségéből fakad elemeinek nagyobb gazdagsága. Szerepel benne tenger, sziklás hegy, különböző kőfalak, út, vitorlás, árnyékban lévő felhőkön kívül megvilágított is – és az égnek egyedül való élénk zöld foltja.

A *Selmebánya* és a *Sétalovaglás* közötti legnagyobb eltérés azonban a művészi megközelítésben van: az egyik korai, a másik a legutolsó mű. Csontváry csaknem mindig *valamit* festett meg (a *Hídon...* részben kivétel). Képeinek tárgyait többnyire az ég (a *Hortobágy* esetében a tér) végtelenje övezi. A *Sétalovaglás*nak viszont nincsen *statikus tárgya*, ami a kép központi eleme lehetne. A *Sétalovaglás*nak csak témája van:

az az életerzés, melyet a kép egésze és minden részlete sugall. Itt közvetlenül állunk az öböl és ég végtelen távlatával szemben. A kép ilyen értelemben vett „ürességét” a lovasok élő, tehát időben változó, mozgó – színes függőnye bontja meg. Vizuális tapasztalatunk szerint a függönyszerű, a teret vagy kilátást részben takaró elemek felfokozzák a mögöttes látvány hatását.

„A *Tengerparti sétalovaglás* már új utat indít” – írja Németh Lajos, amihez csak azt kell hozzátennünk, hogy indíthatott volna, ha hasonló képek követik. Sajnos Csontvárynak ez az új korszaka, mely nem a fanatikus nagyot akarás, a nagy, mindent túlszárnyalni vágyó kép akarását tűzte ki céljául, ezzel az egyetlen képpel le is zárult. A mester nem festett többé.

Mégis, e kép egyedülálló volta feljogosít arra, hogy a *Sétalovaglást* Csontváry torzóban maradt új korszakának tekintsük. E képen már nem a visszatekintő *Marokkói tanító* néz ránk. Csontváry életműve akkor tűnnék kerek, befejezett egésznek, ha a *Marokkói tanítóval* zárult volna le. De nem így történt. Az élet teljessége, mely a *Tengerparti sétalovaglásból* árad, túllép emberi szándékon: a nyugodt tenger és a kék ég alatt tünékeny lovasok lejtik mulandó és mégis örökkévaló táncukat.

GRÓH JÁNOS

Felhasznált irodalom

A képek kompozíciójának elemzésében talán legkiválóbb mű: Bouleau, Charles *The Painter's Secret Geometry*, Thames et Hudson, London, 1963.

Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz*, Bp. Magvető, 1982.

Csontváry dokumentumok I. kötet (Szerk. Mezei Ottó).

Németh Lajos: *Csontváry Kosztka Tivadar*, Bp. Képzőművészeti Kiadó, 1964.

Romváry Ferenc: *Csontváry Kosztka Tivadar 1853–1919*. Alexandra Kiadó, Pécs, 1999

Pertorini Rezső: *Csontváry patográfiája*, Bp. 1966.

k.:

La'nlóffy Aladár

A LENGÉSCSILLAPÍTÓ

Bizonyára Cincinnatus óta húzódik az a lehetséges pókfonal, láthatatlan szál, mely Deák nevével is összeköti, gyöngysorra fűzi az érdekek nélküli vezéregyéniségek névsorát. Akkoriban álltak készenlétben akár az eke szarvánál is ilyen férfiak. Minőségük már attól is megkérdőjelezhetetlen, hogy mind beszéltek latinul. Avagy deákul. Mert ott is lakoznak, a legenda memóriablokkjában mint legősibb, vidékre kihelyezett komputerben. De hát az a mesebeli Cincinnatus megverte az ellenfelet, a mi ünnepeltünk valóságos öregúrként egyezkedett vele, csak itt, az időbeli szomszédság még jótékonyan vagy fájdalmasan érezteti a hatását ránk is, a kiegyezettek népére, kiknek fele rebellis, fele belenyugvó. Fele megnevelhetetlenül hűbelebalás, fele – bár így volna – Deák Ferenc.

Azt mondják a végjáték idejére Szegednél hatvan-nyégyezer ember gyűlt össze, s ezt a sereget, melynek Görgeyvel egyesülnie kellett volna, Kossuth a tehetetlen Dembinszky fővezérletére bízta. Szemben Jellačić serege állott, Pest felől Haynau közeledett, mire Dembinszky augusztus 1-jén éjjel átvonult a Tisza bal partjára, aztán nem Aradra, a Görgeyvel való egyesülésre, hanem Temesvár, illetőleg Erdély felé vonult, kétségtelenül azért, hogy Lugoson át kimenekülhessen az országból. A folytonos visszavonulás seregét demoralizálta, az osztrák kézen levő Temesvár előtt érte utol Haynau, épp amikor Bem megjelent a parancsnokság átvételére. Bem szokása szerint az előtte ismeretlen, aznap átvett sereg élén bátran nekiment az ellenségnek, mely a magyar sereget még aznap teljesen szétverte. Görgey tehát hiába jött le Komáromtól, nem volt sereg, amellyel egyesüljön... Az augusztus 10-i aradi minisztertáncban viszont Kossuth még úgy tudta, hogy Temesvár-

Kossuth ^{valóan} és Deák Ferenc
am csatlakozásuk

nál győztek. A miniszterek különben összevesztek, volt-e joga Kossuthnak tudtuk nélkül Bemet fővezérré kinevezni. Éjszaka Kossuth várbeli lakására kérette Görgeyt s megkérdezte, mit tesz, ha Bem győzött. Görgey azt mondta: nyomban megtámadja Haynaut. Arra, hogy ha Temesvárnál az osztrák győz az volt a válasz: leteszem a fegyvert. Mire Kossuth: és én főbe lövöm magamat.

Ennyit a kiegészítendő végletek egyikénél abbamaradt helyzetfelmérésről.

A történelem pillanatnyi gravitációit még az ésszerűség sem határozza meg. Néha az eszmények súlya – miképp a reménytelen szerelmeseket – akár egész országokat is a sír felé húz, a képtelenségbe loval, a nemzeti mozgalmak nagy európai szabályai szerint, tekintet nélkül múltra, s az élet, a megélhetés reális lehetőségeire. Máskor az események súlya alatt kicsinyesen anyagiassá, az öröknek hitt ideálokkal kurtán, ridegen leszámolókká válnak ugyanazon népesség újabb nemzedékei, csak mivel változtak egzisztenciális élményeik.

Annak a véglegesnek tekintett állapotnak, osztrák csúcsmonarchiának, melyért Lipót császár kora, sőt a harmincéves háború óta mennyi vér és könny ömlött, természetesen megmaradtak a hűséges igenlői. Ennek folytonosságát igazán a dualizmus sem fogja érinteni, az utolsó hírhedt trónörökös tragédiaához környezetén át talán 1918-ig is kitart.

Am magyar részről is nagy lélegzetvételekkel túl kellett élni a világosi infarktus görcseit, meg kellett küzdeni a felszín alatt őrjögve parázsló remény izgatásával, a helyreálló és lassan működésbe helyezett nehézkes vármegye régi jó renitenskedésével, amely ósdi reminiscenciákon mint penész elkezdett élősködni, magát tartván továbbra is (mai kifejezéssel) a nemzetstratégia hivatásos előállítójának. Talán főleg ez ellen volt alkalmas gyakorlat Deák nagy találománya: a „passzív rezisztencia”. Volt benne valami nem tété-

lesen kiérezhető, de annál működőképesebb „hadd lám Uramisten, mire megyünk ketten”. Deák ekörüli töprengéseiben viszont hamarosan tételesen is jelentkezik a jogász szimmetriaérzékének restitúciós erőfeszítése: de hát, uraim, a magyar alkotmányt, azt a bizonyos ősi fundusunkat nem mi magunk, hanem ők törölték ki... Hát szabad nekünk magunknak „gyűlöletessé tenni azon törvényeket, amelyeken állunk, s melyekből kiindulva, tovább haladhatunk?...”

A távolba rekedt addigi főtényező, a hol tüzes, hol reménytelenkedő, de jobb híján folyamatosan melankolikus Kossuth sosem adja fel. Ha élete kritikus tömege két félgömbnek tekinthető, akkor másodszor is az elsőnek teljesen megfelelő időadagot arra áldozhatott, (46+46), hogy amit pár év, aztán felgyorsulva pár hónap alatt fehér izzásba hozott – azt újabb 46 év folyamán legalább tüzesen, forrón, melegen, egyre langyosabban tudja tartani. Ez az idő (hosszú távú haszna, hozama immár a mi mai madártávlatunkból látszik igazán, hogy mennyire örök pozitívum) főleg arra volt elegendő, hogy a magyar nép legösztönösebb, mutációt aztán nem tűrő vágyainak végleges, kifejező bálványává váljék a kormányzó. A deáki életmű lényege viszont ez: „Jótevője-e az a népnek, aki mindig azon vágyakat és reményeket emlegeti előtte, melyek még nem teljesültek, azt pedig ami már megvan, kicsinyli és ócsárolja és a megelégedetlenség magvait szórja el?...” A minden állandóság szükséges áldásaitól az építéshez, halmozáshoz kellő közös nyugalomtól és biztonságérzettől való megfosztottságot a nem átmeneti időre, hanem valószínűleg véglegesen sanyarú kisebbségbe taszított nemzetrésztudta aztán átérezni igazán. Akik 1918, de legfőképp 1945 után örökké szegénynek és szabadságukban korlátozottaknak tudhatták, érezhették magukat. Akikhez Szent Gellértől Günther Verheugenig igyekeztek a konyhára, a hálószobákba is bejárni, de mindhiába, a pápai és EU-kamarások. Mert közös nyugalomtól és biztonságérzettől fosztja meg mindig a világot ez a külön-

ben érthető, érzelmileg is utánpótolta, de anyagilag is jól kitervelt, kikalkulált kettős véglet: a permanens imperialisztikus fenyegetés és a permanens anarchikus forradalmiság szivárgó szívbillentyűje. Ezzel ért össze ott is minden, ami 1848/49 örök sebét, ezt a legyengítő vérzést, úgy-ahogy elállította, amikor még újabb nagy érvágásainkat a zord jövő függönyei takarták. Mi itt, mint vidéki ad hoc kis emlékbizottság az örömet s a bánatot is túlélők kegyes utódai vagyunk. Nem erősködünk már Görgey-igazság s Kossuth-igazság ügyében, s nem bolygatjuk, hogy Haynau előtt egy jó fél évvel ítélték Madarászék terv szerint halálra a Debrecenbe menekült forradalmi országgyűlés képviselőit, majdnem olyan sommásan, mint majdan, „utolsó csatlós korunkban” újabb, szolgálatba lépő Haynauk, Benešek, Madarászok a maguk alattvalóit. De szabad bár magyar (kisebbségi) fogunkat szívni ennyi ünnepélyes és megátalkodottan magyar gyalázat láttán.

Mert ha például Dembinszky akkoriban tényleg győzni tudott volna Temesvárnál, esetleg nem is kellett volna később a kiegyezést keresni... Van egy anekdota Jókainál, miszerint 1849 áprilisában azt pletykálták a debreceni Arany Bikában, hogy Dembinszkyt galíciai bőrkereskedőnek álcázva csempészték be fővezérnek, mire valaki megjegyezte: vajon nem valami galíciai bőrkereskedőt csempészték be Dembinszkynek álcázva? Egy nagy, azóta szívesen és gyakran használt jelképpel operálva: nem is a tulajdonképpeni, ezek voltak a mi „Segesvárjaink”! legfőbb, legértékesebb Petőfinként esett el a magyar szabadságharc az amatőrök, az akarnokok, a gyengék és gyávák kezén. „Kossuth géniuszánál alig hagyott valaki maradandóbb nyomokat államiségünk és nemzetiségünk történetében” – foglalja össze a könyvtárnyi egybehangzó diagnózist Szekfű Gyula. Mert csak ez marad megingathatatlan igazság újabb árnyalatok bekapcsolása esetén is. Annak ellenére, hogy ez ugyancsak sommásra sikeredett-zsugorított álláspont

a kormányzó szerepére vonatkozóan, de legalább mindmáig védhető.

Am ekkor ott a Világos utáni terepasztalon már azt is számításba kellett venni, hogy bármily mozgékony és tántoríthatatlan is az emigráció, az abszolutizmusra, mely görcsként beállt, komoly veszélyt nem jelent.

A homogén Habsburg „nemzetbirodalom” állapota sem volt sokkal szilárdabb a Deák Ferenc ajándékozta hosszú béke előtt. Mialatt belföldjükön egyes népeket külön hadseregekkel kellett fékentartani, eljött az elmozdult nagyhatalmi pozíciókért való konfrontáció ideje is. És pont most, ilyen helyzetben érkezik.

Persze magyar oldalon is még él szinte minden főszereplő. Persze a Batthyány–Kossuth ellentétet már régen új árfolyamon: Kossuth–Görgey ellentétként jegyzik, s kész csoda, hogy a kiegyezés korát megérők belső erőviszonyai, jó magyar-magyar szokás szerint nem rontanak el még jobban mindent. Ámbár lehet azt a változatot is, hogy nem jön létre a kiegyezés, meg lehetett volna és túl lehetett volna élni. Attól viszont, annak alakulásától más családfák üdvözülnek vagy vágatnak ki, és ma más százvezrek és milliók élnek, szülnek, halnak Európa-szerte.

Még a nyertes 48/49, sőt előzőleg egy sikeres Rákóczi-féle se oldotta, akadályozta volna meg azt, ami jött. Hovatovább ez igazolódik: minden kasszandrázás erkölcsi joga és magaslata ellenére, a kiegyezéssel akkor, ott gyakorlatilag többet lehetett nyerni, mert időt nyertek, többet és fontosabbat, mintha közben vagy előzőleg az összes Makk-félék, Libényi Jánoskák beválnak, és hozamuk egyesülten és halmozottan latba eshet. Ott kellett folytatni a társadalom, az ország, a szerkezet, a helyszín, a halmaz életét, ahol annak idején a lélegzete állt el, és nem ahol a csaták, a hadiállapot szakadt meg hirtelen.

A játék kezdetére különben mindig, folyton, százszor is valami „ember ne mérgelődj”-szerű társasjáték szabályait

parodizálva holmi, külső, tágabb, nemzetközi nonstop kockadobások verik, vetik vissza a mérgeződőt. Itt vagy a közelben szimultán, egymás lábában, lendületében is elbotolva a következők tombolnak éppen: a krími háború (Ausztria hálátlanságának jegyében), az elnyúlhatetlen „keleti kérdés”, mely miatt mindenki mindenkivel szemben buzgón hálátlankodik, a nagy, a kis és a még nem is létező hatalmak, az elzabrált, zálogba adott „puvoárok” perzsavására, a mindezek következtében fellépő, keletkező (lég)nyomás-különbségek, a regionális (lég)szomj s a mindezzel meghozott (farkas)éhség. Solferinók és Königgräetzek, Sedanok és Szevasztopolok közelről mondhatni nemegyszer balkáni színvonalú francia négyese.

Hősködtek, főszereplősködtek, (mint mindig, mindenhol) az igazi hősök s a szájalók, az örökké ön- és közveszélyes izgágák, akiktől nem lehet soha egy szabályos összeesküvést, egy rendes forradalmat, egy jóízű bosszút, leszámolást s aztán egy belevaló kiegyezést nyugodtan véghezvinni, levezetni, s persze ott voltak a hivatásos titkolózók, akiktől végül is, utólag sem lehet megfejtteni, tisztázni semmit, bárhogyan ki, végződik a dolog. De hát a történelmi lét alakításának kedvenc eljárása úgyis a kitaró elhamarkodás, a folyamatos rögtönzés, a meggyőződés zsákutcáiban való meddő tétovázás, vergődés, valamint minden, ami patetikus.

Szóval így volt ez törvénytörő. A „magyar kérdés” lényege (legalábbis számunkra, házi használatra szóló diagnózis), hogy nem valami előre elrendelés (a kedvenc és vigasztaló predesztináció) következménye, hanem éppen a legvirulensebb állapot legmozgékonyabb dialektikája dobta ki ezt végeredményül. Adytól vesszük előlegbe: „magyar sorskockákon ez így döntődött”. Ez a fájdalmas, hogy magyar sorskockákon döntődött ez így.

Induljunk neki abból az irányból is, hogy egy perccel előbb még világosnak az látszott: ennél többet elérni a Habs-

burg tróntól nem lehet, ám a nemzet zöme, a szabadságharcot végigküzdött nemzedéktől az akkor serdülőkkig egy pár évtizednyi nevelés, szoktatás eredményeképpen ezt már morogva kevesellte, lemondást, jogfeladást látott a kiegyezésben. Valahol a 19. század nagy hírlábai dübörögnek tehát a felgyorsult történelem hétmérföldes katonacsizmái. Egyik gerjedelem a másikat keresi, hajszolja kifejlődés vagy befuccsoláshossziglan, mint Javert felügyelő Jean Valjeant... És mind elválaszthatatlanok: Waterloo nélkül nincs carbonari-szükséglet, a megkínzott, a leültetett, lecsendesített, kicsit átnevelt Pellicók nélkül nincsenek félelem és gáncs nélküli Garibaldik. Mindez kínos, de logikus. Ezen a képzeletbeli Mengyelejev-táblázaton valahol, állandónak tekinthető atomsúlya, jellemsúlya szerint ott szerepel már régen Deák Ferenc is. Csak ama körülmények közt egyelőre nem nagy szükség van rá. „Mindnyájunknak el kell menni...”, de minek, hogyha akik nem fogják fel a sok „rabok tovább nem leszünk”-et, végül úgyis, legalább képletesen aknára lépnek. A „rabok tovább nem leszünk” népe elég simán vált végül is a kiegyezés népévé. Kis adag gonoszkodással megjegyezhető, hogy az eltűnt Petőfinek nemcsak a csontvázát, de a szabadságszeretetét is hiába véli újra meg újra megtalálni. Hiába: a végletek, melyek ott bolyonganak a háttérben: a tigrisek s a hiénák, keverve.

Tehát honnan, meddig kiegyezés a kiegyezés? És ki ez a kiegyező?

Ismeretes a lengéscsillapító szerepe az órákban. Szükségtelen itt magyarázni el technikás, fineszes titkát, mely nemcsak egy szerkentyű elvét, hanem egy metafora lehetőségét is hordozza. Az emberben az személyes, alkati kérdés, hogy végig csillapító és az egyensúly keresője legyen. Különösen áldásos adottság, kiemelkedő feladat az ingerültségüket gyakran váltó korokban. Vádlók és bűnbakok között. A többség ezt a két figurát testesítheti meg a sakktáblán. Olyan szerepkör, olyan beosztás nincs is, ami alkalomadtán

be nem vonható ebbe a hajszába, aki nem sorolható be feketének vagy fehérnek. Csak a kiegyensúlyozásra vállalkozna bátyák, lovagok, futók, akár a királyok-királynék fölött is! Valósággal Isten-szerep. És talán Deák az egyetlen eset, amikor kivételesen nem végződött e szelíd vakmerőség mártíriummal.

Kossuth és Deák nemhogy jelképesen, de valóságosan sem jeleníthető meg úgy, hogy vagy-vagy! A politikus számára a legnagyobb csapás, a lassan ölő méreg, az iszonyú átok, hogyha valahára az életbe átültetett reformjai végül nem válnak be. Kiveti őket a lét. A szervátültetések korának egyértelmű metaforája a történelem feje fölé „átültetett” Damoklész-kard, hogy az élő társadalmi szervezet nem fogadja be a beléoperált, kipróbált alkalmassá idomított teória-ajánlatot, hanem inkább elsovad, csontka marad, tovább gennyesedik. Ami nem kell, az nem kell: művégtag, pótmáj, perfúzió, idegen csapatok, Tátrhágó és Vöröstoronyi-szoros, Lajta-bánság vagy referendum. Ilyesmibe sápadt, pusztult bele Julius Caesartól II. Józsefig megannyi érdemdús, álmodozó, jótevő és zsarnok. Vajon Kossuth Kasszandra Lajost nem kímélte-e meg a sors a pálya második, könnyebbnek látszó szakaszán, a két front közötti nyílt terepen, hogy nem kellett megérnie, csak hamvaiban egy hazahozatalt-hivatalt? Hogy helyette fejezte be, a legtapintatosabban és a lehető legkisebb véráldozattal és anyagi veszteséggel végig-volt barátja és szövetségese: Deák Ferenc a közösen elkezdett 48/49-et? Igazi csapatjáték, mondhatnánk némi acélkék iróniával: negyvennyolcban Kossuth játszott az élen, hogy még Széchenyinek is, nemhogy bárki másnak, akár egy Deáknak háttérbe illett, kellett szorulnia. Ám úgy látszik: Deákban tárolta, tartalékolta a fátum azokat a gyógyszereket, készségeket, energiákat és kiutakat, melyeket alkalomadtán fellépő változatok, a következmények és mellékhatások tekintetében elő kell majd rántani, mint

egy kardot. A magyar szellemi vagyon, bankállomány, haszonkulcs legjelentősebb részét, a jogrendszert, a jogtudást. Cincinnatusi szerep, egyszeri alkalom, még csak nem is holmi holt, latin nyelven, hanem élő, rugalmas: deákos (Deák-os) állapotában.

Kossuth és Deák még életkorban is egyidős ikerbajnokok voltak félelmetes teoretikusi fegyverzetben az álladalmak mint hadi- és menekülttáborok tekintetében, megannyi Cavour, Lincoln, Disraeli, Kropotkin, Engels, Bismarck, Le Bon, Eötvös József, a társadalmi darwinizmusok virulenciája és leülepedése közepette, de hát mindössze magyarul és kizárólagosan magyar használatra. (A teória oly gyorsan változó domborzatán ezt nevezhetnénk el Turinihasadéknak).

Munkálkodásuk közös része a magyarság és álladalmi létjogainak tágítására törekvő politikában nevezhető meg. Egyik kénytelenségből kintről, másik bentről.

Emlékeztetünk valamire: egy Mohács utáni helyzetből kibontakoztatott Habsburg-program (nevezzük a könnyebbség kedvéért „osztráknak”) koherensen és véglegesen magyarelles. Látszólag nem az etnikum áll bárminek az útjában, talán csak az a szurrogátum, esszencia, párlat, amit nemzeti jellemnek szoktak nevezni. Ez teszi bonyolulttá a dolgot, hogy a soknemzetiségű birodalomban mindenkivel meg lehetett egyezni, csak a magyar rebellis. Ez a rögeszme (persze mindig volt, amire támaszkodjék) örökletessé vált a kormányzó körökben, aminek demonstrálására még a sikeres kiegyezést követő korszakból is itt van őfelsége szarajevói Ferenc Ferdinánd aranymondása: „Magyarország számára rövid a programom! Második Haynaura van szükségem”. (Ami közvetlenül megelőzi Sztálin szentenciáját, miszerint a magyar kérdés csak magyarkérdés.)

Nos a kiegyezést végső soron két ember megegyezése jelentette: Ferenc Józsefé és Deáké. Két megfellebbez-

hetetlen tekintély együttállására volt szükség, hogy ez ott, akkor mint ívfény felszikkázzék, két pólus mérhetetlen feszültségkülönbségei között. Elképesztő visszagondolni rá egy olyan korból, amelyet már nem Metternichék és De Gaulle-ok népesítenek be, hanem kerti törpék vezényelnek kínlódva világszerte.

Deák Ferenc dolga az elvarratlanul maradt előző helyzet, hirtelen alakuló új alapállás rendezése volt, s el is végezte becsülettel. Igenis maradéktalanul. Deák annak ellenére győzelmes figura egy siránkozó történelemben, hogy Kossuth evangéliuma kiirthatatlanul bevette magát a magyar tudat, a magyar lélek Bakonyába, és annak hatására mindenki kedvessé vált, csakis az lehetett kedves e nép előtt, aki kész volt valamivel közelebb hozni a valóságot ehhez a tanhoz.

De lám, a köztudat legfontosabb, az önvédelmi reflexeket még hordozó rétegébe végül is belefért annak (elméleti és gyakorlati) felismerése, hogy végső soron a kiegyezés: „Deák evangéliuma” is azt a kitűzött célt érte el. Igazán és jobban elérte arra a mélypont után sorsfordító pillanatra, mint öt évszázada bármivel bárki. Anélkül, hogy a régi dicsőség daliás tartalékaihoz kellett volna nyúlania. Azokat tapintatosan meghagyta a további folyamat szükségletei részére, amit örökösei kerekítettek le végül. Deáknak is, Kossuthnak is mindig kikerültek, előkerültek (főleg önkinevezett) örökösei. Lehet, róluk beszél az a keserű felmérés, mely szerint a kiegyezés és a millennium közti idő aztán már csak elszalasztott alkalmak, öncsalás és képmutatás, a további belső vérzés korszaka.

De ez már Deák Ferenc művének apológiáját nem érinti. Arra az olyan árnyalatok jellemzők, hogy amikor Königgratz után bekövetkezett a lélektani pillanat, „hogy a porosztól megalázott császárnak támaszt kellett keresnie birodalma legegységesebb tényezőinél: a magyarságnál, Deák nagyszerű pszichológiával ekkor sem követelt töb-

bet nemzetének, mint amit az osztrák ármádia veresége előtt kívánt, így magyarázván meg álláspontját hívei előtt: a magánéletben sem használjátok fel valakinek a szerencsétlenségét arra, hogy helyzetét saját előnyötökre kizsákmányoljátok. És ne kössetek soha oly szerződést, amelyről biztosan tudjátok, hogy azt a szerződő felek meg nem tarthatja." (Beck Lajos)

Van józan ész, de a világban megvalósulva, meg is jelenítve nagyon ritkán tapasztalható. Az egyént csak a körülmények múló együttállása hozhatja olyan helyzetbe, hogy ezt a megtestesülést hatásosan bizonyítsa. Az uralkodóknak, államalapítóknak és védelmezőknek kijáró „nagy” jelző valami ilyesmiért dukált. A kiegyező nép (ahol ez „elveszünk egy szálig” vagy „mindnyájunknak el kell menni” szlogenek tumultusába csomagolva jelenik meg, Adys, vármegeyházás vagy-vagyokként) kebelében viszont sokan úgy egyeztek ki, hogy végül se értettek sokat a sodró, vonzó, leszerelő külsőségeken kívül, még azt se tudták megkülönböztetni igazán, hogy mi az erkölcsi, a gazdasági, a nemzeti stb. érdekük.

Ám ahogy Ady tiltakozott, hogy ő nem „a szürkék hegedőse”, úgy Deák Ferenc sem kívánt sohasem a türelmetlenek bálványává, sem a birkák eszményképévé lenni.

Mindaz, ami a reformkorban felfutott, és igazi tetőzés helyett 49 nyarán félbeszakadt, azért koherens bázis maradt egy szabad mediatizálás nélküli, lefojtott közegben egy legfennebb konspirációs, suttogó propagandával szabályozott politikai konszenzushoz, a híres-hírhedt passzív rezisztenciához. Boldog fekete-sárga idők! Ez az, amit a „kései” jelenkor már nemcsak a tulajdon képezte anyagi biztonság végleges megingatása, hanem a szellemi behatások (a politikus csizmadiaszint ellen beépített, még annak szellemi szintjét is alullicitáló házmesterné-intelligenciára épülő besúgórendszerek) miatt is rosszabbul viselt el, vészelt át. Itt, ahol a Szabédik vonat alatt végezték, péppé verték

volna a szolgálai engedelmesség mutatóján kívüli bármilyen attitűd értelmi szerzőit. A Duna-csatorna, Recsk és Máramarossziget már igazán nem Kufstein-szerű, szintű „üdültelepei” mellett valósággal lazaság egy Bach-korszak is. Deák Ferenc-szerű nagyságok nem is nőttek ki, bizonyára nem a tehetség híján. Senki nem is lépett fel az aktív, bár fejcsóváló ideológus szerepében a Gestapók és GPU-k közegeiben, melyek épp a világ eddig évezredekig nehézkesen kiépülő játékszabályrendszerét, egy jogi alap létét függesztették fel. A 20. század autodidakta közönségességében bár Bibó- és Gramsci- és Szolzsenyicin-szerető és szakszerűségű társadalomfilozófusok is alig jutottak minden évtizedre. Ki egyezkedhetett volna, kinek háta mögött, melyik gulyás- vagy náciszocializmusban a Tigrisekkel meg a T 34-esekkel?

Ferenc Jóskának, a Habsburg „Abendlandnak” volt olyan szerencséje, hogy nem Kasszandra bácsi levelező tagozata jöhetett vissza egy moszkvai, turini, rodostói emigrációból, hanem egy beérő, bölcs Deák Ferenc-ség köré képezett a megéréskor már nem is olyan tüskés vadgesztenyeburkot közös történelmünk. Vannak itt azért dolgok, melyeket csak aki végigüget a Möbius-szalagon, az fog megérteni. Solferino és Königgrätz leírhatatlan poklaiban még mindig Ausztriáért véreztek a magyar katonafiúk. Csak ezúttal épp az osztrák oldalon. Mint a jó, kiegyezés utáni világban, létben is Przemysl és Doberdo poklaiban. Ez az ország végül lassacskán úgy veszett oda, hogy áldozatosan kiegyeztek érte. Lángolóan logikus kérdés: ha ez pozitívum, mi maradt volna belőle, ha akkor nem egyeznek ki?

Persze semmi sem olyan hasznos, amilyenek első pillantásra látszik. Más volt a felállás, amikor még le is út, fel is út, leirat, felirat, még mindenki Ausztria, a Habsburg államiság károsultja volt. 1867-től egyenes út vezetett a többiek feltámadó irigykedése, irredentizmusa, a trializmusok és a Memorandum-perék irányába is. Ám ez benne

volt, a nagy számok törvénye alapján, a történelmi vámpénzben. A látszat ezt olyan gúnymosoly formában juttatja vissza majd, hogy Európa egyik felének moszkovita lezüllesztése árán lesz egy pillanat, amikor Magyarország látszik a legszabadabb és legnyugatibb országnak, ahová a keletnémetek utazhatnak. És a sors akaratlan iróniája-e, melyben Deák nagy műve felett összekacsint a megátalkodott múlt az elvetemült jövővel, hogy Kossuth születése után 200 évvel a felelős magyar minisztériumban még mindig ott van egy Görgey Artúr?

LÁSZLÓFFY ALADÁR

CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC MAGYAR RÉMMESÉK *cmn*

Harangszentelés

Még azelőtt történt, hogy Dézike megtért volna. Más szóval akkor, amikor még szentfazék ateista volt, ájtatos huhogó, akivel a Világ Világossága helyett köd szállott a társaságra, ahová betoppant. Vagy inkább Tust, mert szaga is volt. Rezesorrú Drámaíró szerint kénkőszaga; a mai, civilizált világban ilyen, levendulával álcázott dezodort használ az ördög.

Szentdézi harsányan bejelentette, hogy nem akar zavarni, s rögtön rálépett valaki lábára, leverte Szőlősgazda poharát, az almáspitét kettétörte, ő nem, nem vagyok éhes, angyalom, csak jelképesen, egy falatot, a kedvedért, s hullt a porcukor, a morzsa, a sült almareszelék szanaszét. Kávét végképp nem, teát sem, csakis csapvizet – nosza, be kellett menni érte a teraszról a konyhába.

Természetesen panaszkodott.

– Képzeljétek, kedveseim, nem kaptam meghívót a harangszentelésre.

– Én sem – gonoszkodott Rezesorrú Drámaíró.

– És maga mennyit adott a harangra?

– Három sóhajt.

– Én harmincezret, forintban! – vágta rá dölyfösen Dézike. – És mégse hívtak meg, holott minden támogató kapott meghívót!

Szépasszony apró porszívójával befejezte a takarítást Dézike körül.

– Nyilvánosan adakoztál, Dézikém?

Novella

– Mit képzelsz, angyalom! Ha adsz, ne tudja a jobb kéz, mit csinál a bal!

– Akkor honnan tudták volna, hogy te mennyit fizettél!

– Úgy látom, te se értesz meg engem! – Azzal fölállt, lesodorta a földre Rezesorrú Drámaíró dohányosszelencéjét a pipával együtt, és letrappolt a teraszról.

X 809

1% METAFIZIKA *cu*

Szabados György rovata

A tradicionalista lélek a bizalom mechanizmusának megnyilvánulása, minden tettében a múlt kétségbevonhatatlan bölcsességére támaszkodik. A racionalista lélek e bizalom alapzatát ássa alá azzal, hogy egy új és másféle bizalom hatalmát hirdeti: az egyéni energiába vetett hitet, melynek pontosan az ész a legfőbb momentuma. A racionalizmus azonban a szélsőség megkísértése, a lehetetlenre törekszik. A valóság eszmékkel történő helyettesítése ugyan szép cél, már ami felvillanyozó ábrándképét illeti, mégis mindig kudarcra van ítélve. Egy ilyen minden mértéket nélkülöző vállalkozásnak az a következménye, hogy a kiábrándultság lesz a történelem terepe. A vereség után, melyet a vakmerő és idealista szándékok következtében szenved el, az ember teljes mértékben demoralizálódik. Elveszít minden spontán hitet, nem hisz semmiféle olyan dologban, ami világos és fegyelmezett erő volna. Nem hisz sem a hagyományban, sem az észben, sem a közösségben, sem az egyénben. Eleryednek a vitális mozgatórugói, hiszen ezeket végül is a hiedelmek tartják feszesen. A benne felhalmozott erő kevés ahhoz, hogy az élet és a világegyetem misztériumával szemben méltó magatartást tanúsítson. Testileg, szellemileg degenerálódik. Ezekben a korszakokban kiszárad az emberi vetés, elnéptelenedik a nemzet. Nem is annyira az éhség, a pestis vagy más sorscsapások miatt, hanem inkább azért, mert csökken az ember teremtő ereje. Megcsappan a férfias bátorság. Uralomra jut a gyávaság – egy különös jelenség, ami Görögországban éppúgy megjelenik, mint

Rómában, s melynek jelentőségét eddig kellőképpen még nem állították előtérbe. Az egészséges korszakokban megvan a kellő személyes bátorság a közemberben, hogy becsületesen nézzen szembe az élet kihívásaival. A sorvadás korszakaiban a bátorság valamiféle rendkívüli minőséggé alakul át, amely csak némelyeknek sajátja. A bátorság mint szakma jelenik meg, s ennek szakembereiből áll a szoldateszka, melynek tagjai az egész közhatalom ellen lázadnak, és ostoba módon elnyomják a társadalmi test más részeit.

Ez az egyetemes gyávaság a lélek legkényesebb és legbensőbb redőiben érlelődik. Az emberben minden a gyávaságot erősíti. A villámlás és a mennydörgés ismét olyan rémisztő erővel hat, mint a legkezdetlegesebb időkben. Senki sem bízik benne, hogy saját erejére támaszkodva úrrá lesz majd a nehézségeken. Az életet szörnyű esetlegeségnek érezzük, melyben az ember rejtélyes és a háttérben megbúvó erőktől függ, amelyek a leggyerekesebb szeszélyeknek engedelmeskedve hatnak. A lealjasult lélek nem képes a sorssal szemben ellenállást kifejteni, s a babonás praktikákban keresi az eszközöket e rejtett erők befolyásolására. A tömegek érdeklődésére igézőleg hatnak a legelképesebb szertartások. Rómában erőszakosan lakhelyet bérel magának Ázsia valamennyi szörnyszülött istensége, azok, akiket két évszázaddal korábban még méltóságuk tudatában megvetéssel sújtottak volna.

Összegezve: a szellem képtelen arra, hogy önmagára támaszkodva tartsa fenn magát, keresi a deszkát, melybe kapaszkodva hajótörökként kimenekülhet; a kutya alázatos pillantásával kémlel körbe, hogy talál-e valakit, aki a védelmére siet. A babonás lélek valójában gazdát kereső kutya. Már senki sem emlékszik a büszkeség nemes gesztusaira, a szabadság imperativusa pedig, mely évszázadokon át visszhangra lelt, most a legcsekélyebb megértésre sem találna. Épp ellenkezőleg, az ember úgy érzi, hogy mérhetetlen benne a törekvés, hogy szolgálja legyen. Minde-

nekelőtt szolgálni akar; szolgálni egy másik embert, egy császárt, egy sámánt, egy bálványt. Bármit és bárkit, csak ne kelljen azt éreznie, hogy magányosan, önmagára utalva kell kiállnia a létezés sorscsapásait.

A forradalmak alkonya után színre lépő szellemhez talán ez a név illik legjobban: szolgalelkűség.

megj: JOSÉ ORTEGA y GASSET: *A forradalmak alkonya*

X 829

VALÓTLAN, VILÁGTÓL IDEGEN *Am*

Rakovszky Zsuzsa rejtelmes, világnézeti, ismeretelméleti, morális és regényelméleti, prózatechnikai kérdések sorát felvető, ezért izgalmas, regényének hősnője, „az Úrnak 1666-ik esztendőjében”, vénségének és nyomorúságának napjaiban visszaemlékezéseit író Binder, született Ursula Lehmann így összegzi fiatalkori életézését: „Tulajdon magam ezen valótlan, világtól idegen mivoltának érzése, amely hol enyhébben, hol erősebben, de állandóan gyötört, úgy tűnt, lassanként átterjed minden tárgyra és személyre, amellyel érintkezésbe kerülök, s mintha csak valami ragály, a pestis különös formája lenne, fokonként megfertezze az egész világot.”

A regény én-elbeszélőjének alapvető problémája ez a némileg archaizáló nyelven előadott, de a 17. század helyett inkább a modern korból ismert elidegenedés-élmény, aminek létjogosultsága az általa megélt sors ismeretében ugyanakkor indokolt, érthető is lehet. Mint ahogy a szintén inkább újabb korokra jellemző identitásválsága, önazonosság-hiánya is. A „mássá lenni” kérdését először a csábítója fogalmazza meg éppen ama farsangi álorca öltéskor, amikor teherbe ejti, elindítva ezzel a kálváriáját: „És maga hogy érzi magát, most, hogy fölcsapott ördögkisasszonynak? Hát nem kellemesebb, mint jóra való polgárlánynak lenni? Vagy maga soha nem akar kibújni a bőrből, s valaki mássá lenni, mint akivé a természet és a születés véletlene tették? Soha nem szeretne megszabadulni a nevéből, a családjától és egész addigi életétől, hogy mindent újrakezdjen valaki másnak a bőrében?” Legközelebb az úrfi nagynénje, az elbeszélő keresztanyja hozza szóba az álorcaviselést, a teherbe esése miatt hozzá forduló lánynak, immár negatív felhangokkal, mintegy erkölcsi intelemként: „...ha tehát bűnös viselkedésünkkel bajba kevertük magunkat, legjobban tesszük, ha föl vesszük a nekünk rendelt keresztet, és szelíden túrjuk a világ bántalmait és megvetését. Mindez bizonyosan inkább szolgálja lelkünk javát, mint az, ha sikerül ellepleznünk bűneinket az emberek elől, abban a hiszemben, hogy többé nem is kell számolnunk a következményeikkel, és valósággal úgy élünk embertársaink között, mintha álorcát viselnénk, és minden kimondott szavunkkal, még a pusztá lélegzetvételünkkel megtévesztjük őket, csak hogy Istent nem lehet ám megtéveszteni!” Később, miután

mindez a „valóságban” megvalósul, Ursula/Orsolya más bőrében él (igaz kevésbé) új életet, álorcát viselve megtéveszti környezetét, szerepével képtelen azonosulni, ezért örökös tudathasadásban éli meg helyzetét. Jóllehet feltételezi, hogy másoknak is megvan a maguk hasonló titkos élete, ugyanakkor úgy érzi, az emberek többsége el is hiszi magáról, hogy ő az a személy, akinek a világ előtt mutatja magát. Ami erre rácsófolna, azt igyekszik magában is mélyre temetni, Orsolya azonban ezt nem teheti: „Én azonban egyetlen minutára sem feledkezhetem meg róla, hogy nem vagyok azonos azzal a személlyel, akinek a világ előtt mutatkozom, csakhogy lassanként nem is tudom már, hogy ha az nem, hát ki is vagyok én valójában?” Végül gyötrelmes helyzete feloldhatatlansága miatt így könyörög apjához: „csak hadd menjek el innét valahová, ahol nem ismernek, s ahol ismét az lehetek, aki vagyok. Láttam apámon, hogy nem hisz nekem, s kívánságomat pusztá szeszélynek tartja. »Miért, hát ki vagy te?« Mordult rám egyik alkalommal, s azt hiszem, csakugyan nem is fordult meg a fejében soha, hogy én önmagamban valaki más is lennék, azonfölül, ami az ő számára vagyok: kevéske örömmek és tenger gyötrelmenek a forrása.”

De hát mi is az oka ennek az identitáshiánynak, idegenségélménynek, s ki is valójában ez a tulajdon életének valóságát az örökös színlelésben elvesztő nő – tudhatunk-e legalább mi, olvasók válaszolni erre a kérdésre? Hiszen mi jóval többet tudunk róla, mint bárki a környezetében, az apját is beleértve, talán még önnön magánál is többet, ugyanis egyszerre látjuk belülről, a saját nézőpontjából, de kívülről is, a magunkéból. Látjuk a lőcsei patikárius kislányaként felnövekedni, ahogy az apja mellett boldogtalan, ezért gyermekéhez is rideg anyjától fokozatosan elhidegül, ahogy apjával (aki vélhetően csak nevelőapja) egyre meghittebb kapcsolatba kerül, ahogy járvány idején a pestist elkapott anyját magára hagyják, majd ahogy nagylánnyá érve apja megpróbál mint nőhöz közelíteni hozzá, aztán ahogy Bocskai erdélyi fejedelem városukat feldúló kegyetlen hajdúinak egyike csaknem erőszakot tesz rajta, majd ahogy a nála alig idősebb, szintén Orsolya nevű mostohaanyjának és szolgálójának kiszolgáltatott helyzetéből menekülni vágyva beleszeret az első csapodár ifjúba, akivel közelebbi kapcsolatba kerül. Látjuk, ahogy a következményektől való félelmében elhitheti apjával, hogy a katona által elkövetett erőszak következményét hordja magában, majd ahogy a körülmények

sorsszerű, számára az adott pillanatban szerencsés alakulása (apja bonyolult, bár logikus mentő terve és mostohaanyja halála) következtében már apja feleségeként költözik Ödenburgba (Sopronba) 1605 táján. Aztán láthatjuk a gyermeke elvesztése okozta fájdalomba csaknem beleőrülve, majd az apjával éveken át egy fedél alatt élve, amint többnyire közönyösen eltűri, hogy az időnként asszonyként használja, időnként véresre veri, de ahogy közben a tudathasadásos érzések mégis folytonosan gyötrik („...megtudhatnám végre, ki s mi vagyok valójában; elvetemült, mások kínjában örömet lelő, pokolbéli szörny-e, aminék apám szokott nevezni haragjában, vagy amaz ártatlan gyermek vagyok-e még mindig, akinek én minden bűnös cselekedetem dacára érzem magamat.”). Utána éveken át igazából nem találkozunk vele, mert elmondása szerint nem történik életében semmi változás, majd hirtelen ismét, amint a soproni országgyűlés idején (1621) hozzájuk betérő egykori lőcsei tanító (akit apja a lelepleződésüket megelőzendő megöl) holttestét apjával közösen elássák. Végül már kevésbé látjuk, inkább csak egy rövid összefoglalóból értesülünk róla, hogy nem sokkal később betegségbe esve, az őt gyógyító ifjú orvosba beleszeretett, azt elcsábítva, a várost elpusztító tűzvész (1622) okozta helyzetet kihasználva, szerelmével Günsbe (Kőszeg) szökött, ahol tizenöt évet éltek együtt, immár házasságban (férje haláláig), született három fia, akikről az elbeszélés idejében (1666-ban) viszont már azt sem tudja, élnek-e vagy halnak.

Az elbeszélő tudása és az olvasó róla való tudása itt a regény végén kezd igazán problematikussá válni, s visszamenőlegesen is kérdéseket indukálni. Az olvasó ugyanis a varázslatos regényvilág bűvkörébe kerülve egészen idáig félreteheti az esetleges kételyeit, a regény végére érve azonban elkerülhetetlen (legalábbis számomra) a szembesülés velük. A középkori, 17. század eleji városi (lőcsei, soproni) polgári lét realizisztikus, tárgyias pontossággal ábrázolt hétköznapi világába, a megjelenített népszokásokba (farsangi lúdnyakasztás, Szent János-napi tűzugrás), a fel-felvillanó történelmi eseményekbe (hajdúcsapatok garázdálkodásai, soproni országgyűlés, majd tűzvész), a katolikusok és lutheránusok vére menő hitvitáiba, a színes álom- és tájleírásokba, az időnként (talán indokolatlanul) le-lelassuló tempójú cselekmény kalandos fordulataiba és Lehmann Orsolya lelkivilágának rejtelmeibe olvasóként is bele lehet feledkezni. Nem utolsósorban a mindezt megeleve-

HIDON ÁTVONULÓ TÁRSASÁG (RÉSZLET)

nítő rendkívül érzéletes, rendkívül láttató (ezért is hangsúlyoztam fentebb annyiszor, hogy „láthatjuk”) és (magával) sodró erejű nyelv miatt, amely csak jelzésszerűen, alkalmanként szóhasználatában és mondatszerkezetében archaizál, épp annyit, amennyi a korhangulat hitelesítéséhez szükséges. Ez a vizionárius és intellektuális motívumokban, összetett jelentéstartalmú szimbólumokban, lírai hasonlatokban is gazdag, végig egységes költői próza nyilvánvalóan nem lehet az 1666-ban visszaemlékező (eredetileg feltehetően német anyanyelvű), a környezetében boszorkánynak tekintett idős nő sajátja. De még ez sem zavaró, hiszen nem valóságos, hanem fiktív emlékirattal, azaz szépirodalommal van dolgunk, regénnyel, amelynél elfogadható, ha elbeszélője nem a valóságos XVII. századi nyelvet beszéli. A szerző, Rakovszky Zsuzsa

(aki jóllehet különböző angol nyelvű prózák műfordítójaként is, de elsősorban költőként volt eddig ismert) saját nyelvi, írói tudásából és intellektuális érzékenységből (is) építi fel teremtett hősné szemlélet- és kifejezésmódját, mint ahogy a korábbi lírai szituáció- és szerepjátékainak alakjait is. Nem lehet véletlen az sem, hogy a regényben Rakovszky költészetének számos korábbi motívuma tovább él, új, immár epikailag objektivált megjelenési formákat ölt, talán elegendő itt csupán a tűz motívumára utalnom. Mindezek következtében azonban a regénybeli „ki mit tud?” kérdése elég problematikusává válik.

A hetvenes évei vége felé járó elbeszélő gyermek- és ifjúkorát idézi fel, azokat az élményeket, érzéseket és álmokat, amelyeknek akkoriban részese volt, a tizenéves kislány azonban feltehetően nem úgy élte át és fogalmazta (volna) meg akkoriban mindazt, ahogyan az elbeszélés jelen idejében a maga sokirányú élettapasztalatával öregasszonyként teszi. A szerző azonban nem érzékelteti az elbeszéltek és az elbeszélés ideje közötti távolságot, a nézőpontok különbözőségét, a legritkább esetben reflektáltatja az időskori énnel a fiatalkorit, épp ellenkezőleg megpróbálja egymásba csúsztatni őket. Így a fiatal lány olyan tudást is kap, amivel semmiképpen nem rendelkezhet, az öregasszony pedig általában úgy viselkedik, mintha csak az ifjúkori énje beszélne belőle, holott nyilvánvalóan többet és mást (is) tud már, mint akkor. Sőt általában a feltételezhetőnél is többet tud nemcsak az átélt fontos és kevésbé fontos eseményekről, beszélgetésekről, hatvan évvel korábbi álmairól képes részletekig menő pontossággal beszámolni, de időnként ugyanígy a csak hallomásból értesültekről, sőt elvétve még olyanokról is, amelyekről sem ifjú, sem idős korában nem nagyon lehet tudomása. Már-már egyfajta mindentudással rendelkezik, ami pedig egy énelbeszélőnek nem lehet a sajátja. Azaz Rakovszky Zsuzsa alapvetően az egyetlen, az elbeszélői tudatállapoton keresztüli világábrázolásra törekszik ugyan (miközben a történet talán legalább kétféle nézőpontot és tudatot igényelne), de azt feltehetően túlzottan korlátozónak, az ábrázolandók teljességét és a szerzői „mondanivalókat” korlátozónak érezve regényében kiegészíti időnként a mű világába kívülről importált, nyelvileg bár nem jelölt, mégis érzékelhető szerzői jelenléttel és tudással.

Nem jelölt szerzői jelenléttel találkoztunk Závada Pál nagy sikerű regényében, a *Jadviga párnájában* is, ott is fel kellett tételeznünk,

hogy a három naplóíró mellett van még valaki (a szerző), aki igazából kézben tarja a szálakat, s a mű végső formáját megadja, csak-hogy ő semmilyen formában nem artikulálta a maga tudását, a különböző nézőpontok és szólamok csupán a maguk igazságait képviselték, s azokat egymásra vonatkoztatva az olvasónak szabadságában állt a tudás megszerzése. Rakovszky ugyan szintén él a sejtetés, a homályban hagyás eszközével, kívülálló elbeszélői szólam hiányában ő is rábízza az olvasóra a történetek végső értelmezését, de az ő én-elbeszélőjének a többlettudása mintha folytonosan befolyásolni, leginkább mintha elbizonytalanítani akarná az olvasót ebben. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a regényről érkező kritikuskok közül többen – sőt szerzői megnyilatkozások is – utaltak már *A kígyó árnyéka* különböző magyar és világirodalmi remekművekkel való rokonságára, de a *Jadviga párnája*, tudomásom szerint nem került szóba, pedig a fentiekén túl még számos párhuzamot lehetne vonni a két regény között, a rendkívüli szerelmi szenvedélyektől, a feltételezhető vérfertőzőési motívumon, a szimbólumok nagy szerepén, a fiktív napló-, illetve emlékiratformán át egészen a címek birtokos jelzős szerkezetéig. Talán nem alaptalan feltételeznünk, hogy az 1997-es friss élmény, az irodalmi sikerkönyv – akár nem is tudatosult – hatása legalább akkora volt a maga művét épp ezután megíró Rakovszkyra, mint például az *Iszony*, a *Kő hull apadó kútba* vagy *A feleségem története*.) A szerzőtől származó többlettudás következménye az álomleírások számának, szerepének eltúlzása is. Jóllehet ezek a többnyire riasztó, nyomasztó álmok gyakran összefüggésbe hozhatók a történetekkel, a hősnő lelkiállapotával, vágyaival és bűntudatával, olyasmiket körvonalaznak, amiket az elbeszélő nem akar vagy nem tud(hat) megfogalmazni, ráadásul időnként már igazi pszichoanalitikus álomfejtő olvasót igényelnének, és a leírások minden szépsége, érzékletessége, élményszerűsége ellenére öncélú vizionálásnak tűnnek, mint ahogy a festői tájleírásokba való belefeledkezések is. Öncélúnak, amennyiben inkább következnek a regényvilág költői álomszerűségét, látomásszerűségét megteremteni igyekvő szerzői szándékból, mintsem a cselekményből, az elbeszélői szituációból, a konkrét körülményekből. Olvasatomban hasonlóképpen ellentmondásos a (külön tanulmányt érdemlő) szimbolikus motívum(sor)okból, például a tűz, a boszorkányság, a kígyó és az árnyék(a), történő nyomatékos építkezés. Mert bár a regényvilág

szerkezeti összetartásában (az említetteknek és a kevésbé hangsúlyosaknak az aszú szilvától a szabad akarat kérdéséig) fontos szerepük van, s a korban a vallással együtt létező babonás-mágikus világképből is következhetnének, és a hősnő sorsára, helyzetére is vonatkoztathatóak lehetnének, azonban eleve túl gazdag és szeretőgazó a jelentéskörük, a regénybeli különböző helyzetű és értelmű, sűrű szerepeltetésük pedig még inkább hozzájárul ahhoz, hogy a mű egészét tekintve súlytalanná váljanak, az olvasó pedig a jelentésszegeződés élménye helyett a jelentéskioltásával legyen gazdagabb.

S legyen bár mindez szintén a tudatos szerzői elbizonytalanítás eszköze (amit kétlek), ahogy a fentebbiek, úgy ez sem vezethető le az (egyébként csak vázlatosan körvonalazott és szintén nem egyértelmű) elbeszélői szituációból. A magára maradt időss asszony visszaemlékezéseinek oka lehetne a lelki terhektől bűnvallás által történő megszabadulás vágya: „Most öregségemben, ha földídzem a súlyos bűnöket, melyeket életem során elkövettem, s amelyek most már vélhetőleg mindörökre rejtve maradnak a földi igazságszolgáltatás elől, ha meggondolom, mennyit vétettem mások, kiváltképp szegény jó uram ellen, kinek fejére csak bajt s szerencsétlenséget hoztam, miképpen mások az enyémre...” – olvashatjuk az első oldalak egyikén. Csakhogy az elbeszélés során kiderül, valójában nem volt és igazán nincs is bűntudata, legalábbis az elkövetett bűnök miatt nincs, azt sem tudja, ő követte-e el azokat, vagy a sorsnak kiszolgáltatott emberként csak megtörténtek vele („...egyszer és mindenkorra fogva vagyok azon egérfogóban, amelybe magam sem tudom, hogyan kerültem, mert sem azt nem mondhattam igaz lélekkel, hogy belekényszerítettek volna, azt azonban még kevésbé, hogy szabad akaratomból léptem volna belé.”). Egészen furcsa, hogy lutheránus neveltetése, a környezetében zajló hitviták ellenére a saját vallásélményéről, Istenhez való viszonyáról nem beszél, s a kereszt(y)én(y) erkölccsel szemben pedig mint ha immúnis lenne. Jóllehet a bűn fogalmát ismeri és használja, az anyja magára hagyása, a mostohaanyja halálba kergetése, az esetleges vérfertőző viszony, az egykori szomszéd meggyilkolásában való bűnrészeség nem okoz számára különösebb bűntudatot, míg, ahogy fentebb idéztem, az örökös szerepjátszás, az önazonosság hiánya igen. Másrészt azért sem valószínű, hogy a bűnvallás motíválná visszaemlékezését, mert valójában nem egész életét idézi föl,

a férjével szemben elkövetett (az iménti idézetben hangoztatott) vétkeiről például már tulajdonképpen nem is szól. Sőt kettejük szerelméről és közös életéről is csak alig, egy függelékszerű összefoglalóban, miközben igaz lelkére állítja: „... életem egyetlen más időszakában sem volt részem ennyi gyönyörűségben. Igaz, ennyi aggodalomban, gyöttrő féltésben és szívfájdalomban sem.” Nyilvánvaló tehát, hogy nem az egész életével számot vető, „magamentsége” típusú emlékiratírás motiválta, amikor tollat ragadott, csupán az az időszak (életének az első kétszer tizenhét éve) foglalkoztatta, és úgy tűnik, foglalkoztatja haláláig, amikor az apjával (bár talán csak a nevelőapjával) együtt élt.

A regényben olvasható, kicsit átlátszó, nehezen hihető szövegszerű indoklás szerint azért nem ír a későbbiekben történekről, mert annak a fiain kívül is „számos tanúja él még Günsben és egyebütt is”, míg a lócsei és ödenburgi életének másutt nem maradt nyoma, csak az ő emlékezetében. A regényvilág egésze alapján inkább vélhetnénk, hogy azért foglalkoztatja mindmáig ez az időszak, mert azzal az önismeretvesztéssel járó, ambivalens érzésvilággal és érzelmi kötelékkel szeretne tisztába jönni, ami az apjához fűzte, akkori önmagát szeretné végre megismerni és megérteni. (Ebbe az irányba mutat az utolsóként leírt, a günsi éveiben sokáig vissza-visszatérő álma, és az a többször elképzelt szituáció is, hogy mi lenne, ha a tűzvészt túlélő apja egyszer csak bekopogtatna a férje házába, hogy hazavigye: „Olykor hideglelősen összeborzadtam e gondolatra, másszor azonban szinte vártam, sőt valósággal sóvárogtam rá, hogy így történjék”). A feltételezett időskori elbeszélői önismereti törekvéshez nem illik azonban az a ráérős, nyugodt tempójú, időnként komótos, eseményekben, álmokban, tájakban elidőző elbeszélői magatartás, amiről fentebb szóltam, és az önismerethez mégiscsak szükséges lenne a günsi évekkal való szembenézésre is, hiszen elvileg, a szerepjátszástól megszabadulva, akkor találhatott végre valódi önmagára, ott lehetett az, aki. A szerző azonban ezen a ponton elhallgattatja elbeszélő hősét, azt sugallva ezzel, hogy időközben az arra jött rá, igazából, minden gyötrelem ellenére, a „valótlan, világtól idegen” mivoltában, az apja mellett volt az, aki, önmaga. Így már érthetőbb a szenvedélyes oknyomozói magatartás helyetti elbeszélői nyugalom és távolságtartás, ő már tudja azt, amit az ifjú Orsolya még nem tudhatott.

Ezek után viszont az olvasó nem tudhatja, hogy akkor miért is kellett az elbeszélőnek felidéznie a maga történetét. S kétséges, hogy a regény végére érve tudhat-e legalább ő megnyugtatóan válaszolni arra a kérdésre, ki is hát az a Binder, született Lehmann Orsolya. Tudása hiába több, mint az elbeszélőé akár ifjú, akár idős korában, sőt még ha a regényvilágba belelógó szerzői tudással is számol, akkor sem elegendő ahhoz, hogy határozottan véleményt formálhasson róla. Rakovszky Zsuzsa regénye rendkívüli művészi erővel mutatja fel az emberi kapcsolatok ellentmondásosságát, az emberi érzések ambivalenciáját, hősei identitásavarának része, hogy a saját érzelmeikkel, a másikhöz való viszonyukkal sincsenek tisztában. Ugyanakkor a bizonytalanság aurája oly átható és mindenre kiterjedő a műben, hogy az már-már a szerzői tudás és tudatosság iránt is kételyeket kelt.

(Rakovszky Zsuzsa: *A kígyó árnyéka*. Magvető, Bp., 2002)

ÉLET ÉS SZEREP

A fülszöveg hívja fel a figyelmet, hogy Tolvaly legújabb regénye egyben egy trilógia második része. Ebben az esetben a trilógia tagjai nem függnek össze szorosan, hanem egy korszaknak és egy térségnek különböző metszeteit mutatják be. A fülszöveg szavaival szólva, a szerző a nemzedékeken átívelő „magányos évszázad történelmi nagy látószöge után most egy meghatározó korszakra irányította kamerájának érzékeny optikáját”, megkísérelte „az emigráció egy markáns vonulatának vissza-illesztését a közelmúlt magyar történelmébe”. A Bevezetésben a szerző is pontosan körüljárja, és részben értelmezi is témáját: „ez a könyv valójában nem is róla szól, hanem egy nemzedékről. Nem mondom, hogy elveszett nemzedékről, mert ahogy idősdöm, mindinkább úgy látom, majdnem minden nemzedék elveszett. Még azt sem mondom, hogy érdekes nemzedékről, mert egyre inkább azt gondolom, minden generáció egyformán érdekes vagy unalmas. Valamiben mégis egyedi ez a kis csoport, valami miatt mégis meghatározható, elkülöníthető. És ez éppen az elkülönítettség. Idegenben élő fiatalokról és gondolataikról, hitü-

ket, cselekedeteiket befolyásoló környezetükről akarok szólni most.”

Az elbeszélő – maga is NSZK-ba szakadt magyar – megpróbálja visszaidézni a szereplők emlékezései, korabeli dokumentumok, napvilágra került ügynökjelentések segítségével a nála tiztizenöt évvel idősebb emigráns nemzedék életét, azoknak elsősorban a hatvanas évek végére és a hetvenesek elejére eső egyetemi éveit. A főszereplő tehát nem egy személy, hanem egy müncheni magyar egyetemistákból álló lakóközösség: Buleschka, a későbbi filmrendező, Egon, aki egyedül hajlandó közöttük fizikai munkából fenntartani magát, de később népművészeti ruhák Erdélyből Németországba csempészéséből gazdagodik meg, Pablo, aki valószínűleg szintén filmrendezőnek indult, Lola, a későbbi orvosnő, a társaság egyetlen nőtagja és Salvador, aki – Pablóval ellentétben – valóban spanyol. Egyetemi tanulmányaikról alig tudunk meg valamit, mulatozásaik, vitáik, útkereséseik állnak a középpontban. A lakóközösségre (a „Szélhárfa”-ra) megrendítő és egyben eszméltető csapást jelent, hogy a német terroristaellenes alakulat tévedésből lelövi Salvadort. Helyére érkezik majd „Nikolaj”, akitől lakótársai számára csak az archívumok megnyílása után derül ki, hogy a magyar titkosszolgálat hírszerzője volt.

A jelképsé válni szélhárfa igen gazdag jelentéskört idéz föl a szélfúttá kallódástól, a külső erők által irányított életen át a mégis elérhető harmónia lehetőségéig, illetve a múlt testetlenné, megragadhatatlanná válótlanulásáig, amely talán mégis művészetbe ragadható. Nem csak a szél motívum, hanem a '68 körüli évek előtérbe állítása is jelzi, hogy a regény egyik központi kérdése a szabadság mibenléte és elérhetősége. Maga az elbeszélő is hangsúlyos helyeken – a mű legelején és legvégén – hívja föl erre a figyelmet. A Bevezetésben, a téma előrevetítésekor így írja körül, hogy miről szól a könyv: „Arról, hogy egy nemzedék (...) hogyan harcolt 1967 és 1994 között a szabadságért. És arról, hogy amikor végre megnyerhette volna a szabadságot, hogyan veszítette el végleg azt.” Ennél a kissé homályos beharangozásnál közelebb visznek a mű világához a Befejezés összegző jellegű sorai: „Mindannyiukban közös volt, hogy miközben elérték életük zenitjét, elvesztették a szabadságukat. Ők csak emlékezetükben voltak szabadok és boldogok, akkor, amikor pár óra hosszat felidéztek a múltat, amíg mesélhettek ifjúságukról. Ebben különböznek Pablótól.”

Nem csak az idézet jelzi Pablo alakjának a fontosságát, hanem az is, hogy az ő megjelenése indítja el a múlt feltárását, ő – vagy csak az emlékezetben élő emlékképe – adja az első ösztönzést az írónak az ifjúság megörökítéséhez. Az elbeszélő szerepek játéktekereként mutatja be a világot, és Pablo az egyetlen, aki nem csak fiatalságuk egyes szakaszaiban, hanem mindvégig el tudja utasítani a kínálkozó-korlátozó szerepeket. Kísérlete végül kudarcba fullad: öngyilkos lesz. Se '68 pátosza, se a (Lola iránti) szerelem külön világa, se a nagy alkotás terve nem menti meg. Benne ragad a kor és az ifjúság szemléletében, sorsa, bár talán hősiesen következetes, ennek a szemléletnek az illuzórikusságát is kifejezi. A többiek, vele ellentétben, mind elvállalnak valamilyen többé-kevésbé kielégítő szerepet. Megalkuvásuk Pablo sorsának tükrében mindenképpen szükségesnek, a kisebbik rossznak látszik. Élete leszűkülése Lolának jelenti a legnagyobb terhet, a műgyűjtővé gazdagodó Egon esztétikai szemlélete számára a művészet élvezete fenntartja a világ fölé emelkedés lehetőségét, legalábbis annak illúzióját. Pablo igazi ellenpárja Buleschka, aki épp tudatos szerepjátszásával képes valamelyest túllépni a szerepek behatároltságán. Bár úgy tűnik, hogy az ember végül csak szerepek összessége, a szereplők hisznek abban, amit a kor népszerű író-filozófusa, a regényben is emlegetett Sartre fejtett ki: az emberi én az igazi valóság, a fölvetett szerepek csak lényegtelen epizódok. Ez a szemlélet legtudatosabban a kedvesen szélhámoskodó Buleschka esetében van jelen (nem véletlen, hogy ő hivatkozik Sartre-ra), de mint az „önmegvalósítás” vágya a többieket is jellemzi. A szerepnek és – a kamaszosan homályos – önmegvalósításnak az evidenciaszerű ellentétbe állítása nemcsak a szereplőket, de az egész kort, és egyes megnyilvánulásai szerint az elbeszélő szemléletét is meghatározza.

A bemutatott valóságban nincs olyan szerves közösség, amely valódi emberi kapcsolatokon alapuló szerepeket tudna nyújtani. A regény több szereplője időlegesen a kommunista irányzatok befolyása alá kerül, mivel ezek hirdetett közösségisége látszólag kiutat mutat jelenük elidegenedettségéből. A többi oldalon sem lát az elbeszélő – akárcsak a szereplők – hitelesebb eszményt. A kastli magyar gimnázium kapcsán az egyház mint előítéletekbe merült és pozícióharcokban forgácsoló szervezet tűnik fel, az emigráns magyar szervezetek fő célja pedig, hogy a támogatásokkal

saját megélhetésüket biztosítsák. Az eszmények már csak kiürült ideológiák, és ebben az űrben szinte akadálytalanul működhet a manipuláció. A manipuláció a mindennapi életben is jellemző, a regény azonban elsősorban a kor megosztottságát kifejező politikai oldalát állítja előtérbe. A látszólag legszemélyesebb kapcsolatokról, véletlenszerű eseményekről is sokszor kiderül, hogy beszervezett ügynökök szándékai alakították őket. Nem csak Nikoláj ügynök, hanem felvetődik a gyanú Pablo és – az ellenkező oldalon – Buleschka esetében is.

Valószínűleg elmélyíthette volna a regény eszmeiségét, ha legalább az elbeszélő nem nyugszik bele ilyen könnyen az eszmények hiányába és a szerepek megváltoztathatatlan elidegenedtségébe. Az elbeszélő viszont megelégszik a pontos és sokoldalú látlelettel, és természetesen ez sem kevés. Az eszményeket kereső, de vezető, a többit is megszervezni képes eszmény híján szűkölködő közegben azonban a fő értékek így elég langyosak maradnak: a közbeszédünkben is elkoptatott „tolerancia” és az általánosság szintjén rekedő „humánus”. Ezek az értékek dominálnak a két müncheni művésznegyedben is, és a szereplőknek ennyi is elég, hogy az ott lakókra még az évek távolából is nosztalgiával, mint közösségre emlékezzenek.

Maga az emigráció, a száműzöttség jelensége is jelképpé válik mint a kor emberi állapotának sarkított megnyilvánulása. Az emigráns közegben különösen kiéleződik a szellemi-társadalmi otthonkeresés kérdése. Mint a legfontosabb kapaszkodó értékelődik föl a magánélet, adott esetben a lakóközösség tagjait összefűző barátság (Pablo számára talán hasonlóan fontos a Lola iránt érzett szerelem is). Az így létrejövő kisközösség azonban végül is nem tud ellenállni a külvilág nyomásának.

A szereplők közties helyzete a 20. század történelmét meghatározó két szemben álló világregend részletesebb bemutatására is alkalmat ad. A fő helyszín Nyugat-Németország, de fontos jelemek kötődnek a Szovjetunióhoz és Magyarországhoz is, így a másik politikai pólus szintén megmutatkozik a maga mindennapi életének a síkján. Jelentős, sokértelmű szerepet kap még a mű spanyol rétege. Pablo – beceneve is jelzi – rajong a spanyolokért, a tragikus véget ért Salvador spanyol, a lakóközösség leggyakrabban a Centro Espanolba jár szórakozni, Buleschka és Pablo el is utaznak Franco országába. Ennek a kitüntetett figyelemnek sok

oka lehet. A remény, hogy azt az emelkedett szemléletet, amit nem képesek megadni a próbálgatott ideológiák, talán megadja a latin temperamentum. A 20. századi (szélső?) jobb- és baloldal talán első és a szemben álló feleket talán a legtisztábban kirajzoló összecsapása is itt zajlott le. A spanyolsággal kapcsolatban többször megidézett hírességek is jelképes értelműek. A két mártír költő, Hernandez és Lorca a lázadás, a szenvedés és a kiszolgáltatottság, esetleg még az eszménynek tekintett baloldaliság kifejezői, Dalí alakja a világ és azon belül az ifjúság sajátos szürrealizmusára utal, illetve a kezdeti lázadás belesimulására az üzlet, a mindennapok valóságába.

Az adott korszak és nemzedék bemutatását sokoldalúvá és jó ritmusúvá teszi a nézőpontok gyakori váltogatása (amit a dokumentumok és a különböző emlékezők szavainak az idézése alapoz meg), az időbeli ugrásokkal fölszabadított, mégis feszes szerkezet és a rövid mondatokra épülő, világos stílus, amely határozottan képes irányítani az olvasó figyelmét. Az olvasót mindig előzéken szem előtt tartó elbeszélés, a szereplők társadalmi helyének (illetve helyhiányának) részletes értelmezése, az életnek szerepkérdésként való fölfogása és az oldott köznapi társalgás visszaadására irányuló törekvés olyan jellegű regényt hoz létre, amelyet leginkább társaságának nevezhetnénk, utalva az egyik nagy karriert befutott színműtípus rokon jellegzetességeire.

(Tolvaly Ferenc: *A szélhárfa lakói*. Officina '96 Kiadó, Bp., 2002)

my.

X809

K

STURM LÁSZLÓ

A TÚLÉLÉS FILOZÓFIÁJA

Mohás Livia a közelmúltban megjelent *Jessze fájának* története ismerős, belenőttem. Én csak belenőttem, Mohás Livia megélte, mégis enyém is az az indulat, düh, ami az írónőt feszíti.

A regény lapjain háborúk elevenednek meg, ostromok, vitézül harcoló férfiak, akik kezében békeidőben arannyá válik a föld, aztán újra háború, az oroszok több hullámú előretörése, az ötvenes évek, rettegés, mindez több, mint ismerős, velem is megtörténhetett volna.

De miről szól ez a sokrétegű történet?

Alapjait nézve igazán könnyű a kérdésre válaszolni. Egy Sándor nevű, jóképű férfi valamikor a húszas években feleségül kéri a Marcsóka becenévre hallgató középosztálybeli lányt, aki szerelemből igent mond, gyerekeket szül, többek között a „kisebbik lányt”, az írónőt.

Az indulás pillanataiban még minden együtt van, kultúra és felhőtlen boldogság. A fiatalok szeretik egymást, s van miből elindulniuk. A férj, Sándor ért lóhoz, földhöz, de a pedagógiához is, a helyi iskolát igazgatja. A családnak istenhite van, Marcsókán, az anyán keresztül a nagy hírű Pongrácz család is az ősök közé tartozik. A két ember kultúrája egyben egy társadalmi réteg kultúrája is, ami természetes egyszerűséggel olvad bele a mindennapok örömeibe: a ház okkersárga színébe, a méhek zümmögésébe, a vacsorák, kártyapartik, a hintó-előállhat kellemetességek világába.

S mindezt megkoronázza az a több mint ígéret, hogy Sándor I. világháborús hősi múltjáért vitézi földet fog kapni, addig az egri püspökségtől kapott javadalmi birtokon gazdálkodik.

Ennyit arról a családi háttérről, ami szemünk láttára, jobban mondva, a könyvet olvasva fog szétzilálódni, felőrlődni, tárgyi világában semmivé foszlani. Egyszer csak már nincs ez a család, nemrég még fénylett, biztonságot adott, ahol jó volt gyerekek lenni.

Mohás Líviáról tudni lehet, hogy pszichológus is, író is, sőt e regényből kiderül, testnevelő tanárként kezdte.

De hogyan? Valójában engem ez a kérdés izgatott végig a regényt olvasva. Hogyan tudott talpon maradni? Mi adta az erőt, amivel „megcsinálta magát”? Milyen szellemi erővel képes aktivizálni kreativitását? Hiszen több regénye is megjelent már, ismeretterjesztő könyvei hozzásegítenek a lélek jobb megértéséhez. Az egyik akadémiai intézetben évekig kutatóként dolgozott.

De vajon hogyan tudta ledolgozni a múltat, azt, hogy egyszer csak már nincs semmi, csak sötét árnyak, bizonytalanság, ki nem mondott ítélet, amit aztán ki is mondanak: hogy a 45 utáni új társadalomban nincs helye az egykori úri osztálynak.

A könyvben elmerülve az a sokat látott akciófilmbéli jelenet jutott eszembe, amikor a hős verekezésbe keveredik, túlerővel áll szemben, hatalmas ütéseket kap, leesik a földre, helyzete reménytelen. És akkor valami elindul, s mindennek ellenére, és mégis, és azért is, az ember feltápáskodik, valami titkos erőt képes mozgó-

sítani magában, ami megváltoztatja a dolgok állását. Azért se hagyja magát, már ő üt, villan a szem, és mindennek ellenére győzni fog. Ehhez hasonló pszichés folyamat játszódhatott le az évtizedek során Mohás Líviában: nem engedte kiütni magát. Ha szürkén és félig elbutulva élne egy kicsinyke nyugdíjból és gyűlölné a világot, átkozná az egykori rendszert, megérteném, nem ítélném el, sajnálnám.

De nem ez történt! Búvópatakként kényszerült a föld alá a tehetőség. Úgy látszott, mintha nemcsak a családi ezüstöt ásták volna el az oroszok elől, de a szellemet is, a ragyogást, a családi összetartozás biztonságát. S mégis egy adott pillanatban az erő, a szellem frissen és ragyogóan feltör, mint a szimbólumként idézett búvópatak, megmutatja magát, illetve megjeleníti azt a szellemiséget, amit képvisel. Kezdetben talán csak abban a bátorságban, hogy elegánsan felöltözve – a kötelező lóden korszakában – belenevet egy párttitkár arcába az író, és nemet mond a vidéki iskolai állásra, pedig börtönnel fenyegetik, ha nem fogadja el. Őt akarják fenyegetni? Ő már túl van azon, hogy bármitől féljen, mi ez ahhoz képest, hogy az anyját, Marcsókat egy elmeosztályon találja leszíjazva?

Mi a titka Mohás Líviának, kérdezem újra. Hogyan volt képes ledolgozni a „pusztulj, ha úrilány vagy!” szindrómává merevedett rúgások sorozatát?

A túlélés filozófiáját tanulhatjuk meg többek között a *Jessze fájából*.

Első lecke, keressél példaképet magadnak! Az író, Pálffy Katalin. A bravúrosan elmesélt kis történet a nők okos, de titkos erejének példája. Második leckéhez némi szerencse is szükségeltetik, valamelyik szülő vagy rokon igazán értsen ahhoz, amit csinál, szívvel-lélekkel dolgozzon, ne csak a betevő falatért. Harmadszor, legyen jó az iskolád, s néha töprengj el a történelem folyásán.

Végezetül tanulj meg változtatni az ősi, magyar virtuson alapuló attitűdön: ne menj fejfel a falnak, mert mindenképpen ki akarod mondani az igazságot! Ne mondd ki, válj ravasszá, hordj maszkot, ne lásson beléd senki!

Így talán túléled a házmesterek konyhaszagú világát, helyesírási hibáktól hemzsegő végzéseiket. Nevetsz majd, ha keserűen is, hisz nincs tovább szükség rád, a kultúrádra, a tudásodra, s ez Sándor számára végzetes, a pusztulás elkerülhetetlen.

De nem Mohás Livia számára, ő mindig megérzi azt a pillanatot, mely fordíthat egyet a sorsán, talán az egri Máterek szólnak meg lelke mélyén, vagy Pálffy Katalin ravasz okossága reinkarnálódik szellemében?

Az olvasóban persze felmerül, vajon a „túlélési stratégia” mit jelent megalkuvást, együttműködést a megszállókkal? Milyen mélységig szabad úgy tenni, mintha egyetértenél „velük”, a „rendszer” kiszolgálóival. Ma látszat, holnapra a lélek már megadja magát, rabbá válik, alattvalóvá! Hol a határ?

E dilemmát jól érzékelteti a könyvben M. Ferenc néven, valójában Mérei Ferenc pszichológusról megírt rövid történet. Az író nő egyik nagybácsijának, aki könyvtáros az akadémiai könyvtárban, szint kell vallania a „rendszer” mellett. Az eset valamikor az ötvenes években játszódik. Az egyik akadémikus professzort úgy fogják kizárni, hogy az Akadémia dísztermében összehívott ünnepélyes gyűlésen a kollégák kimennek az emelvényre, és ott hangosan, érthetően a nép ellenségének bélyegzik a professzort. Aki ezt nem teszi meg, kirúgják az állásából! A helyzet elfogadhatatlan a nagybácsi számára. Mindenki tudja, a professzoron segíteni már nem lehet, de a saját bőrét még ki-ki mentheti, ha részt vesz e hazug és szálnalmas színjátékban.

Túlélési stratégia vagy kollegális helytállás? Avagy az úri becsület foszlik semmivé, ha valaki enged a politikai nyomásnak? A dilemma eldönthetetlen. S ezt, a mára elképzelhetetlen autodafét – a kínai hóhérnak bélyegzett Mérei Ferenc vezette.

Vajon mennyire meggyőződésből vagy előnyből játszotta el a szerepét Mérei, sose fogjuk megtudni. Később saját elvtársai zárták börtönbe, éveket ült 56 után, s hivatalos, szakmai elismerést életében nem kapott. Mégis egy egész pszichológusgeneráció köszönheti neki, hogy egy emberközpontú, lélekközpontú utat mutatott a pszichoterápiában. Én úgy gondolok vissza rá, hogy ő volt az, aki felébresztette bennem azt a merészséget, amivel leráztam magamról a „rendszer” által rám rakott béklyókat családom múltja miatt.

Mindezt csak azért érdemes külön kiemelni, hogy a fiatal olvasó lássa, a diktatúra mennyire torzítja a személyiséget. Mérei Ferenc fordult, vezekelt, és még volt ideje nagyon sokat adni, de mégis mennyivel tisztább lenne a róla alkotott kép, ha nem kéne a „kínai hóhért” is társítani emléke mellé.

Mohás Livia egyik nagy írói erénye, hogy az olvasóval nemcsak rálátat a korszakra, az elmúlt száz évre, de képes kiemelni történetét a szűk családi körből, és egy egész társadalmi réteg szenvedésévé, tapasztalatává nemesíteni a diktatúra hatását.

Még látszólag minden rendben van, Sándor gazdálkodik. Közbe kell vetnem, hogy a föld szeretete Mohás Líviánál egygyé válik az élet feletti örömmel, s ilyen meggyőzően erről ritkán olvastam. Már csak ezért is érdemes a könyvet elolvasni, hogy fogalmat kapjunk arról, mit jelentett egykor „együtt élni a földdel”, „kihozni a földből a benne rejlő aranyat”.

Tehát még igazán elégedett a természettel Sándor, de Marcsóka, az anya, mintha előre megérezné, hogy valami visszahozhatatlannul el fog tűnni, kezd elfordulni az élettől. Motyog, gyertyát gyújt az aradi tizenhárom emlékére. Egyenkint mormolja a neveket maga elé, de mintha nemcsak azok nevét sorolná, hanem régmúlt századok elesettjeire is emlékezne, s a jövő előrevetülő árnyait is sejtené. Hihetetlen írói készséggel képes kapcsolatot teremteni Mohás Livia az egyes korok között: nemcsak az aradi tizenhárom nem kapta meg a végtisztességet, de Nagy Imrék is arccal a földre borítva lesznek elhantolva.

Az író technikájával, lírai hangvételével éri el, hogy túllépünk a tragédiákon, hiszen hány, de hány háború és forradalom vitte el a férfiakat, hány menekülés, hány magára hagyott vajúdó asszony, hány megalázott szerelmes nő, hány elveszett lelkű gyerekek, aki nem kapta meg a családi biztonságot, s mindennek tudása emléknymódként génjeinkbe kódolva, vagy felidézhetően kollektív emlékezetünkben. S ha képesek vagyunk ezt így látni, saját történetünket is csak egynek az évszázadok sorában, akkor nem fogjuk veszteségeinkkel eltakarni a horizontot. Bocsánatot adhat a lélek! Mohás Livia regénye katartikus élményt ad, vagyis gyógyít, segít továbblépni, amin különben nem lehetne továbblépni.

(Mohás Livia: *Jessze fája. Argumentum, Bp., 2003.*)

HORÁNYI KATALIN

1809

A DIKTATÚRA ÁRNYÉKA – TÜNDÉRMESÉBEN

Cim

Könyvtárnyi munka jelent meg az elmúlt közel másfél évtizedben Romániában az 1989. decemberi temesvári népmozgalomról, az ezt követő bukaresti államcsínyről (forradalomról?), és következményeiről. Szinte mindegyik a publicisztika eszközeivel tárgyalja a Ceaușescu-diktatúra megdöntésének jelentőségét, történelmi kihatásait. Annál kevesebb szépirodalmi alkotás választotta témájául a fordulatot.

Egyetlen könyvet említhetünk itt: Mandics György trilógiáját, a *Temesvári Golgotát*, amely szinte az eseményekkel egyidejűleg íródott – már 1991-ben megjelent Püski Sándor kiadásában –, de ez inkább Mandics kedvelt műfajának, a tudományos-fantasztikus regénynek a jegyeit mutatja. Bogdán László kritikája jellemző legtalálósabban: olyan kulcsregénnyel van dolgunk, amelyben eleve helye van az író elfogultságainak, hiszen „nagyon sok résztvevő, szemtanú, szenvedő alany elvárásaival is egybecsenghet”. (*A Hét*, 1991. december 14. és 23.)

Kozma Mária új regényében, a *Sárkányfogvetésben* a diktatúrát, megdöntését, illetve utóéletét egy varázsmese keretébe illesztette bele. Ha kivonnánk a regényből a realista elemeket, a diktatúrát jellemző epizódokat, magát a diktátor házaspárt – persze ez képtelenség, annyira szervesen bele van ötvözve a szövegbe –, akkor akár egy Tamási-novella hangulata foghatna körül. A *Sárkányfogvetés* tündérmágiák birodalma; asszonyok uralkodnak, szenvedélyeik szabják meg a nemzedékeket átfogó család sorsát, férfiak és nők gondolatait, cselekedeteit. Kozma Mária is Csíkba helyezi különös hőseit, a Madaras név árulkodik, persze okosan távol tartja ezeket az evilági tündéreket szülőhelyétől, Karcfalvától, de hamisítatlan csíki világ ez mindenképpen. Mert a csíki székelység áll legközelebb, minden más székely vidék szülőiteinél, a természethez, titkokhoz és sejtelmekhez. Vagy éppen a babonákhoz.

Kozma Mária – a Kolozsvárra települt Nagy Borbálától eltérően – Csíkszeredát tette, nyilván nem egymagában, az irodalom városává. Új regénye szervesen egészíti ki eddigi gazdag munkásságát, amelyet regényekből, novellákból épített fel. Az asszonysorsok és a történelmi témák között ott találjuk a léleklátás regényeit, a címeik is árulkodnak: *Lidérczöld csapata*, 1989, *Sorskerék*, 1994. Írt utópisztikus regényt is: *Az ember bolond természete*, 1987. (Eszembe

jut, hogy egy másik Csíkból indult író, Nagy Borbála is mennyire vonzódott a babonás titkok világához: *A csíki boszorkány*, 1974.) Az erdélyi magyar irodalomkritika érdemelt figyelemmel és elismeréssel követte életművének teljesedését. A második *Forrás-nemzedék* kitűnő elbeszélőjének tartják. (Ez a sorozat adta közre, 1961-től a jelentkező tehetségek első köteteit.) Történelmi témájú műveiről joggal jegyzi meg a kritika, hogy historiai látomásai nemcsak a székeley helyszínt érzékeltetik – Csíksomlyó megmenekülése, a tatárdúlások, az első világháború idejéből –, de egyben a valósághoz kötik a csapongó képzeletet; azt sugallják, hogy a veszedelmek újra visszatérhetnek, és ha nem szakad fel bennünk a közöny, magukkal ragadhatnak. Riasztó írói üzenet volt ez a Ceaușescu-diktatúra napjaiban, a hetvenes évek végén!

A *Sárkányfogvetés* egy ördögös család története, lidércek, tündérek, elvarázsolt lelkek világa. Maga a főhős, a narrátor szerepét vállaló leány is csodás átalakulásokra képes, „látásában látja” azt, ami az avatatlanok számára láthatatlan. Hanna a lány, dédnagyanya Rikoltóbagoly, ijesztő nevek, emlékek.

„Sokáig lehetetlennek tűnt beszélni erről az erőről. A lebegésről, a váratlan azonosulásaimról, átváltozásokról... nem léteztek szavak a kifejezésére, nem lehetett megfogalmazni e tünékeny képeket, amelyekben azért teljes valómmal benne éltem, anélkül, hogy elveszítettem volna közben a valósághoz való szokványos kapcsolatot.”

Félelmetes világ ez kívülállók számára. Pedig e család nőtagjai nem annyira gonoszok, mint inkább szenvedő lények. Hatalmukat, átváltozási képességüket nem mások megrontására használják, valójában menekülők, átoknak érzik „kiváltságukat”, hogy nincsenek alávetve a való világ törvényeinek. Hanna mindjárt az elején megvallja: „iszonyúan szenvedek a sárkányok létezésétől, mert olyankor a rettegésem, hogy a gonoszság világa bármilyen apró tévedésre teljesen elboríthat, birtokba veheti testem-lelkem, az elviselhetetlenség határáig fokozódik”. Az író, Nagy Borbála nem irgalmatlan szigorral, hanem már-már együttérzéssel figyel a hőseinek vergődését. A regényben néhol egyenesen költészetté szépül egy-egy ördögműve mozzanat, a háborodott elméjű fiú története, aki házakat akar építeni az árváknak a Holdon, vagy a hajnali harmat születése, amit a család férfi tagja, Hanna apja – ő nincs varázserő birtokában – így magyaráz: „Az úgy volt – mesélte –, hogy a Szép-

asszony hűtlen lett a kedveséhez. Ez akkor arcul csapta őt és elmerült a feneketlen kristálytóban: várhatsz immár engem ezer és ezer és hetvenhét esztendőig. A Szépasszony azóta kiteregeti vásznát az égre, a kristálytó vizével öntözgeti azt, így akarja elfogyasztani a kristálytó vizét, hogy aztán a sekélyben felbukkanjon a kedvese, öntözgeti tehát égi vásznát, s mi aláperreg belőle, az a harmat...”

Ebben a tündérregében, amely akár el is andalíthat szelídségével, újra meg újra megjelenik a diktatúra valóságának egy-egy rémítő epizódja. Jeges esőként hat mindegyik, széthasítja a mese függönyét, irtóztató világra nyit betekintést. Remek írói szerkesztés: természetellenes a varázslatba esettek világa is, de a diktatúra messze túlesz rajta, a szelíd ördögök helyett a normális kinézetű emberek ostobasága, kegyetlensége, hóhér-irgalmatlansága, elvetemültsége tobzódik, rabságba ejt, börtönbe zár, kínpadra von ártatlanokat, tömegével. Talán nem is a testi gyötrés igazán kibíratatlan ebben a valóságban, hanem a lelkek pályavára kötözése.

Ha valami idegen az embertől, ellentmond Isten törvényeinek és szándékainak, az volt a diktatúra Ceaușescu sátánbirodalmában. A szelíd szavú, érzékeny író a sátánnal azonosítja Ceaușescut és feleségét, a házaspárt, amelyről nehezen lehetett eldönteni, hogy melyik gonoszabb: a férj-e vagy a feleség. „Aznap éjjel – írja Kozma Mária –, amikor a diktátort és feleségét kivégezték, egész lidérc-hadsereg tombolt a sírkövek között. És ez itt még csendes hely volt, de hallottam olyan temetőkről, sőt házakról is, ahol az alvilági pofák nemcsak vicsorogtak az arra járókra, hanem a nyakukba ugorva meglovagolták, feldarabolták és szétszórták a testét a világ négy tája felé; az elszabadultak szörnyű csordáit nem lehetett megfékezni, ott vágattak mindenütt. A diktátor és feleségének képmásaiba bújtak, csak a tűz semmisíthette meg őket. El kellett volna égetni a holttesteiket, hamvaikat szétszórni, csak a tűz, a tűz, mi igazán elpusztíthatja őket.” Ezt a keserű indulatot indokolja, hogy a diktatúra rémképei újra meg újra feltörnek: hol az elnyomorítás, hol a rettegés, hol a bosszúállás arcát mutatják, majd gyorsan eltűnnek a cselekmény áramlásában. Az ördög végső diadalt akar venni a Jóságon és Igazságon. Kozma Mária stílusa emelkedett, közvetlen, lírai, de az ördöggel való viaskodásában a gúny fullánkjait hívja segítségül. Ilyen például az az epizód, melyben statisztikai felmérést végeztek az ateisták és

a hívők arányáról. Ebből a „szociológiai vizsgálódásból” az derült ki, hogy a megyében mindenki ateista. Sőt, Madaras faluban kétszázzal több az istentagadók száma, mint az egész lakosság csecsemőktől aggastyánokig. „A statisztikai-szociológiai felmérés eredményét kifüggesztették a néptanács előszobájában lelhető faliújságra. Azonnal közröhej tárgya lett. Örült telefonálgatások után levették, és másnap nagy büszkén kitétték a következőt, amely pontosan annyi ateista személyt tüntetett fel, amennyi a falu lakossága. Akkor valaki kitalálta, hogy ez sem igaz, mert Kiss Pista Andráséknál az éjjel született egy leányka, s az még nincs felvéve a listára.”

Gyilkos gúny csap ki a regényből akkor is, mikor az író a diktátor házaspár beteges félelmét a merényletektől és a helyi nagyságok megalázó szolgálalkúságát ostorozza. A látogatóba érkező Ceaușescu-pár szállásán dolga végeztével a vécét reggel nem az „akadémikusnő” húzza le, hanem egyik helybeli pártnagyság felesége. Hátha bomba van elrejtve a víztartályban. És a párthölgy kitüntetésnek tekinti ezt a szolgálatot. Ha ezt egy humorista írja le, mondjuk a felejthetetlen Bajor Andor, akkor nem csodálkoznék, ő talált ki ilyen képtelen helyzeteket. Kozma Mária nem szatirikus alkat, inkább nevezném szelíd romantikusnak. Az élet, a valóság, a román diktátor környezete volt ennyire nevetséges...

Ceaușescuék kivégzésekor irtóztató mélységekből szakadnak fel az igazi érzelmek. A megalázott, eltiport önérzet ekkor lázad. A hősnő anyja pedig büntudattal vallja be, hogy gondolatban ő már rég meggyilkolta a diktátort és feleségét. „Valahányszor megjelentek a tévében, vagyis minden este, valahányszor hallgattam őket a rádióban, minden nap órák hosszat, sőt utóbb ha már csak halottam róluk, vagy láttam a fényképüket az újságban, az út menti feliratokat, hogy ...a nép szeretett fia... erős tölgy... stb. – mindig erre gondoltam: *Haljanak meg. A két kezemmel is megfojtánám őket... Adjanak egy revolvért, lelövöm őket, sajnálat, büntudat nélkül... Egy népet szabadítanak meg tőlük. Jogunk van a meggyilkolásukra. Mivel szakadatlanul jelen voltak valamilyen formában az életemben, szakadatlanul a meggyilkolásukat, az elpusztításukat akartam.*”

Ez volt a nép titkolt életérzése? A gyilkosok cinkosaikká züllesztik alattvalóikat, azok végül őket pusztítják el? Vajon a rejtett ellenállás, a sanda dacolás is nem ilyen gyilkos öntudatot takart?

Egy család, az egész nép életébe a Történelmet építi be a házaspár kivégzése. Iszonyatos képek a televízióban – az elégtétel és a borzadás érzése az emberekben. Ha csak a diktatúráról szólna Kozma Mária regénye, itt lenne a kulminációs pont. De még csak a történet egyharmadánál tartunk. (Igaz, hogy egy regénynek nem okvetlenül a cselekmény legmagasabb hőfokán kell véget érnie, sőt...) A *Sárkányfogvetés* az egész korszak regénye. Ábrázolja, ki mondja – fontos erénye –, hogy Romániában Ceaușescu nélkül is a „csauszizmus” folytatódik. Nemcsak a szereplő személyekben, habár azokban is, de a közszellemben, az erkölcsi felfogásban, züllyöttségben. Az 1989-es államcsíny vidéki forradalmi pillanataiban – azok csakugyan nevezhetők így – a tömeg erkölcsi nagyságát láthatjuk. A felelősök, haszonélvezők, helyi potentátok feldúlt lakásai-ból nem hordják szét, tehát nem elrabolják az összehordott élelmi-szereket – mikor a nép szó szerint éheznek –, a csalárdul szerzett értékeket, hanem használhatatlanná, értéktelenné rombolják őket. Utána azonban nem a megtisztulás következik, hanem a képmutatás, most még nagyobb arányokban és szálnalmasabb formában.

„Számomra toladó ez az ízléstelen buzgóság – mondja a hősnő nagyapja az unokájának –, régi elvtársak, akik ateista neveléssel és annak pártos irányításával nyomorgattak bennünket, most érthetetlen buzgósággal mennek a vasárnapi misére, kalaplengetve köszöngetve minden ismerősnek, s jó lassan sétálnak, hogy minél tovább tartson az útjuk, gyanítom azért, hogy minél többen lássák a templom felé haladásukban. Csak a vak nem látja, hogy ők most ájtatos hívő katolikusok, reformátusok és a többi.”

De hát mit várhatnának kortársaik ezektől a köpönyegforgatóktól, alakoskodóktól – akár önmaguktól –, mikor majdnem öt évtizeden át az erkölcs helyét az alattomoság foglalta el, mikor dicsőség dolga volt minden szép és nemes érzés megtagadása, a lélekirtás, a hazudozás? Csakhogy lehet-e mindezen torzulások ellen ugyanolyan eszközökkel harcolni, egyszerűen megfordítva az „előjeleket”?

Miként lehet egyáltalán? Kozma Mária humanizmusa nem hagyja tanácstalanságban vagy éppen kétségbeesésben olvasóit.

„Csak szeretettel és megértéssel – mondta anyám. – Gyógyítani kell a beteg lelket.”

Szeretet! Kozma Mária számára soha nem volt pusztán jelszó, pajzs, magyarázkodás, hanem pályáját végigkísérő lényeg, leg-

fontosabb írói üzenet, minden korban és minden élethelyzetben. A *Sárkányfogvetés* újólag igazolja, több mint két évtized múltán, azt az írói habitust, amely oly rokonszenves volt a diktatúra sorvasztó, torzító légkörében, mindezen rontásokkal szembeállítva *Köznapi irgalom* című kötetében. Az volt a második jelentkezése, pályaindító kötete a *Forrás*-sorozatban, Szócs István ajánlásával megjelent 1970-es könyve után. Amint a könyvről szóló hajdani recenziómban (*Lázadás a szeretetért, A Hét, 1981. július 17.*) írtam. „Kozma Mária úgy lázad a jogaiból kitudott szeretetért, hogy a hiányából fakadó tragédiákat villantja fel, rokonszenvvel az elbukottak iránt, de egy pillanatig sem szentimentális ellágyulással. Éppen ez döbbsent meg novelláiban, karcolataiban – nem a szánalmasan esendő ember hangja ez, hanem a figyelmeztető ítélkező: szeretet nélkül megfullad a lélek.”

Ez most is érvényes üzenet mindnyájunk számára.

(Kozma Mária: *Sárkányfogvetés*. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2003.)

meg

X809

BEKE GYÖRGY

TÉNYEK A MÚLTBÓL

Am

A történelmet az emberiség folyamatában éli meg, de a történészek a múlt eseményeit többnyire a jövőből visszakövetkeztetve próbálják megérteni és értékelni. Nem biztos, hogy ez a módszer valóban segít feltárni az igazságot, és átlátni, hogy egy adott kor szereplői milyen ismeretek, értékek, célok, érzelmek és félelmek alapján hozták meg döntéseiket. A politikában mindig vannak alternatívák, a történész előtt azonban ezek már lezárultak, neki azt az egy döntést kell megértenie, amelyik valamikor a múltban valamilyen okból már megszületett. Ehhez azonban nem a jelen érdekeinek és félelmeinek, hanem a múlt szereplőinek megszólaltatása szükséges. A világnézeti és/vagy politikai alapú történetírásnál célravezetőbb a tényalapú történetírás. Ezért elsősorban olyan könyvek visznek közelebb bennünket a múlt eseményeinek megismeréséhez, melyek a kortársak adataira épülnek. Ez a megoldás, bár kézenfekvő, de mégsem általános.

Solymossy Péter *Magyar revízió svéd szemmel* című munkája eleget tesz ezeknek a kívánalmaknak.

Az általa vizsgált korszaknak és kérdéseknek meglehetősen nagy irodalma van, melyben a világháborúban és az azt követő politikai rendezésben különböző oldalon érdekelt nagyhatalmak forrásai és kommentárjai láttak eddig elsősorban napvilágot. Ezért különösen érdekesek a semleges szempontú kortársak eddig ismeretlen és publikálatlan megállapításai. Természetesen a semlegesség nem érdektelenséget jelentett, hiszen Svédország számára is nagyon nehéz volt a semleges pozíció megtartása. Semlegességét a szovjet rendszertől való idegenkedés és a német függés elutasítása jellemezte, de a háborúból való kimaradás szándéka és a német megszállás elkerülése praktikus szempontjait figyelembe véve, Németországgal szemben engedményekre kényszerült. Mint Solymossy Péter hangsúlyozza, szerencsésükre a svédek semlegessége sok szempontból a hadviselő felek érdeke is volt. Magyarország esetében, melynek politikájában, elsősorban Teleki Pál által képviselten, szintén a konfliktusok békés rendezése, békés revízió és a háborúból való kimaradás szerepelt központi politikai alapelveként, ez a szerencsés körülmény már nem állt fenn. Magyarország geopolitikai helyzete és gazdasági adottságai is előnytelenebbek voltak Svédországnál. További hátrányt jelentett, hogy Magyarország, hasonlóan szomszédaihoz, gazdaságilag fokozatosan függő helyzetbe került Németországtól. Eközben az első világháborúban győztes és 1938-ban a müncheni szerződést aláíró nagyhatalmak Németországgal és a vele gazdasági és politikai szempontból összekapcsolható más államokkal összefüggő álláspontja ugyanakkor alapvetően megváltozott. Több egymással összefüggő, néhány ponton ellentétes, más vonatkozásban egymást kiegészítő folyamat zajlott az európai politikában. A gazdasági át- vagy visszarendeződés, a kisebbségi kérdés stratégiai kérdéssé válása, a versailles-i békerendszer és a kisantant belső bomlási folyamata egyszerre váltak aktuálissá az 1930-as évek végén. A müncheni konferencia ezek közül szinte egyedül a német kérdésre koncentrált, és sokkal inkább Németország megbékítését, mint a versailles-i kudarc beismertését és egy új európai rendezés kezdetét célozta. A megbékítés azonban Münchenben és Bledben is, ahol a kisantant országok és Magyarország között folytak az Anglia és Franciaország által is támogatott tárgyalások, halálra volt ítélve. A Solymossy Péter által

a svéd vélemények alapján kirajzolt képből is nyilvánvalóvá válik, hogy a német és magyar érdekezésség többnyire csak látszat. Hitler ekkorra már abban a helyzetben volt, hogy mint Ausztria példája is mutatja, amire szemet vetett, azt elvette, s ha nem kapja meg, valószínűleg a Szudéta-vidékkel is ezt tette volna. A Bledben a kisantant és Magyarország között folyó tárgyalások sikere, ahol Magyarország a fegyverkezés területén elérte egyenjogúságát, és megegyeztek az egymás közötti konfliktusok békés rendezésében, Hitler számára azt jelentette, hogy Magyarország nem alkalmas katonai erőt Csehszlovákiával szemben. A német nemtetszést Weizsäcker külügyi államtitkár fogalmazta meg: „Mindazonáltal Magyarország lemondása arról, hogy Csehszlovákiával szemben erőszakot alkalmazzon (...) számunkra nem látszik kívánatosnak, különösen a jelenlegi pillanatban.” Ennek fényében még érdekebbnek tűnik a Csehszlovákiával szemben magyar részről megfogalmazott revíziós törekvések módja és annak nemzetközi fogadtatása. A magyar tárgyalási alapról Torsten Undén budapesti svéd követ megállapította, hogy: „Magyarország álláspontja a cseh kérdésben következetesen abból indult ki, hogy az újrendezésnek az országban lakó kisebbségek önrendelkezési jogán és az egyenlő bánásmódon kell alapulnia”. Einar Hannings párizsi svéd követ pedig az ezzel kapcsolatos francia álláspontot minősítette megértőnek, sőt hangsúlyozta, hogy Franciaország gyakorlati szempontból a közös lengyel–magyar határ elérését, és ezáltal az egész rutén vidék birtokbavételét is megelégedéssel nézné.

Erdély helyzetének alakulását a svéd jelentésekben a szovjet és német hatalmi érdekek összefüggésében ismerhetjük meg. A döntőbíráskodással Churchill szavával „Hitler egyetlen csapással összetörte a Szovjetuniónak a balkáni hatáskörű befolyási szerződésre vonatkozó reményeit”, biztosította Németország számára a román olajat és a Szovjetunió hátában a stratégiailag fontos pozíciót szerzett, valamint átmenetileg megbékítette a magyarokat.

Rendkívül izgalmas az az elemzés is, amely a Jugoszláviával szembeni magyar politikát Teleki Pál egész külpolitikájának, illetve a szerb, horvát, szlovén politikai célokkal összefüggésben elemzi. A szerző által Churchilltől vett idézetekből mind a politikai irányvonal, mind kudarcának okai kissejlenek: „A magyar miniszterelnök, gróf Teleki, állandóan azon dolgozott, hogy megőrizzen valamit országa cselekvőképességéből”. A német követe-

lések és a nyugati nagyhatalmak magatartása alapján viszont Churchill végkövetkeztetése az volt, hogy: „Így Magyarország választási lehetősége vagy egy hiábavaló ellenállás a német csapatok átvonulásával szemben, vagy nyíltan a szövetségesek ellen való fellépés és Jugoszlávia elárulása volt.”

Természetesen a kiragadott részletek csak adalékok ahhoz, hogy milyen elképzelést alakítsunk ki magunknak a könyvről. A szerző bevezetőjében Orwellt idézi: „aki a múlt, azé a jövő”. A megállapítás politikai színezete Orwell rossz tapasztalataira utal, és sejteti a múlt átírásának meg-megújuló igényét. Talán ideje, hogy a történelem kitörjön a politikának való megalázó alárendeltségéből. Mennél többet tudunk tényszerűen a múltról, annál nagyobb erre a remény.

(Solyomssy Péter: *Magyar revízió svéd szemmel. A szerző kiadása.*

Bp., 2000.)

BODONYI ILONA

~~X809~~ ✓ X791 (43)
cum

GOOD BYE LENIN!

Majd öt évtizeddel az 1956-os forradalom után az ünnepi megemlékezések szóvirágai között feltűnt egy mondat, amelynek igazságtartalma sajnos megkérdőjelezhetetlen. Dávid Ibolya tette szóvá, hogy a művészet a költészetnél máig adós maradt az események hiteles, művészileg is igényes ábrázolásával. 1989–90-ben bizony csalódottan kellett megállapítanunk, hogy az asztalfiókok üresek, sehol egy színdarab vagy regény, elfekvő forgatókönyv, amelyet a cenzúra áldozatának tekinthetünk. A dokumentumfilmeseken kívül az elmúlt évtizedben sem törődtek sokat filmeseink 1956-tal, s talán még kevesebbet a kelet-európai történelem legújabb kori fordulatával. Fekete Ibolya *Bolse vitája* volt talán az egyetlen alkotás, amelynek a szabadság röpke pillanatát *sikerült* kócosan, fésületlenül, mégis történelmi és művészi szempontból egyaránt hitelesen megragadnia. S voltak filmek természetesen, amelyek már a rendszerváltozás utáni évek kapkodó dezilluzionizmusát nagyították ki, de a magyar film és a közelmúlt történelmének hatvanas-hetvenes években oly szoros és eredményes kapcsolata az utóbbi években kétségtelenül meglazult.

Wolfgang Becker: Good Bye Lenin!
c. filmyelől

Talán e miatt a hiányérzet miatt is keltett nagy érdeklődést a német Wolfgang Becker filmje, a *Good bye Lenin!* A bemutatót megelőzően az Örökmozgóban *Volt egyszer egy NDK* címmel filmsorozatot mutattak be, olyan „klasszikus”, a kelet-német életformát bemutató vagy ahhoz szorosan kötődő filmekből, mint a *Go, Trabi go!*, *Solo Suny*, *A gyilkosok köztünk* vannak stb., s az Uránia moziban pedig kiállítás nyílt a hatvanas évek NDK-ját megörökítő fotókból, újságcikkekből a Nyílt Társadalom Archívum gyűjteménye alapján.

Wolfgang Becker filmje egyetlen sziporkázó ötletre épül: Christin Kerner nem sokkal azelőtt, hogy 1989 novemberében az NDK megnyitotta nyugati határait, egy utcai tüntetésbe keveredve infarktust kap, és kómába esik. Mire nyolc hónap múlva magához tér, a kapitalizmus már feltartóztathatatlanul bekebelezte az egykori Kelet-Németországot. A lábadozó asszonyt kímélni kell minden megrázkódtatástól, s mivel egyszer már Nyugat-Berlin miatt, – ahonnan férje sok-sok évvel ezelőtt nem tért vissza, magára hagyva őt két gyerekkel – súlyos depresszióba esett, gyermekei úgy döntenek, egyelőre nem tárják fel előtte a politikai-társadalmi-gazdasági változásokat. Hazatérésekor hálószobájában minden olyan lesz, mint régen.

A film két főhőse a beteg asszony és húsz-egynéhány éves fia, Alex, aki heroikus küzdelmet folytat, hogy édesanyja számára rekonstruálja a Németország újraegyesülése előtti állapotokat. Nincs könnyű dolga, mert tanárnő édesanyja párthú kommunista volt, buzgalma már-már terhes volt a tantestületnek, ahol már új szelek fújtak. Alex feladata viszonylag egyszerű, amíg csak a lábát kell lejárnia, hogy a városból egyre inkább eltűnő „echte” keletnémet élelmiszer-ipari termékeket beszerezze. Amikor már a szupermarketek nyugati árutól roskadoznak, állandóan csomagol, kukákból kibányászott befőttesüvegekbe, kávésdobozokba. A baj akkor kezdődik, amikor anyja szépen gyógyul, társaságra vágyik, szeretné maga körül látni a szocializmusban összekovácsolódott lakóközösséget, tantestületet. Az alkoholistává lett iskolai igazgatót, a kényszernyugdíjazott szomszédokat kell rávenni, hogy az anyának egy szót se, menjen minden, mint régen, a megszokott rendben. A tanítványok húsz márkáért még felkötik az úttörőnyakkendőt, és eléneklik a dalokat. Ráadásul a család is

bővült, egy nyugatnémet férjjelölttel, akinek a beteg nyugalma érdekében el kell sajátítania a keletnémet ifjúsági szervezet zsargonját.

Még szerencse, hogy az áldozatkész fiú eredeti szakmája tv-szerelő, így azután, amikor anyja már a külvilág híreire is kíváncsi, egy filmes ambíciókat dédelgető kollégájával híreket és aktuális műsorokat kezdenek gyártani. S ettől kezdve a vígjátéki szituációk keverednek a politikai kabaré elemeivel. Helyszíni tudósítás készül például arról, hogy a Coca-Cola kooperálni készül a lipcsei üdítőtitalgyárral, mert frissíteni kell az avult terméket. A film Martin Kukula operatőr friss, merészen csapongó kamerája jóvoltából amúgy is érzékelteti, hogy a mélyreható változásokból az emberek sokaságához a látszat jut el először, s a látszatnak is az az agyonmanipulált rétege, amely jótékonyan takarja a lényegét. Egy napon, amikor az őrizetlenül hagyott és az utcára merészkedő Kernerné szembesül a mindent elborító reklámok, óriásplakátok, valamint a nyugati gépkocsi csodák közvetítésével, a változásokkal, a kétségbeesett fiú újabb csavarral azt próbálja elhitetni anyjával, hogy a kapitalizmustól megcsömörlött nyugatnémetek ezrei lepték el Kelet-Berlint. Igazi szocialista emberként Kernernének remek ötlete támad, a menekültek segítségére felajánlják rég nem használt nyaralójukat. A család kiutazik a város közeli faházba, s ott az asszony, mert részleges amnéziája ellenére megérzi, hogy valami nagyon nem stimmel, bevallja gyerekeinek életük nagy titkát: apjuk nem egy nő miatt ment Nyugatra, hanem mert pártonkívüliként nem hagyták dolgozni s egy kongresszus alkalmával Nyugat-Berlinben maradt. Megbeszélték, hogy felesége majd utána megy a gyerekekkel, de az asszony nem merte vállalni a tortúrát, az útlevélkérelmek megalázó procedúráját, s félt az ismeretlentől. Maradt inkább, s férje három éven át érkező leveleit a konyhaszekrény mögé rejtette, s belemenekült az eszme szolgálatába. Bevallja azt is, hogy közel két évtizeden át ócsárolt férjére egyáltalán nem hagszik, s szeretné még egyszer látni az életben.

A szatíra finoman, a néző számára nem zavaróan, sőt átélhetően vált egynéhány percre drámára. Mert a hazugság, mint pók szövi a hálóját a család körül, s egyre inkább belegabalyodnak, legyen bármily humoros fordulatokkal teli az asszony látszatvilágának megteremtéséért vívott küzdelem. Sokáig bírja szusszal a ren-

dező a kettős feladatot, a vígjátéki fordulatok mögött éreztetni a család, legfőképpen a fiú drámai küzdelmét az anya életéért. Az asszony vallomása után viszont megbicsaklik a történet, hiszen úgy érezzük, aki átélte mindazt, amit elmesélt, s képes szembenézni saját hazugságra épülő életének csődjével, az képes lenne elviselni akár a teljes igazságot is. S a fiún kívül a család többi tagja is ezt érzi. Becker viszont fergeteges szatírában gondolkodott, s úgy is akarja befejezni filmjét. Nincs más megoldás az átélt katarzis hatására az anya újabb infarktust kap, s fia tovább gyártja az álhíradókat és megszervezi apja látogatását anyja betegágyánál. A film tehát úgy folytatódik tovább, mintha az asszony „megvilágosodása”, leszámolása élete nagy illúziójával nem következett volna be. Amennyire hiteles, hogy a lánya nem képes rá, hogy találkozzon az apjával, olyan melodramatikus a jelenetsor, amikor a fiú felkeresi apját, s megismerkedik féltestvéreivel. A fiú talán, mert érzi, hogy anyja már nem éli túl a második infarktust még megrendezi anyja számára a televízióban az NDK nemzeti ünnepét, családi verzióban, hogy mindenki jól járjon. Erich Honecker békésen visszavonul, s az állam vezetését Alex gyerekkori példaképének az első NDK úrhajósnak adja át. A rendező a történelem eme sajátos fordulatával kétségtelenné teszi, hogy az újraegyesítés, az első eufória után, amit hitelesen idéz meg a film a korabeli dokumentumokkal – nem váltotta be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket. Az 1954-es születésű Wolfgang Becker kellő tárgyismerettel, de a szükséges distanciával tud viszonyulni az NDK-ban és az NDK-val történetekhez egyaránt.

Becker filmjében azonban szó nincs a német filmekben olykor feltűnő nosztalgiaőről. A kommentárban, ami egyébként – sokszor didaktikusan – végigkíséri a filmet, egyértelműen fogalmaz: anyja egy olyan országért élt-halt, amely valójában csak az ő álmaiban létezett.

Ez a jelzett fordulatig, ahonnan már csak dramaturgiai erőszakal tudta a szatírárt folytatni a rendező, nagyon szórakoztató, mégis a lényegről beszélő film, korántsem hibátlan alkotás. Mégis nyolc kategóriában nyerte el a Német Filmdíjat 2000-ben, többek között a legjobb filmnek járó díjat és természetesen a közönség díját. Azt hiszem – anélkül persze, hogy ismerném a teljes mezőnyt –, hogy ez a díjeső nem annyira a film valós értékeinek, mint inkább annak a felfokozott várakozásnak köszönhető, amellyel a közönség és

a filmkritikusok is – egész Európában – várják azokat a filmeket, amelyek hozzá mernek nyúlni közelmúltunk és jelenünk traumikus történéseihez.

[Handwritten signature]

[Handwritten signature] TÓTH KLÁRA

V. Gaipari G. Yánu
ÉV VÉGI POLITIKAI *an*

Az elemző hallgasson magánügyeiről, s ha lehet, lelke se nagyon legyen, mikor éppen elemez. Most azonban mégis panasszal kezd: szomorúan azt kell megállapítania, hogy az utóbbi két hónapban nem lát semmi igazán újat, nem lát olyan fordulatot, amire ez idáig ne utalt volna, s zavarja az a tudat, hogy ismételnie kell önmagát.

Pedig az előző áttekintés óta eltelt időszak nem volt éppen nyugodt. Éppen ellenkezőleg, szinte minden napra jutott olyan esemény, amely szinte kiprovokálta a figyelmet, vagyis a médiának bőségesen akadt harsánykodni- s a közvéleménynek háborognivalója. Tartalmi szempontból azonban mindez nem jelentett újdonságot: a K & H Bank brókercégenek ügyei nélkül is volt tudomásunk arról, hogy a kormányzó elitet szoros szálak kötik a pénzarisztokráciához (legfeljebb az nem volt nyilvános, hogy ebben kriminális elemek vannak), hogy ugyanez a közeg a véleményformáló körökkel is kifogásolható módon került kapcsolatba. A Deák-émlékünnepség botrányos epizódjai nélkül is tudtuk, hogy a szélsőjobb nem szereti a miniszterelnököt, aki a hozzá közel állókkal együtt nagyon is kedveli a luxust, s a maga igényeinek kielégítésében nem bántja, ha a számlákat közpénzből fizetik. (Gondolhatunk itt arra, ahogy álságos puritanizmusában saját otthonát fejlesztette rezidenciává, gondoljunk az egy évvel ezelőtti kormányzati autóbeszerezésekre, közhivatalok pazarló felújítására.) Földézhethetjük az október 23-i ünnepségeket, a kormányzati alamuszíságot, a Széna téren Orbán Viktort hallgatni összegyűlők impozáns tömegét. Mindebben nincs semmi igazi új. Nincs a költségvetési vitában sem, pontosan tudtuk, hogy a túlköltekezést megszorítások követik, s mivel szegény ember mindig több van, mint gazdag, működik majd a *fizessenek a szegények elve*. Ezt, a szociálpolitika megcsúfolásaként az egészíti ki, hogy a látványosan krízishelyzetbe jutottakat az ezért felelősök

*Vélemény a yoboktól
 elnyomásáról*

saját szociális érzékenységük miatti meghatottságukban könnyezve némi segéllyel életben tartják. Eközben a különféle nehézségek miatti felelősséget részben az előző kormányra, részben a (máskülönben meglehetősen elhanyagolt) uniós alkalmazkodás kényszerére hárítja. Mindebben azonban kizárólag azok a folyamatok tükröződnek, amelyekről az év folyamán már volt (bal)szerencsénk szót ejteni. Az év vége azonban azt sürgeti, hogy készítsünk valamiféle mérleget.

2003 elején már volt okunk az aggodalomra. A kormány hiányzó gazdaságpolitikája, illetve a gazdaság pártpolitikai szempontok szerinti kezelése (a minden racionalitástól elszakadt kampányígéretek teljesítése) miatti negatív folyamatokat már nem lehetett letagadni. (Ez a folyamat azóta tovább gyorsult, lásd az uniós országjelentést, hitelminősítések romlását.) Nyilvánvaló volt, hogy a kormányzati túlköltekezés terheit nem viseli el a költségvetés. Tudtuk azt is, hogy az elmérgesedett pártpolitikai harcok nem tompulnak, a közvélemény megosztottsága csakis mélyülhet, és láthatuk már, hogy a kormány működése több ponton ellentétes azokkal a demokratikus normákkal, amelyeket az elmúlt tíz évben maguktól értetődőnek kezdtünk tekinteni (a rendőrség politikai célú fölhasználása, a gyülekezési jog korlátozására irányuló szándék, a független vagy ellenzéki médiumok elleni támadások, a szólasszabadság korlátozására való törekvés stb.).

Azt is tudtuk, hogy a demokratikus rendszert éltető demokratikus reflexek, a demokrácia kultúrájának megerősödése a 2002-es választásokon és azokat követően is megtorpant. Már ismertté váltak azok a trükkök, amelyek de facto a választás tisztaságát sértették – azt, hogy ez de jure is megvalósult, az elmúlt hetekben tudtuk meg, amikor fény derült arra a példátlan botrányra, hogy az OVB 2002-ben, a két választási forduló közötti állásfoglalását felejtették el akkor kihirdetni, amikor annak még akár döntő jelentősége is lehetett volna. Mára azonban már a demecseri választáson is túl vagyunk, amit a 2002-ben bevált módszerek alkalmazásának választási csalásnak tekintése miatt meg kellett ismételni. (A botrányos történet részletei valószínűleg még sokáig a napi politika kedvelt hivatkozási alapjaként fognak szolgálni.)

Túl voltunk már az új kormánynak a lakosság fele számára amúgy is kétes legitimitációját megrendítő D 209-es botrányon. Ez

pedig nemcsak a kormányfő, hanem a mögötte álló hatalmi csoportok mindegyike számára is súlyos ügy volt. A botrányt nem a demokrácia katarzisa, hanem kompromittálódása követte. 2002 nyarától nyilvánvalóvá vált, hogy az új magyar demokrácia olyan kompromisszumok jegyében fogant, amelyek következményeként nemcsak az antidemokratikus reflexekkel infiltrált pártállami társadalom terheit örökölte meg, hanem a diktatúra működtetésében érdekelt hatalmi csoportok közvetlen, valóságos és szimbolikus jelenlétét sem tudta sikeresen korlátozni. Az pedig, hogy a megújulását hirdető baloldal tudatosan egy egykori szt. (nem a szent, hanem a szigorúan titkos rövidítése!) tisztet jelölt miniszterelnöknek, azt is jelentette, hogy a demokrácia morális minimumát, a diktatúra veszteségeinek elemi érzékenységét veszi semmibe a verbálisan az európai balközéphez igazodó politikát folytató csoport.

Ez a lépés olyan provokáció, amelynek a közéletet terhelő káros hatása mindaddig nem hanyagolható el, amíg a helyzet fennáll. A politikai erkölcs relativizálódása egy szokásrendjét, viselkedéskultúráját kereső demokráciában nem morális, hanem döntő fontosságú tartalmi kérdés. Ennek semmibevétele olyan inzultus, amely a teljes politikai szférát befolyásolja. Nemcsak a jobboldal tartóssá vált, de alapjában véve természetes sérelmi politikájában tükröződik ez, hanem – akár beismeri, akár nem – a baloldalt is súlyosan érinti.

Egyfelől elbizonytalanítja a valóban az európai szociáldemokrácia felé gravitáló, egyébként igen gyenge és a közvélemény számára alig látható köröket, melyek a párton belüli hatalmi harcokban minden összecsapásban alul szoktak maradni. Másfelől felbátorítja mindazokat, akik a korábbi hatalmi rendszerhez kötődve szereztek bármely területen (gazdaság, politika, kultúra, média) jogosulatlan versenyelőnyt – olyat, amelyet aztán a demokrácia feltételei között könnyedén megsokszoroztak.

Nem találunk olyan politikailag értelmezhető tényt vagy eseményt, amely ne kapcsolódna ehhez a gazdaságot, politikát, médiát, a társadalom minden szintjét és működési területét átszövő problémához. Ezen vajmi keveset módosít az a néhány gesztus, amely a közélet tisztulását a (máskülönben az e folyamatot személyével az egyenlők közt is elsőként akadályozó!) miniszterelnök úgymond a közélet tisztasága érdekében tesz (Kiss Elemér lemondatásának álságát Gyurcsány Ferenc kinevezésének valóssága tel-

jesíti ki). Azok a tézisek, hogy a jogi és erkölcsi kötelezettségek körül a kormánynak önmagára mindig a szigorúbbat kell alkalmazni, vagy hogy a kormánya tagjaira „a gyanú árnyéka sem vetülhet”, semmit sem jelentenek akkor, ha alkalmazásuktól éppen a legérintettebbeknek nem kell tartaniuk. Sőt, aki (Szili Katalin, János György) komolyan vesz valamit Medgyessy ilyen értelmű szavaiból, esetleg alkalmazásukra tesz javaslatot, igen hamar megfizet naivitásáért. Láthattuk azt is, hogy az ideák és a gyakorlat ütközések a hatalmi érdek és a pártfegyelem miként gyűri le a morális elveket, ha döntési kényszer alakul ki: a bűnbánó Szili Katalin magától értetődő természetességgel biztosította a sokadik gyanús ügylete miatt magyarázkodó Gyurcsány Ferenc interpellációjának csak az ő válaszában múló elfogadását.

Míndezeket a jogállamiság normáinak rendszeres támadása és a demokrácia különböző intézményei elleni támadások teszik teljesé. Ne tagadjuk, négy évvel ezelőtt, a polgári kormányzás idején egyes, kormány közeli körökben igen határozott törekvéseket láthattunk arra vonatkozóan, hogy a joghézagokat kihasználva szerezzenek gazdasági és hatalmi pozíciókat – azzal a nem titkolt céllal, hogy a társadalom szerkezeti egyensúlyzavarait a maguk oldalának pozícióját javítva korrigálják. Ezt a politikát ellenfeleik revánsvágya ma a jogrend fölruhásának igazolására emlegeti, s ennek jegyében kriminalizálja a közéletet. Ezt a törekvését a szemérmesen brókerbotránynak nevezett példátlan manipulációegyüttes felszínre kerülése egyenesen létszükségletévé teszi.

Korábban az efféle csaták legfőbb hadszíntere a média volt. Akkor úgy tűnt, hogy a közvélemény alakításában élvezett hegemóniát a baloldal elegendőnek tartja pozíciója megőrzéséhez. Az 1998-as csalódás azonban új módszerek bevetésre készíteti a mai kormányoldalt. Láthatóan úgy gondolják, hogy még egyszer nem engedhető meg az akkori kudarc, s ezért a demokratikus jogállamiság alapintézményeit is sértő módon totális háborút folytatnak az ellenzék ellen. Ennek része az a napi gyakorlat, ahogyan minden nem általuk kinevezett közhatalmi szereplőt (folyamatosan: Szász Károly, Pólt Péter, esetenként: Járai Zsigmond) támadják. A mai gondolkodásmód háttorzongató: hálát adhatunk az égnek, hogy a jogállamiság és a személyi biztonság alapértékei a mai konstellációban nem léphetők (nagyon) át. (Erről persze a Millenáris Park volt vezetőjének más élményei voltak.) Láthatjuk azonban, hogy

a hatalom birtokosait az „aki nincs velünk, az ellenünk van” hangoltság jellemzi. Ebbe belefér egy-egy oldalvágás a bíróságoknak és az Alkotmánybíróságnak, de akár a köztársasági elnöknek is.

Az elmúlt évtizedben kialakult határok szisztematikus átlépésével a hatalmon lévő koalíció a magyar politikai szerkezetet, pártviszonyokat is átalakítja. Miközben a kormányoldal pártjainak rivalizálása inkább csak látszat, az e pártok szavazótáborát, értékrendjét, elképzeléseiket tagoló törésvonal nem esik egybe a szervezeteket elválasztó határral. Ennél fontosabb, hogy az ellenzékbe szorult jobbközép a mindennapos sértések, a demokrácia fenyegetettsége miatt átalakulóban van. (Erre egyébként az ellenzéki pozíció amúgy is alkalmas.) A 2002-es választásokon a jobboldal szélén elhelyezkedő politikai erők közül a radikalizmusával korábban többször is kiugró népszerűségi mutatókat produkáló Kisgazdapárt – a lassanként már el is felejtett Torgyán József működésének következményeként – gyakorlatilag megsemmisült, a sokáig közéleti mumussá előléptetett MIÉP kiesett a parlamentből.

A két párt együttesen mindenképp legalább 10%-ot meghaladó számú törzsszavazójának jelentős részét azonban meg kell nyernie a Fidesz–MPSZ-nek ahhoz, hogy a baloldali kormányt le tudja váltani. Ez a kényszer önmagában is kiváltja retorikája változását. Ezt erősíti az az óriási társadalmi nyomás, amely az agresszív és provokatív baloldali hatalomgyakorlás miatt frusztrált, normális körülmények között mérsékelt polgári közvélemény fenyegetettségérzetéből fakadó radikalizálódása miatt jelentkezik. (Ez sem új jelenség, lényegében a választások óta folyamatosan tapasztalható.)

A feladat jól definiálható, de igen nehezen megoldható. A Fidesz stratégiának azt kellene kimunkálni, hogy miközben rákényszerül a szélsőjobboldal szavazóinak elhódítására, megőrizze a jobbközép centrum támogatását, sőt fölszívja, illetve visszahódítsa a kiábrándult balközép illetve liberális szavazókat. Eközben elképzelhető, hogy a megcélzott támogatói kör orientációjának (jobbra) mozdulásából következően a megszerezhető szavazatok számának alakulása bizonytalanabbá válik. A szélsőjobb szavazóinak megnyerése miatti engedelmények gyöngíthetik a polgári oldal választási esélyeit, mert a kiábrándult baloldali szavazókat csak a középre fordulás politikájával lehet elhódítani.

A közvélemény-kutatási adatok ezt az értelmezést támasztják alá: a mai jobboldali előnyt nem a jobboldal bázisának növekedése, hanem a baloldal támogatottságának csökkenése okozza. Nyilvánvaló azonban, hogy a már 2002-ben megismert brutális negatív kampány, a félelem-propaganda a csalódott közép-revolutákat ismét korábbi szimpátiájuknak megfelelő voksolásra ösztönözheti. (Láthattuk már, hogy a gátlástalan werberi kampánystratégia rendkívül eredményes lehet, ennek ellensúlyozására a közvélemény-kutatók által kimutatható népszerűségi mutatók terén a mainál lényegesen nagyobb előnyre van szükség a győzelem esélyéhez.)

Ráadásul úgy látszik, hogy maga a baloldal is éppen ezekben az érzelmi mozgásokban látja hatalma megőrzésének zálogát, és hatalmi helyzetében valósítja meg a „minél rosszabb, annál jobb” politika egy sajátos változatát.

A jobboldal ezzel szemben meglehetősen védtelen és kiszolgáltatott. Sajtójában meghatározó szerepet kaptak azok a publicisták, akik eleve sérelmi politikát folytattak, s akik a sokszor hisztérikussá váló kormányellenességük gerjesztette népszerűséget a jelek szerint többre tartják, mint a politikai hasznosságot. Ilyen körülmények között a politikai realizmus gyakran az árulás bélyegét kapja. Ez a hangadó csoport a demokrácia védelmében antidemokratikus eszközök alkalmazását sürgeti, a polgári eszmények sérülése miatt gyakran útszéli hangon tiltakozik. Mindez – ahogyan azt a közelmúltban lezajlott sajtóvita is jelezte – kifejezetten akadályává válhat a kormányváltáshoz szükséges jobboldali egységnek.

Pedig le kellene végre szögezni: a jobboldal tömegerejét nem a radikálisok adják. Azok a tömegmozgások, amelyekről a baloldalon illik rettegni, a mérsékelt, a centrumhoz közeli jobboldal önmegmutatását jelentették. Emlékezzünk arra, hogy a „*harag napja*”, a „*patakvér*”, a „*féregirtás*” jelszavai nem vonzottak soha igazi tömegeket. Antall József ravatalánál azonban százazrek tisztelegtek, a legutóbbi választások idején Testnevelési Egyetemnél és a Kossuth téren *nem* a radikálisok vonuláztak, és *nem* kaptak valódi tömegtámogatást a múlt évi hídlezáráskor sem. Sőt, az annak évfordulóján a magukat radikálisnak tekintők által várt százazreknek is csupán töredéke jelent meg – olyankor, amikor a kormánytal szembeni elégedetlenség már igen erőssé vált. A jobboldal

dal legfőbb gondja a bázisa és retorikája közt kialakult távolság. Az ebből adódó feszültség generálta változások jelenthetik 2004. igazi politikai izgalmaikat.

GÁSPÁR G. JÁNOS

Kereslet-Bárczy
Szabócs (73) 320
HITEK ÉS TÉVHITEK

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKRÓL*

Az elmúlt évtizedekben, de különösen a kétpólusú világ felbomlása óta a politikusok, a nemzetközi kapcsolatok szakértői és a közvélemény egyaránt keresi az igazodási pontokat, és az új világrend természetének meghatározásán fáradozik. A korábban egyértelműnek hitt status quót immár egy bonyolultabb rendszer váltotta fel, amelyhez szemmel láthatóan képtelen hideg fejjel viszonyulni a nemzetközi s benne a magyar közvélemény.

Ennek az új világrendnek a középpontjába az Amerikai Egyesült Államok, mint a hidegháborút úgymond megnyerő hatalom került. Befolyása, gazdasági és politikai súlya jelenleg kihívók nélküli, egyedülálló, de nem kizárólagos. Az egyesült Európa és részben Kína, illetve Japán, más-más okból és itt nem részletezendő szempontok miatt, olyan központok, amelyek fenntartják a versenyhelyzetet a nemzetközi porondon. Az USA tehát a maga nemében különleges szereplő, ám politikájának kialakítását és érvényesítését nem képzelheti el egyoldalúan, hanem csak a nemzetközi egyeztetési mechanizmusokon keresztül, multilaterális alapon. Ez nemhogy természetes, de egyenesen következik is abból a tényből, hogy az USA demokrácia, méghozzá nagyon sajátágosan az: alapítóinak eleve az volt a szándéka, hogy az adott kornak megfelelő, legteljesebb mértékben megvalósuló demokráciát hozzanak létre. A demokrácia születése az Egyesült Államok esetében tehát elhatározott döntések eredménye volt. Az idők folyamán a demokrácia fogalma és gyakorlata ebben az országban is természetes módon változott, s ez a változás legalább annyira volt eredménye, mint oka más országok demokratikus változásainak.

* A tanulmányban foglaltak a szerző magánvéleményét tartalmazzák.

3

A demokrácia természetesen tökéletlen társadalmi forma, de az USA az egyetlen olyan ország, ahol a szabadság-egyenlőség-testvériség ethoszát eddig egyetlen komoly politikai erő sem kérdőjelezte meg, illetve nem törekedett az ezzel kapcsolatos széles körű egyetértés felrúgására. Az Egyesült Államok súlyos válságokon ment keresztül létrejötté óta, történelmét nem egy kevésbé dicsőséges vagy kifejezetten dicsőítő esemény terheli, ám mindezek olyan jelenségek, amelyek csak más demokráciák, illetve az emberi természet és jellem egyidejű elemzése mellett értékelhetőek tárgyilagosan.

Ezt a tárgyilagosságot hiányolhatjuk ma a nyilvános vitákból. Az USA-hoz politikai és társadalmi döntéshozók és befolyásolók nem viszonyulhatnak sommásan, egész egyszerűen azért nem, mert a világ legnagyobb hatalmáról van szó, amelyik így vagy úgy, de komoly hatást gyakorol minden állam politikájára. És azért sem, mert egyik ország sem büszkélkedhet csak hősiességekkel, hanem minden nemzet ugyanúgy felírta magát a történelem fekete lapjaira, mint a fehérekre. Az USA éppoly bonyolult és sokarcú képződmény, mint Magyarország vagy Európa.

Kifejezetten szűklátókörűségre vall, és káros következményekhez vezet, ha nem törekszünk mélyebb elemzésre ebben a relációban; kötelességünk a nemzetközi kapcsolatokat, jelen esetben az Egyesült Államok szerepét s hozzá való viszonyulásunkat úgy vizsgálni, hogy alaptételnek tekintjük a magyar nemzeti érdekek képviselését. Ha a vizsgálat során mindig saját nemzeti érdekeinkből indulunk ki, akkor két legyet üthetünk egy csapásra: egyrészt hozzájárulunk saját kultúránk további gazdagításához és politikai-gazdasági gyarapodásunk növeléséhez, s ezzel egy időben, az előbbiekkal szoros összefüggésben megtartjuk, illetve növeljük mozgásterünket térségünkben és a tágabb nemzetközi közösségben. Más fogalmakkal: sikerünk titka a magunk és a világ ismerete, karakán kiállásunk, mások értékeinek és érdekeinek tiszteletben tartása és azoknak a magunk értékeivel és érdekeivel való összeegyeztetése által.

Miért szükséges és lehetséges a fentiek elérése? Azért, mert a magyar nemzeti érdekek ugyanúgy nem önmagukban léteznek és értelmezhetőek, mint ahogy egy ember életét és pályáját sem ragadhatjuk ki abból a közösségből, amelyben él, dolgozik és alkot. Ez az emberi lét egyik fontos ismérve.

Azért is fontos a mélyebb elemzés, mert a közelmúltban hirtelen terjedtek el leegyszerűsített, közhelyszerű és hamis képzetek az Egyesült Államokkal kapcsolatban. Ezek az USA jelentősége folytán súlyosan káros következményekkel járnak. A sommás ítéletalkotás az alapvető ismeretek hiányáról tanúskodik. Mindennek következménye az, hogy rossz reakcióink rossz viszontválaszokhoz vezetnek, ami által a közhelyszerű, hamis USA-kép megerősödni látszik. Ezáltal tovább hiszterizálódik a közélet, bezárulunk saját helytelen feltevéseinkbe és következtetéseinkbe, s belekergetjük magunkat a hamis üldöztetés, mártírium és kiszolgáltatottság egy újabb mítoszába. Itt az ideje, hogy a két pólus: a meghunyászkodás és a kurucos tagadás végletei között megtaláljuk a középutat.

Azt hiszem, elég idő volt arra, hogy őszintén vagy hamisan keseregjünk-rágódjunk bajainkon, s itt az alkalom, hogy öntudatosan, hideg fejjel, nemzeti érdekeinket mindenkor szem előtt tartva, ha kell pragmatikusan és mindenkor józanul elemezzük a világot, az Egyesült Államokat, szűkebb környezetünket és benne saját mozgásterünket.

Az alábbiakban néhány olyan hit és tévhit bemutatására vállalkozom, amelyek talán segítenek árnyaltabb képet alkotni az USA szerepéről, törekvéseiről és Magyarország Egyesült Államokhoz való viszonyáról.

A félelem és a féltreértések alapja az alábbi állítás: az Egyesült Államok birodalom, XXI. századi Róma, amely a világ meghódítására törekszik.

Ez az állítás teljesen hamis.

A Róma-analógia újabban elég gyakran felmerül nemcsak európai elemzők, hanem az amerikai értelmiség vitáiban is. Akik ezt a tetszetősnek tűnő, valójában demagóg párhuzamot használják, azok a Római Birodalom történelmének nyilván hanyatló korára utalnak, hiszen azt akarják bebizonyítani, hogy az USA dekadens hatalom, amelyik „túlnőtte” magát, nem tudván kezelni saját erjét, s lépéseinek következményeit.

Mindez kevésbé állítható a mai Egyesült Államokról.

Az USA nem tekinthető birodalomnak olyan értelemben, mint az ókori Róma volt, nem kívánja területét növelni, és nem szándékozik egyetemessé tenni társadalmi és politikai berendezkedését a világban. Ha az ember csak néhány kutatóintézet és bizonyos politikusok megnyilatkozásait olvassa, hallja, akkor gyorsan vissza-

utasíthatja állításomat. Csakhogy az Egyesült Államok nem néhány elit kutatóintézetből és nem egy maroknyi politikusból áll, hanem kétszáznyolcvanmillió emberből, akiknek túlnyomó többsége a nagyvárosokon és a nagypolitika, a nagyvilág eseményein kívül él. Őket – az amerikai politika minden exkluzivitása ellenére is – jelentős számban képviselik olyanok, akik inkább a befelé fordulás hirdetői, vagyis azt mondják, hogy az USA minél kevésbé vegyen részt a világ ügyeinek intézésében és sokkal inkább foglalkozzon saját magával, saját polgárainak boldogulásával. Ne feledjük, hogy többek között Európa is arra figyelmeztette az akkor frissen elnökké vált George W. Busht, hogy az általa hirdetett izolacionista politika milyen óriási veszélyekkel járhat. 2001. szeptember 11-e nagyot fordított az amerikai elnök és kormányzat gondolkodásmódján, s most éppen ezt kérjük számon rajtuk.

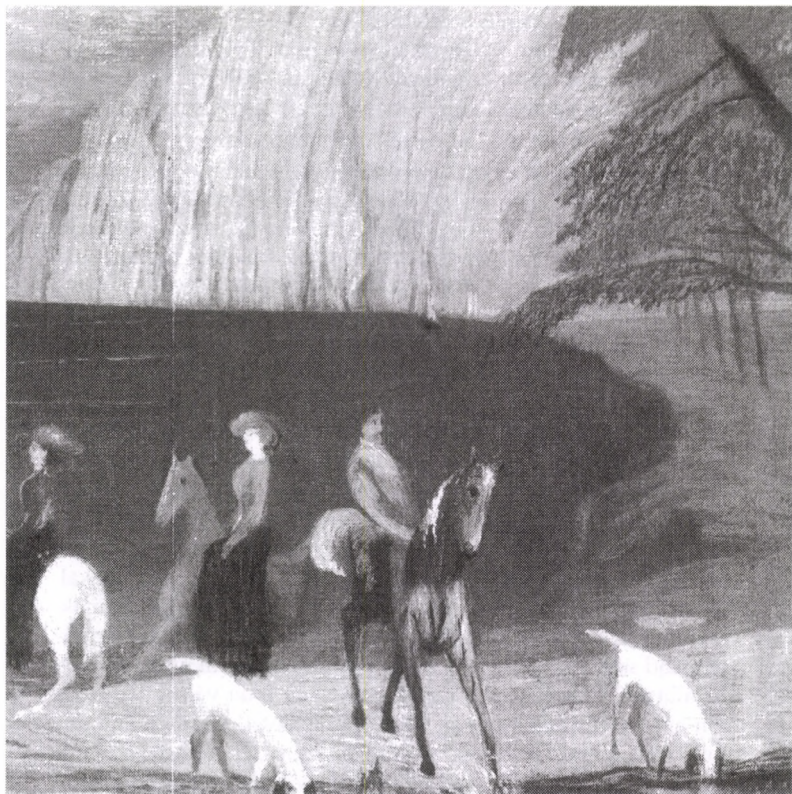
A befelé fordulás elvét vallók többször voltak hatalmon Washingtonban: ismert például, hogy hiába szólította fel Kossuth az Egyesült Államokat európai szerepvállalásra, ezt nem sikerült elérnie. Ugyanígy nem játszott az USA markáns világpolitikai szerepet a XX. század elején, s a be nem avatkozás politikáját mi, magyarok is többször számon kértük már ezen a hatalmas országon. Éppen ezért mi, magunk is legyünk következetesek: döntsük el, hogy mit, pontosabban mikor mit várunk el szövetségünktől; tudjuk, hogy mikor és hogyan támadjuk az USA beavatkozás politikáját, s emlékezzünk arra, hogy éppen ennek hiányát mikor és miért kifogásoltuk. Bírálhatunk nagyon is lehet jogos és időszerű, csak éppen legyünk igényesek annak megfogalmazásában.

Ha nem hódító hatalom az Amerikai Egyesült Államok, akkor micsoda, és miért tekintenek rá annyian ellenszenvvel?

Az USA szuperhatalom, amelyik expanzív politikát folytat és nemzeti érdekeit követve kívánja befolyását érvényesíteni globális méretekben. Az expanzió nem hódítás, a befolyás érvényesítésére való törekvés nem leigázás.

Minden élő szervezet növekedésre van ítélve, kódolva.

Eszközeink és mozgásterünk természetesen más és más, de nem annyira, mint szeretnénk hinni. Országok tömegei bizonyították a történelemben, hogy amikor nagyok voltak, semmivel sem voltak különbek, mint a ma nagy államai. Érdemes erre is emlékezniük azoknak, akik az iraki háború kapcsán előszeretettel oktatják ki egymást.

TENGERPARTI SÉTALOVAGLÁS (RÉSZLET)

Számos jel utal arra, hogy az Egyesült Államok hanyatló korban van: szociális ellátórendszerének hiányosságai, az állami oktatás gyakran elégtelen színvonala, a bírói döntésekben sokszor visszatükröződő szélsőséges gondolkodásmód, a politika egyes területeinek kizárólagossága stb. mind azt mutatja, hogy az „amerikai álommal” komoly problémák vannak. Ezeknek csak egy része tekinthető rendszerspecifikusnak, túlnyomó többsége a nyugati civilizációra általában jellemző tünet. Illúzió lenne azt hinni, hogy a dekadencia az USA esetében hirtelen összeomlás formájá-

ban tetőzik majd valamikor belátható időn belül. Egyrészt ezt megjósolni ma lehetetlen. Másrészt nincs még egy olyan ország a világon, amelynek olyan rugalmas üzleti és szellemi képességei lennének, mint az amerikaiak, s ahol az emberek is ugyanolyan mobilisak és rugalmasak lennének, mint ebben az országban. Ez a mobilitás és rugalmasság nem csak egyedülálló módon vonzza a világ anyagi és szellemi tőkéjét, hanem hihetetlen alkalmazkodóképességet is jelent; ezért legyünk igen óvatosak és szkeptikusak az USA „végének” jóslataival kapcsolatban. Emellett ne legyünk saját magunk ellensége sem: biztosak lehetünk ugyanis abban, hogy Amerika hanyatlása az ismert okoknál fogva az egész úgynevezett nyugati demokratikus világ hanyatlása is lenne! Az expanzió és érdekérvényesítés politikája az Egyesült Államok esetében gyakran használ agresszív eszközöket. Ez természetesen igaz. Minden olyan területen, ahol az USA nemzeti érdekeket definiál, igyekszik is azokat elérni. Úgy, ahogy egy vele egyenlő súlyú kihívók nélküli állam teszi. Abban az esetben, ha úgy érzékeli a világ, hogy az agresszív magatartás egyben illegitim is, akkor ebből a súlyos helyzetből következtetéseket kell levonni. A politika esetlegesen illegitim volta demokráciaellenességet, a jogállami normákkal való szembenállást jelent. Ilyen esetben a világ demokráciáinak ezt ki kell mondaniuk, rögzíteniük kell a tényeket megalkuvás nélkül, majd szövetkezniük kell, hogy az antidemokratikus agresszort megállítsák. Tartok attól, hogy legutóbb az iraki válság kapcsán nem azért nem tettek így az USA politikájával szemben álló demokráciák, mert nem volt meg ehhez az erejük, hanem azért, mert a kérdés lényegesen bonyolultabb és árnyaltabb annál, mintsem hogy a legitim–illegitim, fekete–fehér, jó–rossz párhuzamát lehetne rá alkalmazni.

Ahhoz, hogy az USA nyomásgyakorló, gyakran agresszív magatartását kezelni tudjuk, mindenekelőtt meg kell ismernünk az Egyesült Államok nemzeti érdekeit, illetve ezzel párhuzamosan sajátunkét is. Ha ezt a két feladatot elvégeztük, akkor az összehasonlítás és összeegyeztetés fázisa következik. Ennek során azt vizsgáljuk meg, hogy egymás érdekei hol találkoznak, s ezeken a találkozási pontokon mikor egyeznek és mikor ütköznek az érdekek. Ezt követően a megfelelő stratégiákat és taktikákat választjuk meg, valamint kiválasztjuk az érdekérvényesítés alkalmas eszközeit.

Ha a fentieket elfogadjuk, akkor könnyen beláthatjuk, hogy az USA a misztifikációval éppen ellentétes módon: alig tud unilaterális módon cselekedni. Ha ez nem így lenne, akkor esetleg már régen megtörtént volna az iraki háború és egy sor másik katonai beavatkozás, de akkor egészen másként festene a nemzetközi kereskedelmi tárgyalások rendszere és menete is. Egy birodalom karmester és zenekar is egyben. Az USA a legjobb esetben is csak a legfontosabb karmester a sok közül, és bár jó néhány muzsikusa játszik a zenekarban, az egész zenekar mégsem az övé.

Még egy illúzióval számoljunk le az unilateralizmus mellett: azaz, hogy érdeke lenne egyáltalán az USA-nak a birodalmi szerep. Az ilyen szereposztás nemcsak anyagilag, de erkölcsileg sem lehet józan ember vagy csoport érdeke. A globalizáció mindent integráló jellege nemhogy nem oldotta fel a nemzeti és kulturális sajátosságokat, hanem folyamatosan erősíti azokat. Például – s erre a következtetésre legújabb amerikai kutatások jutottak, de mi, magyarok is régóta hangoztatjuk – az autonómiák soha nem játszottak még olyan stabilizáló szerepet, mint manapság, s éppen a kisebb csoportok, nemzetek, etnikumok erősödése által erősödik az integrációs folyamat, hiszen ezáltal érzik magukat az egyének biztonságban, s tömörülnek könnyű szívvel nagyobb egységekbe, ahol boldogulásukat jobban biztosítottak látják. Tehát sajtáságos módon: a globalizáció sikerének kulcsa az egyének és csoportok autonómiája, egyedi jellegének fenntartása és tovább erősítése. Akik a globalizációban és az USA-ban az uniformizálás folyamatát és veszélyét látják, azok tévednek – a felszín alatti tények ellentmondanak ennek.

A globalizációra sokan – főként és mindenekelőtt, de nem kizárólagosan a társadalom problémáira valódi válaszokkal nem rendelkező populisták és demagógok – úgy tekintenek, mint egy tárgyra, ami vagy tetszik, vagy nem. A globalizáció valójában a nyugati társadalomfejlődés egy szakasza, folyamat, jelenség-együttes, olyan, mint az ipari forradalom volt. Ennek egyes következményeit lehet szeretni vagy nem szeretni, de a globalizációt magát jónak vagy rossznak minősíteni értelmetlen és értelmezhetetlen. Hiszen meg lehet-e tiltani egy elmének, egy kutatónak, hogy tovább kutassa a számítástechnikai rendszereket, tovább gondolkozzon különféle természeti vagy társadalmi folyamatokon? A gondolkodásnak az eredménye ma a különféle rendsze-

rek eddig nem tapasztalt mértékű összekapcsolódása, további kiterjedése, s ez pozitív és negatív következményekkel ugyanúgy jár, mint előbbi korok felfedezései, technológiai és intellektuális fejlesztései. Micsoda változás, örömműnep és felzúdulás kísérhette a tűz alkalmazását, megszelídítését (s hányan haltak meg miatta), a postaszolgálat kiépítését, vagy a vasút, mint népszerű közlekedési és szállítási eszköz megjelenését! Mennyi érdek és ellenérdek fűződött mindezekhez! Néhány embert megégettek addig, míg az autodafék bajnokai a maguk javára aknázták ki a földrajzi felfedezések következményeit. A példákat még tovább sorolhatnánk.

A globalizáció tehát fejlődési szakasz történelmünkben, megálmálthatatlan folyamat, amellyel kapcsolatban egy fejfájásunk lehet csupán: hogyan tudjuk leginkább a magunk javára fordítani, pontosabban: hogyan tud Magyarország minél több előnyt kovácsolni adottságaiból, lehetőségeiből?

A kérdésre adandó részletes választ nem itt kell megadni. Azt azonban leszögezhetjük, hogy nyertesek csak úgy lehetünk, ha tényleges előnyeink mellett látszólagos, és korábbi korokban időnként tényleges, hátrányainkat is előnyünké változtatjuk. Országunk kis földrajzi mérete, relatív nyersanyaghiánya, geopolitikailag nyitott helyzete mind előnyt jelenthet akkor, amikor a technológia és a tudás játssza a főszerepet a világban. Sokszínű kultúránk, nyelvünk társadalmi összetartó ereje, regionális ismereteink és alkalmazkodóképességünk mind sikerre ítéel bennünket. A sikert persze sokféleképpen lehet értelmezni, ez a nemzeti érdekek meghatározásától is függ. Minimális siker az, ha az emberek jól érzik magukat hazájukban, erkölcsi és anyagi értelemben is tudnak gondoskodni magukról, családjukról, közösségükéről, gyarapodni akarnak és tudnak. Valószínűleg minden nemzet, minden korban leginkább hasonlóan „egyszerű” sikerre vágyott.

A globalizáció azt is jelenti, hogy a fenti siker játékerét, játékszabályait egyre kevésbé lehet kisközösségen belül biztosítani. Ezért is értékelődtek fel a különféle regionális és globális fórumok, ahol az érdekegyeztetés és -érvényesítés ugyanúgy zajlik, mint egy-egy ország szintjén. Lehet szeretni vagy nem szeretni azt, hogy az élet legkülönbélebb, a magyar embereket egyaránt, egyénileg is érintő kérdéseiről időnként nem nemzeti fórumokon

születnek döntések, de ettől ez még tény marad. Az, ha állandóan azt hangoztatjuk, hogy ez mennyire rossz és helytelen így, ahhoz vezet, hogy nem tudunk teljes értékűen részt venni ezekben az egyeztetésekben, s miközben azt hisszük, hogy a befelé fordulás politikájával magunkat erősítjük, valójában gyengítjük közösségünket, nemzetünket.

Éppen ezért öntudatosan, kis nemzetekhez méltó módon, a világot másokhoz képest lehetőleg jobban értve és ismerve kell tudnunk összeegyeztetni saját érdekeinket másokéival. Ebben a folyamatban az Egyesült Államok kitüntetett szerepet játszik.

Korábban arra a következtetésre jutottunk, hogy az USA komoly és kifinomult nyomásgyakorlási technikákkal rendelkezik, és ezeket használja is ott, ahol érdekeinek érvényét kíván szerezni. Kutatóintézetek hosszú sora boncolgatja nyilvános tanulmányokban Washingtontól Los Angelesig ezt a kérdést, s az USA hivatalos képviselői és az onnan érkező üzletemberek egyaránt köntörfalazás nélkül ki szokták fejteti álláspontjukat. Nagy tévhit, hogy az amerikaiaknak nem lehet, vagy úgymond „veszélyes” felvetni bizonyos kérdéseket. Az amerikai diplomáciai és üzleti szemlélet lényege a vállalkozó szellem, a gyorsaság és rugalmasság s a célratoró magatartás, ez pedig nem fér össze a barokkos szófordulatokkal és az időt rabló magyarázatokkal. Ha valakikkel lehet nyíltan és egyenesen beszélni, akkor azok az amerikaiak.

És nem csak lehet, hanem kell is.

Az egyenesség, őszinteség és keménység tekintetében természetes módon elvárható a kölcsönösség. Nem lehet úgy hatékonyan képviselni saját érdekeinket, ha félelemből, hamis kisebb- vagy éppen felsőbbrendűségi érzéstől vezéreltetve nem mondunk ki bizonyos dolgokat. Ha meg sem próbáljuk tárgyilagosan, következetesen és keményen képviselni érdekeinket, akkor nem is érünk el eredményt, és nem is fognak tisztelni sem. Tudnunk kell természetesen, hogy adott kérdésekben milyen súlyú érveket tudunk szembeállítani az amerikai érvekkel, ehhez viszont elemeznünk kell az adott problémákon kívül saját és tárgyalópartnerünk mozgásterét is. Ezen a ponton jutunk vissza az érdekekről korábban írottakhoz. A kemény és gyakran agresszív amerikai magatartásra a válasz a kemény, ám mindig következetes magyar érvelés lehet, nem pedig a megadás vagy gögös és sértődött szembefordulás. Mindkét utóbbi magatartás nevetséges és ostoba: az előbbivel élőket legfel-

jebb használják és kihasználják, ám nem szeretik és nagyon ritkán jutalmazták, ha egyáltalán, az utóbbival szemben pedig még agresszívbabak és valóban ellenségesek lesznek.

Nagy tévhit az is, hogy az amerikaiak „szeretnek” vagy „nem szeretnek” valakit. Egyrészt ilyen egységes amerikai álláspont nincs. (Még például olyan ország esetében sem, mint Kuba.) Másrészt egy ország elítje, főként egy nagy országé, nem vagy csak ritkán engedheti meg magának a doktrinerséget. Ha így tesz (erre is akad példa a történelemben, így Amerika esetében is), akkor a megalkuvás vagy a kalandorság kockázatát vállalja. Hasonlóképpen a magyar történelem legsikeresebb uralkodói, államférfiai mindig tudtak okos kompromisszumokat kötni ott, akkor és annyiban, ahol, amikor és amennyiben erre feltétlenül szükség volt. Ha túlteljesítettek, vagyis a kompromisszumok opportunizmussá fajultak, vagy éppen a teljes elutasítás álláspontját követték, akkor annak mindig bukás volt a következménye. A pozitív példák közül gondoljunk csak a középkori Erdélyre vagy a XIX. század Magyarországnak felvirágzására, az ebben közreműködők magatartására. Mindez persze nem zárja ki azt, hogy elnyomó diktatúrák idején ne lenne szükség arra, hogy időnként kompromisszumoktól mentesen politizáljunk, vállalva akár a harcot, a személyes szabadság feláldozását is.

Le kell számolni azzal a tévhittel, hogy begubózva, virágnyelven megfogalmazott üzeneteket kell küldenünk környezetünknek és a nagyhatalmaknak, s ha frusztrációnk már nagyon felhalmozódott, akkor legfeljebb „jól odamondunk”. A félelem ugyanúgy nem vezet eredményre, mint a vakmerőség: a helyes út közepén van.

További tévhit, hogy az amerikai külpolitikát alapvetően egy-egy csoport (a közhiedelem szerint ma a neokonzervatívok csapata) alakítja. Ellenkezőleg: az elemzés és a tapasztalat azt mutatja, hogy a jelenlegi amerikai elnöktől mi sem áll távolabb, mint egy-egy kérdés intellektuális fejtegetése, vagy a konzervatív és neokonzervatív felfogások közti különbségek boncolgatása. Ez valószínűleg nagyon kevés hivatalban lévő elnökre volt igaz. Egy ország vezetői naponta kénytelenek egy sor gyakorlati kérdésre igennel vagy nemmel felelni, így a döntéseket kifejezetten meggátolhatják az azokat megelőző mély, értelmiségi viták. Amerikában sokkal kisebb a befolyása az értelmiségnek a nagypolitikai döntésekre, mint Európában, ahol egy-egy újságíró, író vagy törté-

nész néha a napi politika aktív szereplőjévé tud válni, miközben nem osztozik a hatalommal együtt járó felelősségben.

A különféle politikai, biztonságpolitikai, gazdasági érdekcsoportok természetesen deklaráltan is léteznek az Egyesült Államokban, komoly lobbitevékenységet folytatnak, néha nem válogatva az eszközökben. Ám ha csak az iraki háborút vesszük példának, akkor azt látjuk, hogy annak magyarázatát, okát legalább annyi konzervatív vagy liberális érv támasztja alá, mint amennyi neokonzervatív, s ugyanilyen eklektikus a bírálók össze-tétele is.

Itt egy újabb tévhitre bukkanunk: arra, hogy túlmisztifikálnak tekintjük a nagyhatalmi döntéseket, mintegy „lefüggönyözött szobákban” kiagyaltaknak. Ám meggyőződésem szerint, ha vannak is lefüggönyözött szobák, a cselekvési tér bonyolultabb, s a politikus jóval esendőbb annál, mintsem hogy mindent aprólékosan meg tudna tervezni, majd így kitalált terveit pontosan végre is tudná hajtani. Magyarországon is láthatjuk, hogy mennyi érdekcsoport él és küzd egymás mellett és gyakran ellen, hogy még kisebb közösségekben sem maradnak titokban fontos kérdések, ezért a James Bond-i romantikus álmok és a kalandos összeesküvés-elméletek valójában a nem-cselekvés öngazolására szolgálnak.

További tévhit, s erre korábban már utaltam, hogy az USA ideológiai világhegemoniára törekszik. Véleményem szerint az Egyesült Államok ott hangoztatja saját értékeinek fontosságát, ahol ehhez regionális vagy helyi politikai és/vagy gazdasági érdeke fűződik, s ahol érdekeinek érvényesítését kivitelezhetőnek látja. Bizony itt működik a belátás az amerikai politikában. Az a belátás, hogy például Észak-Korea esetében nem alkalmazhatóak azok az eszközök, mint amelyek a Közel-Keleten használatosak, Kína viszonylatában különleges kompromisszumok kötendők, olyan ország esetében, mint Magyarország, nem vezethető be a vízummentesség, mert nem kell bevezetni, míg pl. Mexikó más elbírálás alá esik, a hatalmas afrikai kontinens jó esetben is csak az AIDS-szel vagy némely tömegmészárlással kapcsolatban említetik stb. A példák sokaságát lehetne még felsorolni.

Ha azonban az USA ideológiai világhegemoniára, egyeduradalomra törne, akkor nem tenne a fentiekhez hasonló megkülönböztetéseket. Meg kell ismernünk, meg kell tanulnunk, hogy ki, hol és mikor választja a pragmatikus utat, s hideg fejjel mérlegelve

kell megtalálnunk nekünk is a legmegfelelőbb válaszokat, s el kell kerülnünk a siránkozást és az agresszív elutasítást.

Utolsóként a legfontosabbról kell szólnunk, az érdekazonosságról. Szilárd meggyőződése, hogy a transzatlanti viszonyrendszerben alapvetően a közös értékek talaján állunk, és nagyságrendekkel nagyobb közöttünk az érdekazonosság, mint az érdekellentét. Külön tanulmányt kíván azoknak a kihívásoknak az elemzése, melyek Magyarországot és szövetségeseit éri a 21. században. Komolyabb vizsgálat nélkül is megállapíthatjuk azonban, hogy ezekkel a kihívásokkal egyedül egy ország nem tud megbirkózni. Szövetségesekre van tehát mindnyájunknak szüksége, s legfontosabb, hogy keressük a közös alapokat a további együttműködéshez.

Akár a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi folyamatokat, akár az energiagazdálkodás kérdését, akár a terrorizmus veszélyeit vesszük számba, rájövünk arra, hogy Magyarországnak is nagy léptékekben, széles körű kitekintéssel kell gondolkodnia. Tagságunk az Európai Unióban ténykérdés, minden előnyével és hátrányával együtt. Európa azonban ugyanúgy rá van szorulva szövetségesek támogatására a fentebbi és más kérdésekben, mint ahogy az USA sem tud egyedül cselekedni. Kulturális gyökereink azonos, ráadásul egymás legfontosabb kereskedelmi és befektetői partnerei vagyunk; mindez azt bizonyítja, hogy Európának az USA és az Egyesült Államoknak Európa a legtermészetesebb szövetségese. Az érzelmi kirohanásokat közéleti szinten mellőzve, el kell mélyíteni ezt a szövetséget: a következetes, értékelvű érdekpolitika már önmagában biztosítja az egyenlőséget a szövetséges felek között. Súlyos tévhit, hogy Magyarországnak az Európai Unió mellé kellene állnia az USA ellenében, vagy fordítva. Ha van is szembenállás, akkor az csak bizonyos területeken létezik (pl. Irak vagy egyes kereskedelempolitikai problémák), nem pedig általánosságban. Konkrét kérdésekben kell tehát egyeztetni álláspontunkat a szövetségen belül, aztán pedig ugyanúgy a saját nemzeti érdekeinknek megfelelő döntéseket kell hoznunk, mint ahogy ezt a franciák, a németek, a csehek, a britek vagy az amerikaiak teszik.

A külpolitikában mindenekelőtt nemzeti konszenzusra van szükség; de legyünk szerényebbek: a nemzeti konszenzus kialakítása iránti igényre. Ez sokkal könnyebb feladatnak tűnik, mint az

s még az sem mondható, hogy ezek legalábbis részben sohasem valósultak meg. 1850-ben Victor Hugo azt mondta, hogy eljön majd az a nap, amikor két nagy csoportja az országoknak, így az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Egyesült Államok az óceán felett fogja majd nyújtani egymásnak kezét.

Az Európai Konvent által kidolgozott alkotmánytervezet jövője mitőlünk, európaiaktól függ, az, hogy a jövő ismeretlen, nem ment minket fel attól a kötelességtől és felelősségtől, hogy világos jövőképet alakítsunk ki, és az eseményeket erőnkhez és lehetőségeinkhez mérten akként irányítsuk vagy befolyásoljuk, hogy azok e jövőkép megvalósítása irányába fejlődjenek.

Az európai építkezésnek azonban nemcsak jelene és jövője, hanem igen jelentős múltja is van. A jelenlegi intézményrendszer fél-évszázaddal ezelőtt jött létre, és az integrációs folyamat mögött több mint ötven esztendő tapasztalatai, sikerei s kudarcai állnak. Az Európai Szén és Acél Közösséget létrehozó Párizsi Szerződést már 1950-ben aláírták, 1957. március 31-én pedig sor került az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia Közösséget létrehozó Római Szerződések aláírására. Többek között ekkor vált látszólag véglegessé Európa kettéosztása is, hiszen míg az egyik oldalon egy hihetetlenül fontos történelmi folyamat vette kezdetét, a másik oldalon, éppen Magyarországon ekkor indultak a letartóztatások és a kivégzések. A szavak és az álmok az egyik oldalon az európai egység megteremtéséről szóltak, míg Európa valóságos egységének a megteremtése messzebb került a valóságtól, mint a földrész 2000 esztendő történelme során bármikor.

Az európai egység megteremtésére vonatkozó elképzelések Európa boldogabb, nyugati felén sem voltak egységesek, hiszen már a kezdet kezdetén megjelent az a kettőség, amely az integráció folyamatát a mai napig jellemzi. Sokak célja és álma a politikailag és gazdaságilag egységes, föderális Európa megteremtése volt, mások az európai együttműködés legmegfelelőbb formájának nem a nemzetek, pontosabban államok feletti Európát, hanem az államok egymás közti együttműködésére épülő, „nemzetek Európáját” látták.

Az alapító atyák jól tudták ezt, és ezért a jövő fejlődése számára mindkét lehetőséget nyitva hagyták, annak reményében, hogy a jövő Európáját a természetes fejlődés, a valóság alakulása fogja

kihordani. Az alapszerződésekben azonban elrejtettek két olyan elemet, amelyek a következő fél évszázados fejlődés meghatározó tényezőivé váltak. Egyrészt létrehoztak egy olyan sajátos, a szerződő államok, azaz a tagállamok intézményeitől részben független intézményrendszert, amelyet bizonyos területeken önálló, sőt kizárólagos hatáskörrel ruháztak fel, másrészt pedig megnyitották az utat a létrejött közösség saját jogának a megteremtése előtt. Sőt az önálló jogalkotási hatáskörön túl még arról is gondoskodtak, hogy e közös jog alkalmazása egységesen történjék, éspedig az Európai Bíróság joggyakorlata útján.

Ez a két elem volt az, amely mintegy lelket lehelte egy élettelen építménybe, s amelytől az integrációs folyamat megelevenedett, önálló életre kelt. Egyszerre, együttesen érvényesült ugyanis a nemzetek feletti jelleg és az állam- vagy kormányközi együttműködés hagyományos elve. A létrehozott önálló intézmények kényes egyensúlyának biztosítása hozta létre azt a „közösségi módszerek” nevezett sajátos jelenséget, amelyet az Európai Bizottság kezdeményező, ellenőrző és végrehajtó szerepe (föderális elem) és a Tanács politikai döntéshozó szerepe (kormányközi jelleg) jellemzett, és amelyet az Európai Bíróság jogfejlesztő és jogalkalmazó szerepe, valamint később egyre inkább az Európai Parlament hatáskörének fokozatos kibővítése egészített ki.

A módszerbe be volt építve a versengés, a viaskodás és a válság eleme, akként azonban, hogy a válság szó eredeti görög jelentése érvényesült, melynek lényege – amint az akár az orvostudományból, akár a csillagászatból ismeretes –, hogy a krízis mindig fordulópont, ahol a nagy változások létrejönnek. A krízisből tehát mindig van kiút, és így történt ez az európai integráció egész története során. A folyamat egyre bővült, terebélyesedett, nőtt a tagállamok száma, szélesedtek, erősödtek a közösségi hatáskörök, és kezdett kirajzolódni egy gazdaságilag valóságosan egységes, és talán politikailag is egyre egységesebb Európa képe.

A fény mellé persze árnyék is vetült. Sokak számára éppen ez a szerves, de egyben lopakodó bővülés jelentett gondot, ami elkerülhetetlenül vezetett a rendszer áttekinthetőségének a csökkenéséhez és ezzel összefüggésben az intézményrendszer és a polgárok közötti távolság jelentős növekedéséhez. Az áttekinthetetlen rendszerek eleve nem lehetnek demokratikusak, hiszen a főszeplő, az ember már nem igazodik el bennük. Így jelent meg

a „demokráciahiány” és így vált egyre erősebbé az a felismerés, hogy a fejlődés eddig alkalmazott eszközei kimerültek, új megoldásokra van szükség, akként azonban, hogy az építkezés eddigi eredményeit és értékeit megőrizzük. Persze a világ is nagyot változott, eltűnt a Szovjetunió, de megjelent a globalizáció (talán ez a két körülmény nem is volt független egymástól), és Európának szembesülnie kellett saját szerepével és felelősségével. Mindenekelőtt pedig felszabadult Európa másik fele, és világossá tette, hogy komolyan veszi az egységes Európa megteremtését, azaz Európa újraegyesítését. E felszabadulás óta már közel tizenöt esztendő telt el, ami persze sokkal rövidebb, mint a másik oldal ötvenesztendős fejlődése, mégis egyértelművé vált, hogy az újraegyesítés intézményi-jogi megvalósítása nem odázható tovább. Ez pedig szintén elengedhetlenné teszi a rendszer megújítását.

Létrejött hát az új évezred elejére a krízis, fordulóponthoz érkeztek a dolgok. Hogyan tovább? Merre vezessen az újraegyesített földrész történetének következő fél évszázada, hogyan őrizzük meg és fejlesszük tovább a régi értékeket, hogyan alkalmazkodjunk az új körülményekhez, hogyan feleljünk meg az új kihívásoknak, és főként hogyan érvényesítsük az európai értékeket, Európa szerepét és küldetését az egységesedő, „globalizálódó” világban?

A Konvent munkájának kiindulópontját éppen az ezekre a kérdésekre adandó válaszok adták. Egyetértettünk abban, hogy Európa értékközösség, egyetértettünk abban, hogy a jövő fejlődésének az elért eredményekre és a régi értékekre kell épülnie, még akkor is, ha ezeknek az értékeknek vagy inkább az értékek sorrendiségének tekintetében nincs teljes egyetértés. Tudtuk, hogy az újraegyesített Európa egésze új Európa lesz, és abban most is biztosan vagyunk, hogy semmiképpen sem állítható egymással szembe az úgynevezett „új” és a „rég” Európa.

Jómagam úgy látom, hogy Európa legfontosabb szerepe és küldetése a jövőben az lesz, hogy értéktartalmat, erkölcsi töltetet adjon a globalizációs folyamatoknak, emberibbé tegye, „humanizálja a globalizációt”. Az európai integráció folyamata eddig is mintegy kísérleti laboratóriumként szolgált az univerzális folyamatok számára, és a regionális integráció eredményei eddig is fokozatosan fontos szerepet játszottak az univerzális intézmények és normák kialakításában. Ugyanakkor a regionális integráció nemcsak kísérleti műhely, hanem oltalmi eszköz is éppen a globál-

lis folyamatok veszélyeivel és káros hatásaival szemben. Ez a ket-
tős szerep az, ami az európai integráció jövőbeli fejlődését jelen-
tős mértékben meg fogja határozni, és amely egyben az integráció
alakítóinak a felelősségét különlegesen aláhúzza. A műszaki-tech-
nológiai és gazdasági globalizáció természetes, úgymond objek-
tív és elkerülhetetlen folyamat. Ez azonban korántsem jelenti azt,
hogy emberi akarattal, emberi cselekvéssel, elsősorban az emberi
akaratot kifejező erkölcsi és jogi normákkal nem volna kötelessé-
günk e globális folyamatokat befolyásolni, alakítani és az értéke-
ink megvalósításának az irányába mozdítani. Ez pedig ma a világ-
ban elsősorban Európa feladata és felelőssége.

E feladatot Európa csak akkor tudja teljesíteni, csak akkor tud
a világgazdaság és világpolitika színpadán meghatározó szereplő-
ként fellépni, ha először saját magába tekint, saját megerősítésére
összpontosít, olyan erős, egységes és hatékony de egyben a je-
lenleginél lényegesen áttekinthetőbb és demokratikusabb intéz-
ményrendszert hoz létre és működtet, amely egyszerre biztosítja
az eredmények megőrzését és a további fejlődést.

A megújulásnak mindig megvannak az intézményi és jogi ele-
mek mellett a lélektani tényezői is. Egyetértés született abban,
hogy az ezredforduló krízisének megoldásához új alkotmány
kell, és az alkotmányozási folyamatot az eddigiektől eltérően,
a „demokráciahiány” felszámolásának törekvése mellett kell vé-
gigvinni. A Konvent az új alkotmány tervezetének kidolgozása
feladatát kapta, és amikor munkáját megkezdte, bizony nagyon
sokan kételkedtek abban, hogy egyáltalán képes lesz-e ez a testü-
let bármiféle többé-kevésbé egységesnek tekinthető szöveget ki-
dolgozni. Az alkotmánytervezet pedig elkészült, s fogadtatása
különböző volt. Úgy tűnik, egyszerre erősödnek a nyitott kérdé-
sekkel kapcsolatos viták és gyengül az alkotmány létrejöttével
kapcsolatos szkepszis. Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy
az új alkotmány sikere biztosra vehető.

A fogadtatás vegyes volta különleges figyelmet érdemel. Az
Economist szerint az alkotmánytervezet legmegfelelőbb kezelése
az, ha azt olvasás nélkül a szemétkosárba dobjuk. Egy másik angol
újság az alkotmánytervezetet a föderális zsarnokság programjá-
nak nevezi, ugyanakkor egyesek szerint ez a tervezet nem más,
mint a föderációs álom végleges szétzúzása. E bírálatok fényében
óhatatlanul felmerül a kérdés: lehetséges, hogy a tervezet végső

sonon a lényegét illetően józan, ésszerű és kiegyensúlyozott kompromisszumokra épül? A vitát nem kell, nem is szabad lezárni, mindenkinek saját magának kell véleményét formálnia, az ítéletet pedig a jövő hozza meg.

Amit nehéz vitatni, az az, hogy áttekinthetőbb és egyszerűbb rendszer jön létre, világosabbá válik a hatáskörök elkülönítése, az Európai Parlament hatáskörének bővítése és a nemzeti parlamentek bevonása következtében csökken a „demokráciahiány”, erősödik az Európai Unió nemzetközi megjelenése és szerepe, és nagyobb biztosítékot kap az európai értékek érvényesítése. Ami pedig a föderatív megközelítés és a kormányközi együttműködés párharcát illeti, kétségtelenül elmozdulás történik egy nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is egységesebb Európa megteremtésének az irányába. A lényeg azonban az, hogy az egyrészt a közösségi intézmények egymás közti egyensúlyára, másrészt pedig a közösségi intézmények és a tagállamok közötti egyensúlyra épülő közösségi módszer megmarad, és egyszerre kap egyrészt új lehetőségeket, másrészt pedig az eddiginél fokozottabb ellenőrzést. Ez utóbbit a szubszidiaritás és az arányosság érvényesítésére vonatkozó szabályoknak az eddigieknél erőteljesebb megfogalmazása és a nemzeti parlamentek fellépésének a lehetősége biztosítja (igaz, sokan kevésnek ítélik a nemzeti parlamentek részére e területen nyújtott jogkört). Végül soron azonban az alkotmánytervezet sem foglal egyértelműen állást az évtizedek óta vitás modell kérdésében. Mindkét álláspont hívei találnak olyan elemeket, amelyek számukra megnyugtatóan vagy éppen nyugtalanítóan hatnak.

Számos persze a nyitott kérdés, és az is kétségtelen, hogy a tervezet jó néhány komoly hibában is szenved. Nem világos, hogy ha Európa alapvető értékközösséget jelent, akkor miért nem lehet ennek az értékközösségnek a vitathatatlan történelmi alapjára, gyökerére és lényegére utalni, nevezetesen a kereszténységre. Arra sincs válasz, hogy a kisebbségi jogok védelmét miért nem lehet nevesíteni az alkotmányban, különös tekintettel arra, hogy az uniós okmányok és döntések hosszú sora ismeri el ezeknek a jogoknak a fennállását és védelmét, tehát a kisebbségvédelem ma is részét alkotja az „*acquis communautaire*”-nek. Szóltak a kisebbségi jogok védelméről a nevezetes és sokat emlegetett koppenhágai kritériumok is, igaz, hogy e kritériumokat az Európai Unió an-

nak idején a tagjelöltekkel szemben és nem a saját tagállamai tekintetében állította fel. Lehetséges, hogy ha a tagjelölt már tagállammá válik, akkor a követelmények másként alakulnak, vagy más értelmet nyernek? A nemzeti és etnikai kisebbségek jogaira történő pozitív hivatkozás jelentősége túlnő a kérdés emberi jogi összefüggésein, és végső soron azt az alapkérdést érinti, hogy a jövő európai integrációja valóban elismer-e a nemzetállamok állampolgárain túl más közösségeket is, elfogadja-e, hogy az unió bizonyos értelemben véven – ahogy Romano Prodi mondta – a kisebbségek közössége, vagy ahogy mi nevezzük, a „közösségek közössége”. Ennek a kérdésnek a jövő európai építkezésében meghatározó jelentősége lesz, és ezért is nagyon fontos lenne, hogy az alkotmány milyen politikai üzenetet hordoz.

Az új, tehát újraegyesített Európa a szolidaritásra és az egyensúlyra kell hogy épüljön, ahol senki sem érzi úgy, hogy érdekei háttérbe szorulnak. Legyenek egyensúlyban a nagyok és a kevésbé nagyok, legyenek egyensúlyban a különböző uniós intézmények, és érvényesüljön a jogok és a kötelezettségek egyensúlya is. Az integráció jövőbeli esélyeit egy sikeres alkotmány jelentős mértékben megnöveli, és enyhítheti a reá leselkedő veszélyeket is. E veszélyek is számosak, annál is inkább, hogy minden integrációs fejlődésben benne rejlik a dezintegráció, a fragmentáció lehetősége is. Erre is utalnak jelek, és a „többsebességű” Európa koncepciójának erőteljesebb megvalósítása elkerülhetetlenül ebbe az irányba vezetne.

Ezekre a kérdésekre a jövő ad majd választ. A Mindentudás Egyetemének egy évtizeddel későbbi előadásán biztos, hogy többet fogunk tudni. Mindent persze akkor sem fogunk tudni, mindent ugyanis más tud. Lehet, hogy a biztonság kedvéért mégiscsak jobb lenne az európai alkotmányban őrá is hivatkozni.

(A Mindentudás Egyetemén elhangzott előadás.)

MARTONYI JÁNOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XII., Nos. 11–12., December 2003, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Publisher György Granasztói.

A File on Deák, or The Bare Fact Is the News. Editor's Note by Gáspár Gróh. Thoughts on the 200th anniversary of the 19th century statesman Ferenc Deák and its political use.

ÁGNES VÁRKONYI, Professor of History, Eötvös Loránd University, Budapest. *Central Europe in the Politics of Ferenc Rákóczi II.* The Prince, leader of the war of independence against the Habsburgs (1703–1711), developed a grand strategy of European diplomacy in search of allies.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, former Ambassador to the EU and NATO (1990–94). *A Snapshot – About József Antall.* An evocation of the mentality and socialization of the late Prime Minister (1932–1993), and the magnetic force by which he created an entourage of like-minded intellectuals for the leadership of the first government of the new democracy in 1990–93.

PÁL TAR, banker, former Ambassador to Washington (1991–94) and the Holy See (1999–2002). *Travels with József Antall, 1990–92.* On the 10th anniversary of the death of the late Prime Minister, one of his personal advisers and a life-long friend evokes meetings with statesmen and world leaders.

ZSUZSA KÖRMENDY, editor and critic, Budapest. *George Orwell on Patriotic Feeling.* In the years of World War II Orwell grew aware of Britain's key role for the world in upholding the values of humanity, and committed himself to the issue in an unfashionable manner for intellectuals.

ANTALL CZETTLER, historian, Brugg, Switzerland. *The Allende Experiment, Part II.* A rarely told story of Salvador Allende, the doctri-

naire leftist Premier of Chile, who attempted to overthrow a constitutional democracy with support from Cuba and international communism.

GYULA BORBÁNDI, journalist, historian, formerly editor of Radio Free Europe, Munich. *Voice of the Other Hungary*. RFE and its constellation of emigré intellectuals sustained and transmitted Hungarian and European values in the years of Communism. The Hungarian program was closed down prematurely amid controversial circumstances ten years ago.

PÉTER ÁKOS BOD, economist, former Chairman of the Hungarian National Bank (1992–94), Budapest. *The Fiasco of Tactics*. During its first year of tenure, the Medgyessy government distributed bonuses all around in a campaign spirit, creating serious problems for economic strategy on the threshold of EU membership.

GYÖRGY MATOLCSY, economist, former Minister of the Economy (1999–2002), Budapest. *Four Elections – Two Economic Policies, 2002–2004*. A technical and political analysis of the macroeconomic policies of the recent three years.

JÁNOS GRÓH, painter, former Professor of Drawing, Faculty of Architecture, Budapest University of Technology and Economy, Budapest. *In the Regions of the Self*. An analysis of three paintings by the self-taught painter genius, Tivadar Csontváry (1853–1919), in search of relationships of compositional elements and processes of the psyche and the self.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, poet, Budapest and Kolozsvár (Cluj, Romania). *The Shock Absorber*. A personal meditation on major figures of 19th century history and their present day relevance.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist, Budapest. *The Dedication of the Bell*. Piece from the Hungarian Horror Tales Series of short grotesque stories illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1% Metaphysics. György Szabados has selected a passage from José Ortega y Gasset on the twilight of political revolutions.

Books and Events

TIBOR ELEK. *Unreal, Alienated.* A review of Zsuzsa Rakovszky's prize winning novel on incest and love, written in the form of an internal diary, by the protagonist, the daughter of a 17th century burgher in Upper Hungary. (*A kígyó árnyéka.* Magvető, Budapest, 2002.)

LÁSZLÓ STURM. *Life and Role.* Ferenc Tolvaly's second novel is a complex collage, created of the life trajectories of young Hungarian emigrés studying in Munich in the late Sixties. (A szélhárfa lakói. Officina '96, Budapest, 2002.)

KATALIN HORÁNYI. *The Philosophy of Survival.* Psychologist and writer Livia Mohás' new autobiographical novel on middle-class childhood and youth in the shadow of communist repression, a suicidal mother and an uncommitted husband. (*Jessze fája.* Argumentum, Budapest, 2003.)

GYÖRGY BEKE. *The Shadow of Dictatorship – In a Fairy Tale.* Transylvanian novelist Mária Kozma wrote a novel on life in recent Romania, in the folk surrealist manner of Áron Tamási. (*Sárkányfogvetés.* Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2003.)

ILONA BODONYI. *Hungarian Revisionism Through Swedish Eyes.* Péter Solymossy surveys Swedish responses on Hungarian revisionism between the two World Wars. (*Magyar revízió svéd szemmel.* Budapest, 2002.)

KLÁRA TÓTH in her film column writes on Wolfgang Becker's satirical and nostalgic German film, *Goodbye, Lenin.*

JÁNOS G. GÁSPÁR draws the balance of the year in his column on home politics.

SZABOLCS KERÉK-BÁRCZY. *Facts and Delusions about the United States.* The Hungarian Consul General in Los Angeles makes a personal plea for a more balanced and positive assessment of the US in current Hungarian public opinion, in view of our strategic relationship.

JÁNOS MARTONYI. *Europe at Crossroads.* The former Hungarian Foreign Minister reviews the alternatives involved in the drafting of the European Constitution.

Illustrations in this issue follow János Gróh's essay on Csontváry.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbiennálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője. József Attila-díj (1999), Táncsics Mihály-díj (2001), Magyar Örökség-díj (2002).

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1992-ben ipari miniszter, 1992–1994-ben a Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem Gazdaságpolitikai Tanszékének tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem professzora. Több közgazdasági könyv szerzője.

BODONYI ILONA (1952, Pécs): történész. A szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett diplomát, a középkori magyar történelmi tanszéken oktatott. Jelenleg a Rendőrtiszti Főiskolán tanít. Kutatási területe a Kárpát-medence népeinek együttélése. F. m.: *Idők szorításában – A magyar kisebbségek helyzete a szomszédos országokban 1920–38* (2002).

BORBÁNDI GYULA (1919, Budapest): író, történész, szerkesztő. 1949-ben emigrál. 1951–1984 között a Szabad Európa Rádió munkatársa, majd a magyar osztály helyettes igazgatója. 1951–1958 között a müncheni *Látóhatár* munka-

társa, 1958–1990 az *Új látóhatár* felelős szerkesztője. F. m.: *Der Ungarische populismus* (1976), *A magyar népi mozgalom* (1983), *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (1985), „Nem éltünk hiába”. Az *Új látóhatár négy évtizede* (2000), *Értékorzés* (válogatás, 2001).

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg., 1970), *Emberkert* (elb., 1971), *Megváltó* (reg., 1975), *Sárkánymese* (reg., 1982), *Luca néni föltámadása* (reg., 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1988), *Angyalok* (reg., 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

CZETTLER ANTAL (1925, Budapest): jogász és történész. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. 1968-ban Svájcba emigrál, ahol 1989-ben történt nyugdíjazásáig a Svájci Parasztszövetség jogi munkatársa. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41.* (1997), valamint *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalépéstől a német megszállásig* (2000).

ELEK TIBOR (1962): irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. A Bárka főszerkesztő-helyettese. Művei: *Szabadságszerelem* (1994); *Helyzettudat és önismeret* (1997), *Székely János* (2001).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet főigazgatója. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostarténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kor-

mány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002).

GRÓH JÁNOS (1926, Budapest): festőművész. 1953–1981 a BME Rajzi tanszékének docense. Több tanulmánya jelent meg a festészet esztétikai problémáiról.

HORÁNYI KATALIN (1947, Budapest): pszichoterapeuta, író. A rendszerváltás után kezdett el írni. F. m.: *Időzavar* (1995), németül *Die Grenzgängerin* címen (1999), *Szélfogó* (1998), *Belső elhárítás* (2001), *Tanuljunk tanulni* (2002), *Morci* (2003).

KERÉK-BÁRCZY SZABOLCS (1971, Székesfehérvár): köztisztviselő. A Külkereskedelmi Főiskolán diplomázik, majd a Harvard University Kennedy School of Governmenten szerez mesterdiplomát. 1992–1994 Antall József kabinetfőnökének titkára, 1998–1999 a MeH miniszter kabinetfőnöke, 1999–2001 a külügyminiszter tanácsadója, 2001– Los Angeles-i konzul.

KÖRMENDY ZSUZSANNA (1949, Budapest): könyvszerkesztő. 1987– a Magvető Kiadó lektora majd főszerkesztője. A 2000–2002 között a Miniszterelnöki Hivatal munkatársa. Irodalomkritikák, tanulmányok és novellák szerzője. Az utóbbi években írt elemzéseit, publicisztikáit főként a Magyar Nemzetben közölte. F. m.: *Bocsánat, emlékszem* (novellák, 1989).

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg

verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

MARTONYI JÁNOS (Kolozsvár, 1944): tanszékvezető egyetemi tanár, ügyvéd. 1991–1994 között külügyi államtitkár, 1998-tól 2002-ig külügyminiszter. 2002– A Magyar Polgári Együttműködés elnöke. F. m.: *Európa, nemzet, jogállam* (1998).

MATOLCSY GYÖRGY (Budapest, 1955): közgazdász. 1991–95 a londoni Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank munkatársa, 1995–98 a Tulajdon Alapítvány Privatizációs Kutató Intézet, 1998–99 a Növekedéskutatási Intézet munkatársa, 2000–2002 gazdasági miniszter, 2000– az Országos Atomenergiiai Bizottság elnöke. F. m.: *Sokk (vagy kevés?)* (1998)

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószeiben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfai klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában* (2000)

TAR PÁL (1931, Gyula): 1991–94-ig a Magyar Köztársaság washingtoni nagykövete, 1994-től a Batthyány Lajos Alapítvány elnöke.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

VÁRKONYI ÁGNES (1928, Salgótarján): történész, író. A történettudományok kandidátusa (1960), doktora (1971). Az ELTE középkori és kora újkori tanszékvezető egyetemi tanára 1983–98, 1999– nyugdíjas professzora. Az

MTA Történettudományi Bizottság tagja, a brit Királyi Történelmi Társaság levelező tagja. F. m.: *Magyarország visszafoglalása 1683–1699* (1987), *A fejedelem gyermekkora* (1989), *Europica Varietas – Hungarica Varietas* (1994), *Megújulások kora* (1997), *Századfordulóink* (esszék, tanulmányok, 1999), *A megosztottság évszázada 1526–1606 I.* (1999).

MAGYAR NAPLÓ

A Magyar Napló Nyitott műhely című rovatának decemberi vendége Marsall László; a 70. születésnapját ünneplő Kosuth-díjas költővel Pósa Zoltán készített interjút. Balázsovics Mihály idén lenne 60 éves – a tragikus sorsú költőről Juhász Ferenc emlékezik meg. A folyóiratban mások mellett Kovács István, Luís Filipe Castro Mendes, Restár Sándor versei, Ircsik Vilmos, Szakonyi Károly novellái szerepelnek. A Figyelő rovatban ezúttal Bertha Zoltán, Boguslaw Wróbelki és Kulin Ferenc tanulmányai olvashatók *Remények és aggodalmak az Európai Unió küszöbén* címmel. Kiss Benedek *Nyáresti delírium* című kötetét Vasy Géza recenzálja. Az érettségi és felvételi előkészítő IV. részében Valaczka András dolgozata (*Irodalomtanítás – a nyelvészet tükrében*) mellett Somos Béla a „helikoni triász” (Áprily Lajos, Reményik Zsigmond, Tompa László) munkásságát mutatja be.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft;	külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft;	külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Előfizethet banki átutalással vagy drótpostán is.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Eddig megjelent

Bíró Gáspár–Hamburger Judit–Molnár Gusztáv–Szilágyi Imre–Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervatizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002.

Előkészületben

Metz Katalin: *Héthatáron túli gongütések*. Színházi tanulmányok

Balla Bálint: *Szociológia: történelem és kultúra*

Herczegh Géza: *Peres örökségünk*. Történelmi tanulmányok.

Gróh Gáspár: *Tanulmányok az elszakított nemzetrészek irodalmáról*

A sorozat kötetei kaphatóak a Magyar Szemle szerkesztőségében és a jobb könyvesboltokban.

A KORTÁRS KIADÓ ÚJ KÖNYVEI

CZIGÁNY ZOLTÁN: *Várok ránk. Elbeszélések*
168 o., 1300 Ft

JENEI LÁSZLÓ: *Mindenféle vágyak. Elbeszélések és kisregény*
280 o., 1900 Ft

SIGMOND ISTVÁN: *És markukba röhögnek az égiek. Novellák*
160 o., 1300 Ft

SOPOTNIK ZOLTÁN: *Krokodil [Versek]*
(Újlátószög Könyvek)
92 oldal, 650 Ft

POLITIKAI SZECESSZIÓ
(Magyar Néző)
Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta G.
Fodor Gábor
180 o., 1600 Ft

ELEANOR PERÉNYI: *Több veszett el*
(Világok)
Fordította: Vajda Tünde
196 oldal, illusztrált, 1900 Ft

Kortárs Kiadó – 1062 Bp., Bajza u. 18
– levélcím: 1397 Bp., Pf. 546. – Tel./fax: 343 60 82
email: korkiado@axelero.hu
– honlap: www.kortarskiado.hu

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTIJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körüti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

GRANASZTÓI GYÖRGY
MI TÖRTÉNIK ITT?

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

Bolti ára 2300.- Ft

Ebben a józan realizmusban gyökeredzik maga a *kiegyezés*, ami a magyar közgondolkodás átfelmálását, tehát valóságos tartalmát tekintve voltaképpen radikális fordulat. Mert elfogadtatásához azt a homályos-romantikus birodalmi emlékezetet kellett visszametszeni, amelynek valóságos alapjai már réges-régen semmivé lettek, s amelyeknek egykori megalapozatlanságát már a *Pragmatica sancti*óban elismerte az akkori hatalmi elit. Deák kíméletlen realizmussal és egyúttal jogi pragmatizmussal látta a világot. Közjogi alapon állt, ahogyan azt egy jogvégzett embertől, ügyvéd-politikustól, igazságügy-minisztertől el is várhatjuk, de a jogi spekulációknál előbbre valónak tekintette a realitásokat. Ahol a tételes jog a valóság törvényeit keresztezte, az utóbbiaknak adott elsőbbséget. Mert, közjogi alapok ide vagy oda, úgy gondolta, hogy a jognak kell az életet, a közjót szolgálni, s nem fordítva. Amiből az is kiderül, hogy jobb nekünk, ha Deákra emlékezünk, mint ha a Deák-évre...

GRÓH GÁSPÁR

9 771216 623000

**A MAGYAR SZEMLE BETŰRENDES
ÉS TEMATIKUS MUTATÓI, 2003**

Összeállította: Fáy Zoltán

A MAGYAR SZEMLE SZERZŐI BETŰRENDES MUTATÓJA

2003

- ABLONCZY László: Szemtanúk az 1947-es párizsi békeszerződés aláírásáról – [június] 90. p.
- BABUS Antal: „...a népért és a népi írókért csatáztam.” (Féja Géza levelezése. Válogatta, összeállította Féja Endre. Nap Kiadó, Budapest, 2003.)
- BALLA Bálint: A hármas szám varázsa a szociológiában – [február] 128. p.
- BALLA Bálint: Emigráció és identitás (Emigráció és identitás. – '56-os magyar menekültek Svájcban. Szerk. Kanyó Tamás. L'Harmattan-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002.) – [október] 170. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. Harangszentelés – [december] 172. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. Küldöm a mamámat! – [április] 140. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. Nándorfehérvár Zelma – [augusztus] 180. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. Toncsibácsinéni – [október] 142. p.
- BANGA Ferenc–CZAKÓ Gábor: Magyar rémmesék. Vaksegély – [június] 158. p.
- BEKE György: A diktatúra árnyéka – tündérmesében (Kozma Mária: Sárkányfogvetés. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2003.) – [december] 195. p.
- BEKE György: Az első magyar iskolák Csángóföldön – [augusztus] 74. p.

- BOD Péter Ákos: A kormányzati taktikázás csődje – [december] 100. p.
- BOD Péter Ákos: Egy év elment, egy évünk van még... – [június] 8. p.
- BOD Péter Ákos: Forró nyárra forró ősz? – [október] 197. p.
- BODNÁR György: Klasszikus arcok (Molnár Edit: Látni és élni. Interart Stúdió Kft., Budapest, 2002.) – [augusztus] 201. p.
- BODONYI Ilona: Tények a múltból (Solymossy Péter: Magyar revízió svéd szemmel. A szerző kiadása, Budapest, 2000.) – [december] 200. p.
- BORBÁNDI Gyula: A másik Magyarország hangja. A Szabad Európa Rádió utóélete – [december] 87. p.
- BORBÁNDI Gyula: Emlékezés Nagy Ferencre – születésének századik évfordulóján – [október] 85. p.
- BÖHR, Christoph: A kereszténydemokrácia álláspontja. Gondolatok egy európai mozgalom jövőjéről – [június] 196. p.
- BRENNER János: Európa beteg embere – [augusztus] 235. p.
- COMENIUS: A világhíres emberek dicsősége (Részlet) – [augusztus] 183. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Harangszentelés – [december] 172. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Küldöm a mamámat! – [április] 140. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Nándorfehérvári Zelma – [augusztus] 180. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Tonsibácsinéni – [október] 142. p.
- CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Vaksegély – [június] 158. p.
- CZAKÓ Sándor: Hosszú út hazától hazáig. A decsi cigányokról. I. – [április] 124. p.

- CZAKÓ Sándor: Hosszú út hazától hazáig. A decsi cigányokról. II. – június] 32. p.
- CZETTLER Antal: A Torch (Fáklya) hadművelet. Az észak-afrikai angolszász partraszállás és következményei. I. – [február] 58. p.
- CZETTLER Antal: A Torch (Fáklya) hadművelet. Az észak-afrikai angolszász partraszállás és következményei. II. – [április] 70. p.
- CZETTLER Antal: A Torch (Fáklya) hadművelet. Az észak-afrikai angolszász partraszállás és következményei. III. – [június] 52. p.
- CZETTLER Antal: Az Allende-kísérlet I. – [október] 105. p.
- CZETTLER Antal: Az Allende-kísérlet II. – [december] 68. p.
- DELSOL, Chantal: A köztársaság mint francia kérdés – [október] 126. p.
- EGEDY Gergely: Szellem és politika – [február] 110. p.
- ELEK Tibor: Valótlan, világtól idegen (Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka. Magvető, Budapest, 2002.) – [december] 178. p.
- ERDÉSZ Ádám: A támogatástól a tiltásig (Németh György: A Mozgó Világ története. Palatinus, Budapest, 2002.) – [június] 173. p.
- GÁSPÁR G. János: A hét nem és az álpolitika démona – [augusztus] 224. p.
- GÁSPÁR G. János: A válság küszöbén – [október] 188. p.
- GÁSPÁR G. János: Év végi politikai mérleg – [december] 207. p.
- GÁSPÁR G. János: Iránytű nélkül – avagy merre is van Európa? – [április] 191. p.
- GÁSPÁR G. János: Restauráció vagy atavizmus – [február] 203. p.

- GERGELY András: A demokrácia és az önkormányzatiság kossuthi öröksége – [április] 39. p.
- GRANASZTÓI György: Fénykép – Antall Józsefről – [december] 31. p.
- GRANASZTÓI György: Zsidókérdés? A lelkiismeret fájdalma, vagy a harc eszköze? II. – [február] 6. p.
- GRÓH Gáspár: A hiány arcai – [február] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Ady Endre Jajdonban – [augusztus] 167. p.
- GRÓH Gáspár: Egy Deák-file, avagy a hír csak maga a tény – [december] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Egy vallomás polgárai (Alexa Károly: A magyar polgár – és a magyar író. Kortárs Kiadó, Budapest, 2003.) – [október] 157. p.
- GRÓH Gáspár: Kelet népe és az Occidens – [április] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Kívül a körön, otthon az időben (Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Mikszáth Kiadó, Horpács. é. n.) – [augusztus] 194. p.
- GRÓH Gáspár: Szeretni az igazságot (Domokos Mátyás: Szembesülés. Nap Kiadó, Budapest, 2003.) – [június] 163. p.
- GRÓH Gáspár: Történelmünk vagy történelmeink? – [augusztus] 3. p.
- GRÓH János: A lélek tájain. Három Csontváry-kép – [december] 129. p.
- GYULAI György: A lengyel eurorealizmus háttere – [február] 210. p.
- HAAS György: Száz éve született Varga Béla – [április] 106. p.
- HORÁNYI Katalin: A túlélés filozófiája (Mohás Livia: Jessze fája. Argumentum, Budapest, 2003.) – [december] 190. p.

- ILLYÉS Gyula: Magyarok. (Részlet) – [április] 143. p.
- JESZENSZKY Géza: Márs és Vénusz – civakodás vagy szakítás Amerika és Európa között – [június] 206. p.
- KÁDÁR Béla: Miért Európa? – [április] 7. p.
- KÁNTOR Lajos: Szabó Dezső életei és utókora két közelítésben – [augusztus] 205. p.
- KASLIK Péter: Milyen iskolára van szükségünk? Gondolatok az oktatási törvény módosításáról – [augusztus] 135. p.
- KÉPZŐMŰVÉSZEK BATTHYÁNY KÖRE: A kortárs képzőművészetről, 2003-ban. Vitairat – [október] 173. p.
- KERÉK-BÁRCZY Szabolcs: Hitek és tévhitek az Amerikai Egyesült Államokról – [december] 213. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A munka java – [június] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A szűkösség visszacsap – [október] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Amerika ideje: személyes, tárgyilagos visszatekintés – [június] 112. p.
- KÖRMENDY Zsuzsa: Félelem nélküli sorok a nemzeti érzésről – [december] 51. p.
- KUBINSZKY András: Egy építész gondolatai a 300 éves Szentpétervárról – [április] 186. p.
- KUBINSZKY Mihály: „Neves” vonatok – [február] 190. p.
- KUBINSZKY Mihály: Belsőépítészeti kiállítás az Iparművészeti Múzeumban – [október] 177. p.
- KUBINSZKY Mihály: Erdély: az építész sorsa (Anthony Gall: Kós Károly. Mundus Magyar Egyetem Kiadó, Budapest, 2002.) – [június] 185. p.
- KUBINSZKY Mihály: Válság vagy átalakulás? Egy építész gondolatai az MTA műszaki osztályának ülése után – [augusztus] 216. p.
- KULIN Ferenc: Szűkösség – Balla Bálint könyve – [augusztus] 49. p.

- LÁSZLÓFFY Aladár: A lengéscsillapító – [december] 159. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Huszárok hintalova – [augusztus] 154. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Ötvenhat – [október] 43. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Pápua intercity – [február] 165. p.
- MAGYARICS Tamás: Nemzetek, államok, határok (Gecse Géza: Állam és nemzet a rendszerváltás után. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.) – [április] 172. p.
- MAGYARICS Tamás: Régiók, esélyek – [február] 173. p.
- MARINOVICH Endre: Antall és Jelcin – [október] 50. p.
- MARINOVICH Endre: Antall és Kohl – [április] 24. p.
- MARTONYI János: Európa válaszüton – [december] 225. p.
- MATOLCSY György: Négy választás – két gazdaságpolitika 2002–2004 – [december] 108. p.
- MELLÁR Tamás: Csapdahelyzetben? Gazdaság és népese-
dés kapcsolata az új évezredben – [október] 8. p.
- METZ Katalin: A mindenség mércéjével – [június] 189. p.
- METZ Katalin: Fekete zaj és óriáscsecsemő – [február] 199. p.
- METZ Katalin: Leigázható-e a szellem, a szenvedély, a be-
csület? – [április] 182. p.
- METZ Katalin: Visszapillantó tükör – [október] 183. p.
- MIKLÓSSY Endre– SÁTRAI István: Az agrárkonceptió
alapvetése – [augusztus] 28. p.
- MIKLÓSSY Endre: Jövendölés a nihilről (Kunszt György:
Nihil és Ámen – Nietzsche-reflexiók. Palatinus Kiadó,
Budapest, 2002.) – [február] 180. p.
- MOHÁS Livia: Amazon az árnyékban. Egy mellműtét lé-
lektani hátteréről – [április] 143. p.
- MÓRO CZ Zsolt: „Az információ ellenőrzött” (Nagy Gás-
pár: ...nem szabad feledNI...! Versek – 1956 láthatatlan
emlékművének talapzatára. Püski, Budapest, 2002.) –
[április] 165. p.

- MÓRO CZ Zsolt: Higgyünk a csodákban is? (Nemeskürty István: Mi történt velünk? Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2002.) – [október] 147. p.
- MOUSSUNG-KOVÁCS Erzsébet: Amikor magyarul beszéltünk Besszarábiában – [október] 136. p.
- NÁRAY-SZABÓ Gábor: Sorsunk és feladatunk: a reintegráció – [augusztus] 8. p.
- NÁRAY-SZABÓ Gábor: A fogyasztás zsákutcája – [október] 26. p.
- ORBÁN Viktor: Az európai kereszténydemokrácia értékeiről – [június] 8. p.
- ORTEGA y GASSET, José: A Don Quijote az iskolában. (Részlet) – [február] 162. p.
- ORTEGA y GASSET, José: A forradalmak alkonya – [december] 175. p.
- ORTEGA y GASSET, José: Atlantisz (Részlet) – [június] 161. p.
- ORTEGA y GASSET, José: Einstein elméletének történelmi jelentősége – [október] 144. p.
- SÁTRAI István–MIKLÓSSY Endre: Az agrárkonceptió alapvetése – [augusztus] 28. p.
- STURM Ferenc: Élet és szerep (Tolvaly László: A szélhárfa lakói. Officina '96 Kiadó, Budapest, 2002.) – [december] 186. p.
- STURM László: Földhöz ragadt szárnyalás (Oláh Gábor: Naplók. Kossuth egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.) – [október] 163. p.
- STURM László: Példázat és képiség (Krasznahorkai László: Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó. Magvető, Budapest, 2003.) – [augusztus] 187. p.

SZEPESI Attila: A barlang, a cseresznyevirág, a szent hegy és a zöld szél – [február] 151. p.

SZEPESI Attila: Lélek és forma. (Tűnődés Halmy Miklós művészetéről) – [április] 140. p.

SZEPESI Attila: Régi bolondságok – [június] 148. p.

TAR Pál: Utazások Antall Józseffel – [december] 44. p.

TARJÁN Gábor: Nemzedékváltás az amerikai magyarságnál – [augusztus] 92. p.

TAXNER-TÓTH Ernő: Alkalmi bevezetés a libertinus eszmék világába – [április] 49. p.

TÓTH Klára: Az esküvő, a menyasszony és a rengeteg – [június] 193. p.

TÓTH Klára: Boldog születésnapot – [október] 186. p.

TÓTH Klára: Good bye Lenin! – [december] 203. p.

TÓTH Klára: Játsszuk azt... – [február] 196. p.

TÓTH Klára: Kóla, puska, sültkrumpli – [augusztus] 221. p.

TÖRÖK Bálint: „Ön nem evilági ember” (Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról. Szerk. Kovács K. Zoltán és Gyorgyevics Miklós. Barankovics Akadémia Alapítvány, Budapest, 2001.) – [április] 177. p.

TÖRÖK Bálint: A lélek az első. Ötven éve halt meg Soos Géza – [augusztus] 114. p.

TÖRÖK Bálint: A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenysége. Az Auschwitz-i Jegyzőkönyv. I. – [február] 33. p.

TÖRÖK Bálint: A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenysége. Az Auschwitz-i Jegyzőkönyv. II. – [április] 88. p.

TÖRÖK Bálint: Egy sokszínű eminenciás. Tisztelgés a százöt évvel született Szent-Iványi Domokos emléke előtt – [június] 67. p.

TÜSKÉS Tibor: Németh László és Veres Péter – [február]
93. p.

VÁRKONYI Ágnes: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc poli-
tikájában – [december] 8. p.

ZLINSZKY János: Deák Ferenc erkölcsisége – [október]
72. p.

A MAGYAR SZEMLE TEMATIKUS MUTATÓJA

2003

BELPOLITIKA

GÁSPÁR G. János: *A hét nem és az álpolitika démona* – [augusztus] 224. p.

GÁSPÁR G. János: *A válság küszöbén* – [október] 188. p.

GÁSPÁR G. János: *Év végi politikai mérleg* – [december] 207. p.

GÁSPÁR G. János: *Iránytű nélkül – avagy merre is van Európa?* – [április] 191. p.

GÁSPÁR G. János: *Restauráció vagy atavizmus* – [február] 203. p.

MAGYARICS Tamás: *Nemzetek, államok, határok* (Gecse Géza: *Állam és nemzet a rendszerváltás után*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.) – [április] 172. p.

DEMOGRÁFIA

MELLÁR Tamás: *Csapdahelyzetben? Gazdaság és népese-
dés kapcsolata az új évezredben* – [október] 8. p.

EMLÉKEZÉS

BORBÁNDI Gyula: *Emlékezés Nagy Ferencre – születésé-
nek századik évfordulóján* – [október] 85. p.

KODOLÁNYI Gyula: *Amerika ideje: személyes, tárgyila-
gos visszatekintés* – [június] 112. p.

MOUSSUNG-KOVÁCS Erzsébet: *Amikor magyarul beszél-
tünk Besszarábiában* – [október] 136. p.

TÖRÖK Bálint: *A lélek az első. Ötven éve halt meg Soos
Géza* – [augusztus] 114. p.

TÖRÖK Bálint: Egy sokszínű eminenciás. Tisztelgés a százötödik született Szent-Iványi Domokos emléke előtt – [június] 67. p.

ÉPÍTÉSZET

KUBINSZKY András: Egy építész gondolatai a 300 éves Szentpétervárról – [április] 186. p

KUBINSZKY Mihály: Belsőépítészeti kiállítás az Iparművészeti Múzeumban – [október] 177. p.

KUBINSZKY Mihály: Erdély: az építész sorsa (Anthony Gall: Kós Károly. Mundus Magyar Egyetem Kiadó, Budapest, 2002.) – [június] 185. p.

KUBINSZKY Mihály: Válság vagy átalakulás? Egy építész gondolatai az MTA műszaki osztályának ülése után – [augusztus] 216. p.

Esszé

COMENIUS: A világhíres emberek dicsősége (Részlet) – [augusztus] 183. p.

GRANASZTÓI György: Zsidókérdés? A lelkiismeret fájdalma, vagy a harc eszköze? II. – [február] 6. p.

GRÓH Gáspár: A hiány arcai – [február] 3. p.

GRÓH Gáspár: Egy Deák-file, avagy a hír csak maga a tény – [december] 3. p.

GRÓH Gáspár: Kelet népe és az Occidens – [április] 3. p.

GRÓH Gáspár: Történelmünk vagy történelmeink? – [augusztus] 3. p.

ILLYÉS Gyula: Magyarok. (Részlet) – [április] 143. p

KODOLÁNYI Gyula: A munka java – [június] 3. p

KODOLÁNYI Gyula: A szűkösség visszacsap – [október] 3. p.

KODOLÁNYI Gyula: Amerika ideje: személyes, tárgyilagos visszatekintés – [június] 112. p.

LÁSZLÓFFY Aladár: A lengéscsillapító – [december] 159. p.

- LÁSZLÓFFY Aladár: Huszárok hintalova – [augusztus] 154. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Ötvenhat – [október] 43. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Pápua intercity – [február] 165. p.
- ORTEGA y GASSET, José: A Don Quijote az iskolában. (Részlet) – [február] 162. p.
- ORTEGA y GASSET, José: A forradalmak alkonya – [december] 175. p.
- ORTEGA y GASSET, José: Atlantisz (Részlet) – [június] 161. p.
- ORTEGA y GASSET, José: Einstein elméletének történelmi jelentősége – [október] 144. p.

FILM

- TÓTH Klára: Az esküvő, a menyasszony és a rengeteg – [június] 193. p.
- TÓTH Klára: Boldog születésnapot – [október] 186. p.
- TÓTH Klára: Good bye Lenin! – [december] 203. p.
- TÓTH Klára: Játsszuk azt... – [február] 196. p.
- TÓTH Klára: Kóla, puska, sültkrumpli – [augusztus] 221. p.

FILOZÓFIA

- KULIN Ferenc: Szűkösség – Balla Bálint könyve – [augusztus] 49. p.
- MIKLÓSSY Endre: Jövendölés a nihilről (Kunszt György: Nihil és Ámen – Nietzsche-reflexiók. Palatinus Kiadó, Budapest, 2002.) – [február] 180. p.

GAZDASÁG

- BOD Péter Ákos: A kormányzati taktikázás csődje – [december] 100. p.
- BOD Péter Ákos: Egy év elment, egy évünk van még... – [június] 8. p.
- BOD Péter Ákos: Forró nyárra forró ősz? – [október] 197. p.

MATOLCSY György: Négy választás – két gazdaságpolitika 2002–2004 – [december] 108. p.

NÁRAY-SZABÓ Gábor: A fogyasztás zsákutcája – [október] 26. p.

INTEGRÁCIÓ

KÁDÁR Béla: Miért Európa? – [április] 7. p.

NÁRAY-SZABÓ Gábor: Sorsunk és feladatunk: a reintegráció – [augusztus] 8. p.

IRODALOM

CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Harangszentelés – [december] 172. p.

CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Küldöm a mamámat! – [április] 140. p.

CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Nándorfehérváry Zelma – [augusztus] 180. p.

CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Toncsibácsinéni – [október] 142. p.

CZAKÓ Gábor–BANGA Ferenc: Magyar rémmesék. Vaksegély – [június] 158. p.

IRODALOMTÖRTÉNET

BABUS Antal: „...a népért és a népi írókért csatáztam.” (Féja Géza levelezése. Válogatta, összeállította Féja Endre. Nap Kiadó, Budapest, 2003.)

BEKE György: A diktatúra árnyéka – tündérmesében (Kozma Mária: Sárkányfogvetés. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2003.) – [december] 195. p.

ELEK Tibor: Valótlan, világtól idegen (Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka. Magvető, Budapest, 2002.) – [december] 178. p.

ERDÉSZ Ádám: A támogatástól a tiltásig (Németh György: A Mozgó Világ története. Palatinus, Budapest, 2002.) – [június] 173. p.

- GRÓH Gáspár: Ady Endre Jajdonban – [augusztus] 167. p.
- GRÓH Gáspár: Egy vallomás polgárai (Alexa Károly: A magyar polgár – és a magyar író. Kortárs Kiadó, Budapest, 2003.) – [október] 157. p.
- GRÓH Gáspár: Kívül a körön, otthon az időben (Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Mikszáth Kiadó, Horpács. é. n.) – [augusztus] 194. p.
- GRÓH Gáspár: Szeretni az igazságot (Domokos Mátyás: Szembesülés. Nap Kiadó, Budapest, 2003.) – [június] 163. p.
- HORÁNYI Katalin: A túlélés filozófiája (Mohás Livia: Jessze fája. Argumentum, Budapest, 2003.) – [december] 190. p.
- KÁNTOR Lajos: Szabó Dezső életei és utókora két közelítésben – [augusztus] 205. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Amerika ideje: személyes, tárgyilagos visszatekintés – [június] 112. p.
- KÖRMENDY Zsuzsa: Félelem nélküli sorok a nemzeti érzésről – [december] 51. p.
- MÓRO CZ Zsolt: „Az információ ellenőrzött” (Nagy Gáspár: ...nem szabad feledNI...! Versek – 1956 láthatatlan emlékművének talapzatára. Püski, Budapest, 2002.) – [április] 165. p.
- STURM Ferenc: Élet és szerep (Tolvaly László: A szélhárfa lakói. Officina '96 Kiadó, Budapest, 2002.) – [december] 186. p.
- STURM László: Földhöz ragadt szárnyalás (Oláh Gábor: Naplók. Kossuth egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002.) – [október] 163. p.
- STURM László: Példázat és képiség (Krasznahorkai László: Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó. Magvető, Budapest, 2003.) – [augusztus] 187. p.
- SZEPESI Attila: Régi bolondságok – [június] 148. p.
- TAXNER-TÓTH Ernő: Alkalmi bevezetés a libertinus eszmék világába – [április] 49. p.

TÜSKÉS Tibor: Németh László és Veres Péter – [február]
93. p.

KÉPZŐMŰVÉSZET

BODNÁR György: Klasszikus arcok (Molnár Edit: Látni és
élni. Interart Stúdió Kft., Budapest, 2002.) – [augusztus]
201. p.

GRÓH János: A lélek tájain. Három Csontváry-kép – [de-
cember] 129. p.

KÉPZŐMŰVÉSZEK BATTHYÁNY KÖRE: A kortárs kép-
zőművészetről, 2003-ban. Vitairat – [október] 173. p.

SZEPESI Attila: A barlang, a cseresznyevirág, a szent hegy
és a zöld szél – [február] 151. p.

SZEPESI Attila: Lélek és forma. (Tűnődés Halmy Miklós
művészetéről) – [április] 140. p

KÖZLEKEDÉS

KUBINSZKY Mihály: „Neves” vonatok – [február] 190. p.

KÜLPOLITIKA

BRENNER János: Európa beteg embere – [augusztus]
235. p.

GYULAI György: A lengyel eurorealizmus háttere – [feb-
ruár] 210. p.

JESZENSZKY Géza: Márs és Vénusz – civakodás vagy sza-
kítás Amerika és Európa között – [június] 206. p.

KERÉK-BÁRCZY Szabolcs: Hitek és tévhitek az Amerikai
Egyesült Államokról – [december] 213. p.

MAGYARICS Tamás: Régiók, esélyek – [február] 173. p.

MARTONYI János: Európa válaszüton – [december]
225. p.

MEZŐGAZDASÁG

SÁTRAI István–MIKLÓSSY Endre: Az agrárkonceptió alap-
vetése – [augusztus] 28. p.

OKTATÁS

KASLIK Péter: Milyen iskolára van szükségünk? Gondolatok az oktatási törvény módosításáról – [augusztus] 135. p.

POLITOLÓGIA

BÖHR, Christoph: A kereszténydemokrácia álláspontja. Gondolatok egy európai mozgalom jövőjéről – [június] 196. p.

DELSOL, Chantal: A köztársaság mint francia kérdés – [október] 126. p.

GRANASZTÓI György: Zsidókérdés? A lelkiismeret fájdalma, vagy a hars eszköze? II. – [február] 6. p.

ORBÁN Viktor: Az európai kereszténydemokrácia értékeiről – [június] 8. p.

PSZICHOLÓGIA

MOHÁS Lívia: Amazon az árnyékban. Egy mellműtét lélektani hátteréről – [április] 143. p.

SZÍNHÁZ

METZ Katalin: A mindenség mércéjével – [június] 189. p.

METZ Katalin: Fekete zaj és óriáscsecsemő – [február] 199. p.

METZ Katalin: Leigázható-e a szellem, a szenvedély, a becsület? – [április] 182. p.

METZ Katalin: Visszapillantó tükör – [október] 183. p.

SZOCIOGRÁFIA

CZAKÓ Sándor: Hosszú út hazától hazáig. A decsi cigányokról. I. – [április] 124. p.

CZAKÓ Sándor: Hosszú út hazától hazáig. A decsi cigányokról. II. – [június] 32. p.

SZOCIOLÓGIA

- BALLA Bálint: A hármas szám varázsa a szociológiában – [február] 128. p.
- KULIN Ferenc: Szűkösség – Balla Bálint könyve – [augusztus] 49. p.
- TARJÁN Gábor: Nemzedékváltás az amerikai magyarságnál – [augusztus] 92. p.

TÖRTÉNELEM

- ABLONCZY László: Szemtanúk az 1947-es párizsi békeszerződés aláírásáról – [június] 90. p.
- BALLA Bálint: Emigráció és identitás (Emigráció és identitás. – '56-os magyar menekültek Svájcban. Szerk. Kanyó Tamás. L'Harmattan-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002.) – [október] 170. p.
- BEKE György: Az első magyar iskolák Csángóföldön – [augusztus] 74. p.
- BODONYI Ilona: Tények a múltból (Solymossy Péter: Magyar revízió svéd szemmel. A szerző kiadása, Budapest, 2000.) – [december] 200. p.
- BORBÁNDI Gyula: A másik Magyarország hangja. A Szabad Európa Rádió utóélete – [december] 87. p.
- BORBÁNDI Gyula: Emlékezés Nagy Ferencre – születésének századik évfordulóján – [október] 85. p.
- CZETTLER Antal: A Torch (Fáklya) hadművelet. Az észak-afrikai angolszász partraszállás és következményei. I. – [február] 58. p.
- CZETTLER Antal: A Torch (Fáklya) hadművelet. Az észak-afrikai angolszász partraszállás és következményei. II. – [április] 70. p.
- CZETTLER Antal: A Torch (Fáklya) hadművelet. Az észak-afrikai angolszász partraszállás és következményei. III. – [június] 52. p.
- CZETTLER Antal: Az Allende-kísérlet I. – [október] 105. p.

- CZETTLER Antal: Az Allende-kísérlet II. – [december] 68. p.
- EGEDY Gergely: Szellem és politika – [február] 110. p.
- ERDÉSZ Ádám: A támogatástól a tiltásig (Németh György: A Mozgó Világ története. Palatinus, Budapest, 2002.) – [június] 173. p.
- GERGELY András: A demokrácia és az önkormányzatiság kossuthi öröksége – [április] 39. p.
- GRANASZTÓI György: Fénykép – Antall Józsefről – [december] 31. p.
- HAAS György: Száz éve született Varga Béla – [április] 106. p.
- MARINOVICH Endre: Antall és Jelcin – [október] 50. p.
- MARINOVICH Endre: Antall és Kohl – [április] 24. p.
- MÓRO CZ Zsolt: Higgyünk a csodákban is? (Nemeskürty István: Mi történt velünk? Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2002.) – [október] 147. p.
- SZEPESI Attila: Régi bolondságok – [június] 148. p.
- TAR Pál: Utazások Antall Józseffel – [december] 44. p.
- TÖRÖK Bálint: A lélek az első. Ötven éve halt meg Soos Géza – [augusztus] 114. p.
- TÖRÖK Bálint: A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenysége. Az Auschwitzti Jegyzőkönyv. I. – [február] 33. p.
- TÖRÖK Bálint: A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenysége. Az Auschwitzti Jegyzőkönyv. II. – [április] 88. p.
- TÖRÖK Bálint: Egy sokszínű eminenciás. Tisztelgés a százöt éve született Szent-Iványi Domokos emléke előtt – [június] 67. p.
- TÖRÖK Bálint: „Őn nem evilági ember” (Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról. Szerk. Kovács K. Zoltán és Gyorgyevics Miklós. Barankovics Akadémia Alapítvány, Budapest, 2001.) – [április] 177. p.

VÁRKONYI Ágnes: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában – [december] 8. p.

ZLINSZKY János: Deák Ferenc erkölcsisége – [október] 72. p.

A MAGYAR SZEMLE ILLUSZTRÁCIÓI

2003

- BANGA Ferenc: Harangszentelés – [december] 173. p.
BANGA Ferenc: Küldöm a mamámat! – [április] 141. p.
BANGA Ferenc: Nándorfehérváry Zelma – [augusztus] 181. p.
BANGA Ferenc: Toncsibácsinéni – [október] 143. p.
BANGA Ferenc: Vaksegély – [június] 158. p.
BIKÁCSI Daniella: Ragyogj, ragyogj csillagom, 2000 – [október] 29. p.
BUTAK András: Rajz II., 2002 – [október] 55. p.
- CSÁJI Attila: Rovásjelek IV., 1972 – [október] 76. p.
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Castellammare di Stabia – [december] 73. p.
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Fohászkodó Üdvözítő (Részlet) – [december] 133. p.
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Hajótörés – [december] 93. p.
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Hídon átvonuló társaság – [december] 143. p.
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Hídon átvonuló társaság (Részlet) – [december] 181. p.
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Tengerparti sétalovaglás – [december] borító
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Tengerparti sétalovaglás (Arányok) – [december] 155. p.
CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Tengerparti sétalovaglás (Részlet) – [december] 217. p.

CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Villanyvilágította fák
Jajcéban – [december] 117. p.

CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Jajcei vízesés – [decem-
ber] 53. p.

HALMY Miklós: A távozó, 1981 – [április] 175. p.

HALMY Miklós: A vízszintes, 1980 – [április] 159. p.

HALMY Miklós: A zöld madár látogatása, 1970 – [április]
127. p.

HALMY Miklós: Az istenek trónusa – [április] borítón

HALMY Miklós: Az Üveghegyen túl, 1969 – [április] 91. p.

HALMY Miklós: Csodafiúszarvas, 1969 – [április] 31. p.

HALMY Miklós: Fájdalom titokban, 1971 – [április] 109. p.

HALMY Miklós: Génusz, 1968 – [április] 14. p.

HALMY Miklós: Küzdelem, 1977 – [április] 75. p.

HALMY Miklós: Magházkő, 1977 – [április] 192. p.

HALMY Miklós: Nice (A Győzelem), 1988/1997 – [április]
45. p.

HALMY Miklós: Örvénylés, 1963 – [április] 145. p.

HALMY Miklós: Őstej, 1967 – [április] 61. p.

HIROSHIGE: A Fundo vízesés Odzsinál – [február] 35. p.

HIROSHIGE: Cseresznyevirágok esőben a Szumida folyó
partján – [február] borítón

HIROSHIGE: Esős táj – [február] 67. p.

HIROSHIGE: Önarckép – [február] 17. p.

HIROSHIGE: Téli táj – [február] 82. p.

HOKUSAI: A Fudzsjama az ernyők mögött – [február]
189. p.

HOKUSAI: A Fudzsjama darvakkal – [február] 98. p.

HOKUSAI: A Fudzsjama éjszaka, holdfényben (Részlet) –
[február] 171. p.

HOKUSAI: Vadludak a Fudzsjama tükörképe fölött I. –
[február] 148. p.

HOKUSAI: Vadludak a Fudzsjama tükörképe fölött II. –
[február] 149. p.

KECSKEMÉTI Kálmán: Cím nélkül – [október] 87. p.
KÉRY Bálint Bence: Talált tárgy lenyomata „9”, 2002 – [október] 99. p.

MOLNÁR Edit: Anna Margit, 1978 – [augusztus] 156 p.
MOLNÁR Edit: Bálint Endre, 1983 – [augusztus] 67. p.
MOLNÁR Edit: Berki Viola, 1973 – [augusztus] 82. p.
MOLNÁR Edit: Bernáth Aurél, 1974 – [augusztus] 138. p.
MOLNÁR Edit: Csíkszentmihályi Róbert, 1983 – [augusztus] 100. p.

MOLNÁR Edit: Gyepsor, 2. – [augusztus] 168. p.
MOLNÁR Edit: Gyepsor, 6 – [augusztus] 198. p.
MOLNÁR Edit: Gyepsor, 8 – [augusztus] 219. p.
MOLNÁR Edit: Kassák Lajos, 1962 – [augusztus] 17. p.
MOLNÁR Edit: Kondor Béla Pilinszky Jánossal, 1957 – [augusztus] borító

MOLNÁR Edit: Korniss Dezső, 1974 – [augusztus] 51. p.
MOLNÁR Edit: Szervátiusz Tibor és Szervátiusz Jenő, 1973 – [augusztus] 32. p.
MOLNÁR Edit: Vaszkó Erzsébet, 1979 – [augusztus] 117. p.

NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 105. p.
NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 129. p.
NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 165. p.
NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 171. p.
NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 187. p.
NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 195. p.
NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 23. p.

NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 203. p.

NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 43. p.

NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 52. p.

NAGY József: Éjfél után című táncjátékának felvétele – [június] 77. p.

NOVÁK András, M.: Történelmi tapéták, 1997 – [október] borító

PRUTKAY Péter: Tabletta, 2003 – [október] 128. p.

STEFANOVITS Péter: Összekötve – [október] 161. p.

SZEMADÁM György: Ős – [október] 181. p.

TURNER: A calais-i móló – [december] 27. p.

UTAMARO: A fuvolaóra – [február] 113. p.

UTAMARO: Anya lányával – [február] 98. p.

VÉSSEY Gábor: Rajz – [október] 193. p.